

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Τεύχος 115 • Οκτώβριος 1991 • Δοχ. 500

Τά Βαλκάνια κι εμείς

Άριστεροί χωρίς Άριστερά

ο πολίτης

Όκτώβριος 1991

Τεύχος 115

Κέκροπος 2, 10558 Αθήνα

Τηλ. 3239645, 3228791

Τιμή τεύχους 500 δρχ.

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

Χάρης Γολέμης, Κώστας Γαβρόγλου, Λίχης Δεδουσόπουλος, Μαριάννα Δημάκη, Βασίλης Ζουναλής, Μάκης Καθουριάς, Γιώργος Καρράς, Γιάννα Κατσαμπούρα, Διονύσιος Καψάλης, Βάσω Κιζήλου, Βάσω Κιντή, Παύλος Κρέμος, Δημήτρης Κυρτάτας, Σταύρος Λιβαδάς, Γιώργος Μαργαρίτης, Μιχάλης Μοδινός, Αριστείδης Μπαλάς, Παντελής Σπ. Μπουκάλας, Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Αντρέας Πανταζόπουλος, Νίκος Πολίτης, Χρύσα Προκοπάκη, Νόρα Σκουτέρη-Διδασχάλου, Βούλα Τσινώρεμα

Έκδοτης: Άγγελος Έλεφάντης, Κέκροπος 2, Αθήνα 105 58, τηλ. 3228791, 3239645. Διαχείριση: Σπύρος Δελέγκας. Έκτύπωση: Θαν. Γκόνης, Χαριλάου Τρικούπη 18, τηλ. 3620383.

Επιμέλεια, διάρθωση: Γιάννα Κατσαμπούρα.

ΠΡΟΣΦΟΡΑ

Όλα τά τεύχη
του ΠΟΛΙΤΗ
από τό 1 έως τό 102
(1976-1989)
μόνο μέ 10.000 δρχ.

Περιεχόμενα

Κάθε μήνα, Πολιτική «λύση»	4
Γιώργου Καρρά, Νύχτες μέ τόν εχθρό μου	5
Σταύρου Λιβαδά, Τρομοκράτες και τρομολάγνοι, τρομονόμος και τρομοκράτος	7
Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου, Τα Βαλκάνια κι εμείς	10
Κάρλ-Μάρκος Γκράους, Η μοναξιά των Βαλκανίων	16
Πέτερ Χάντκε, Είς ανάμνησιν τής Σλοβενίας	17
Ίμμάνουελ Γκάις, Παλαιά και νέα σύνορα στην Ευρώπη	23
Άγγελου Έλεφάντη, Άριστεροί χωρίς Άριστερά	28
Άντώνη Λιάκου, Πρέπει νά επαναπροσδιορίσουμε τήν έννοια τής Άριστερας;	36
Βούλας Τσινώρεμα, Ευρώπη και πολιτισμός	46
Κώστα Σταμάτη, Ίεραρχική ή δημοκρατική διάρθωση, τής ακαδημαϊκής κοινότητας	51
Λευτέρη Πανούση, Ο άνθρωπος-παγίδα	55
Βρασίδα Καραλή, Η ποίηση του Νάσου Βαγενά ή τό άδιέξοδο τής άμορφίας	57
Γιάννη Ν. Μπασκόζου, Για τίς βραδιές Μπαλέτου του Α. Πανσέληνου	65

Έξώφυλλο Γιώργου Χατζημιχάλη

Άγαπητέ άναγνώστη

Άνανέωσε τή συνδρομή σου. Η συνέχιση τής έκδοσης του ΠΟΛΙΤΗ έπαφίεται στή συμπαράστασή σου. Για νά ανταπεξέλθουμε στό δυσβάσταχτο κόστος δέν έχουμε άλλον τρόπο έκτός από τή συνδρομή των άναγνωστών που θεωρούν τόν ΠΟΛΙΤΗ δικό τους έντυπο.

Συνδρομή έσωτερικού (12 τεύχη) δρχ. 5000
Συνδρομή έσωτερικού (6 τεύχη) δρχ. 2500
Φοιτητική (12 τεύχη) δρχ. 3000
Έξωτερικού, Ευρώπης (12 τεύχη) δρχ. 6000
Έξωτερικού, Ευρώπης (12 τεύχη) δρχ. 3000
ΗΠΑ, Καναδάς Αύστραλία (12 τεύχη) δρχ. 7000

Ἡ πολιτική λύση: Παραιτηθεῖτε!

Λύση ὑπάρχει ὅταν ἐπιλύεται ἓνα πρόβλημα. Ποιό ἦταν τό πρόβλημα; Ἐάν ἔρθουμε στό 1989 —δέν εἶναι μακριά— τό πρόβλημα ἦταν ἡ «κάθαρση». Δηλαδή, ἡ κάθαρση τοῦ δημόσιου βίου, ἡ ἐξυγίανση τῶν θεσμῶν, πού ταλαιπωρήθηκαν ἀπό τόν τρόπο πού τό ΠΑΣΟΚ διαχειρίστηκε τά πράγματα, λόγω τοῦ σκανδάλου τῆς ἐξουσίας τοῦ ΠΑΣΟΚ, πού ἔκφρασή του ἦταν καί τό σκάνδαλο Κοσκωτᾶ. Ὁ ἐλληνικός λαός, λειτουργώντας τότε πολιτικά καί ὄριμα, ἀφήρεσε τήν ἐξουσία ἀπό τό ΠΑΣΟΚ καί τό ἔστειλε στήν ἀντιπολίτευση. Ἦταν μιά κατ' ἀρχήν λύση. Ὑστερα ἡ συνεργασία Συνασπισμοῦ - Ν.Δ., πού ἀπέβλεπε στό τσάκισμα τοῦ ΠΑΣΟΚ καί τή σύλληψη μέρους τῶν ψήφων του, ποινικοποίησε τήν ὑπόθεση. Σκέφτηκαν δηλαδή οἱ ἄνθρωποι, ὅτι ἡ ἀπειλή νά πάει ὁ Α. Παπανδρέου καί ὑπουργοί του στόν Κορυδαλλό θά πολλαπλασίαζε τίς διαρροές, τίς μικροδιασπάσεις, τίς διαφοροποιήσεις. Ἡ λύση αὐτή ἔφερε τό ἀντίθετο ἀποτέλεσμα: συσπείρωτη τῶν δυνάμεων τοῦ ΠΑΣΟΚ γιά νά σωθεῖ ὁ Σωτήρας. Ἡ ποινική διαδικασία, τό σήριαλ τῆς δίκης τοῦ αἰῶνα, κατέληξε σέ ἀδιέξοδο γελοιοποιώντας ὅμως κάθε ἔννοια πολιτικῆς.

Τότε, οἱ ἴδιοι ἀκριβῶς πού πρωταγωνίστησαν γιά τήν ποινικοποίηση τῆς ὑπόθεσης: Κύρκος, Γιάνναρος, Ἀνδρουλάκης, καί μέ πλήρη συμφωνία τῶν ὑπολοίπων σκέφτηκαν τήν πολιτική λύση. Τό κλείσιμο τῆς ὑπόθεσης διότι πέρασαν δύο χρόνια. Ἡ πρόταση δέν πέρασε ἀκόμη στήν ΕΑΡ καί τόν Συνασπισμό. Κάποιοι ἄλλοι ἐπιμένουν στήν περαιώση τῆς δίκης, στήν ὀλοκλήρωση τοῦ ἀρχικοῦ σφάλματος.

Μπροστά βαθύ καί πίσω ρέμα. Δέν ὑπάρχει λύση. Ἡ ὀλοκλήρωση τῆς δίκης νά εἶναι ἡ διά τῆς δικαστικῆς ὁδοῦ πολιτική ἀθώωση τοῦ ΠΑΣΟΚ. Τό κλείσιμο τῆς δίκης θά εἶναι γενικός ἐξευτελισμός. Δέν ἐξυγιαίνονται ἔτσι οἱ θεσμοί. Θά μπορούσε ὅμως, παρά τό βαρύ τίμημα, νά σωθεῖ ἡ τιμή τῆς Ἀριστερᾶς. Οἱ πρωταγωνιστές τοῦ φιάσκου νά παραιτηθοῦν. Νά μήν ἐπιμένουν ἄλλο νά σώσουν τήν Ἑλλάδα καί τήν Ἀριστερά. Αὐτό θά ἦταν μιά κάποια λύση.

Δια γυμνού σφάλλου

Νύχτες μέ τόν έχθρό μου

Επί ατέλειωτα χρόνια τό βάρος τῆς ΕΣΣΔ καί τοῦ ΚΚΕ συνέθλιβε τίς προσπάθειες τῆς λεγόμενης ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς νά βρεῖ ἀπαντήσεις γιά ἴδω καί γιά ἴκεϊ. Ὅλοι μας καλούμασταν συνεχῶς νά ἐξηγοῦμαστε, ἀκόμα καί νά ἀπολογούμαστε, γιά πράγματα πού δέν ἦταν δικά μας, πού μᾶς ἦταν ἐχθρικά, πού τά πολεμούσαμε. Ἄλλα θέλαμε, λέγαμε καί κάναμε, γι' ἄλλα μᾶς ἐγκαλοῦσαν κι ἄντε νά ξεχωρίσεις τά μέν ἀπό τά δέ. Τό ἄν πορευτήκαμε ἐμεῖς σωστά, τό ποιοί ἀκριβῶς ἤμαστε αὐτοί οἱ «ἐμεῖς», τό πόσων λογίων ἤμαστε — αὐτά εἶναι βέβαια μιά (κάπως) διαφορετική ἱστορία. Ἐκεῖνο πού ἐπισημαίνεται ἐδῶ εἶναι τό ἀσφυκτικό πλαίσιο στό ὁποῖο ὑπῆρξαμε.

Ὡσπου τώρα ἡ ΕΣΣΔ χάνει, καί τυπικά πλέον, καί τά δύο σίγμα της καί τό δέλτα, ἀκόμα καί τό ἔψιλον. Βγαίνει ἀπ' τή μέση. Κι ἀντί λοιπόν ν' ἀνοίγει πιά ὁ δρόμος γιά τίς «ὑγιεῖς» δυνάμεις τοῦ σοσιαλισμοῦ, ὅπως ἴσως θά περίμενε μιά κάποια ἀριστερή, ἀφελῆς αἰσιοδοξία, ἀντί νά ἐλευθερώνονται οἱ δίαυλοι ὥστε μέ νέα ὀρμή νά ἀνταμῶσει ὁ δικός μας «πραγματικά συνεπής» σοσιαλισμός εὐήκοα ὦτα καί νά λυθοῦν τά χέρια μας γιά ἀριστερές πολιτικές — ἀντί γι' αὐτά λοιπόν βρισκόμαστε σήμερα στόν πάτο κι ἀκόμα παρακάτω. Σήμερα δέν εἶναι πιά μόνο τό περιεχόμενο τῶν λέξεων πού μᾶς διαφεύγει. Σήμερα δέν ξέρουμε πλέον κἄν ποιές εἶναι οἱ ἴδιες οἱ λέξεις πού θά πρέπει νά ἀναζητήσουμε ἢ νά φτιάξουμε γιά νά μᾶς χαρακτηρίσουν. Κι ἀκόμα: τί καί ποιούς νά χαρακτηρίσουν. Τόσα χρόνια ὁ ἐχθρός μᾶς ἔλιωνε· σήμερα καταστρέφεται καί νά πού μᾶς παίρνει κι ἐμᾶς «μαζί του» τό ποτάμι.

Ἄθῶα θύματα, λοιπόν, μιᾶς ἱστορικῆς μπλόφας γιά ἀλλότριες ὑποθέσεις; Τυχαῖοι περαστικοί πού βρέθηκαν, ἄσχετοι, ἔρμαια μιᾶς συμπαιγνίας τῆς ΕΣΣΔ μέ τήν ἱστορία εἰς βάρος μας; Ἀνύποπτη λεία στά χέρια κάποιων κακῶν πού μᾶς ἔβαλαν, ἄθελά μας, στή μέση σέ πράγματα πού δέν μᾶς ἀφοροῦσαν; Πολύ μεταφυσικό γιά νά ἴναι ἀληθινό. Ἡ πραγματικότητα εἶναι πιό σύνθετη ἀπ' ὅσο ἀφήνει νά ἐννοηθεῖ ἡ φράση «γιά πράγματα πού δέν ἦταν δικά μας». Πιό σύνθετη γιά ὀρισμένους, ἐννοεῖται. Γιατί γιά ἄλλους, ἐκείνους πού πιστεύουν ὅτι ἡ σοσιαλδημοκρατική ἐνσωμάτωση τοῦς ἀνοίγει ἐλπιδοφόρες προοπτικές γιά τίς ἐκλογές καί τήν ἐξουσία, ἡ φράση ἴσχυε στό ἀκέραιο.

Γιά τοῦς υπόλοιπους ὅμως; Γιά ἐκείνους δηλαδή πού, γιά παράδειγμα, πίστευαν ὅτι, ὅπως γραφόταν πρῖν ἀπό τρία χρόνια στήν Ἐποχή, «στό κάτω κάτω οἱ κομμουνιστές τῆς ἀνανέωσης μποροῦν σήμερα νά εἶναι σοφότεροι. Ξέρουν ὅτι στίς μέρες μας ἡ ἀντίθεση μέ τόν φιλοσοβιετισμό, μέ τό ΚΚΕ, δέν ὑπῆρξε μόνο δεῖγμα ὑγείας ἀλλά ἐνίοτε ἔκρυβε μέσα της γιά ὀρισμένους καί ἐκδοχές μεταρρυθμιζομένου, τῆς παραίτησης, τῆς ἐνσωμάτωσης ἄν ὄχι — ἰδεολογικά — καί τοῦ ἴδιου τοῦ ἀντικομμουνισμοῦ. Καί ἡ ἀνανεωτική κομμουνιστική Ἀριστερά οὐδέποτε εἶχε, ἀπό τήν ἀρχή, τήν πολυτέλεια νά διαλέγει ἕναν κάθε φορά ἀντίπαλο: ἦταν ἀναγκασμένη νά ἐπιβιώσει ἀνάμεσα στά διασταυρούμενα, ἀλληλοτροφοδοτούμενα πυρά τῶν φιλελεύθερων ἀπόψεων πού ὡς δημοκρατία ἐννοοῦν τήν ἀστική, τῶν παραδοσιακῶν φιλοσοβιετικῶν ἀπόψεων πού ὡς δημοκρατία ἐννοοῦν τήν ἀπόλυτη κυριαρχία τοῦ ἐκτρώματος κόμμα-κράτος καί ἐκδοχῶν τῆς ἴδιας τῆς ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς πού ὡς δημοκρατία ἐννοοῦν τήν ἄρνηση τῆς μή-ἀστικῆς δημοκρατίας, δηλαδή τήν συναντοῦν ὄχι ἀπευθείας ἀλλά ὡς «ἄρνηση τῆς ἄρνησης».

Καί οἱ τρεῖς παραπάνω στάσεις ἀπέναντι στόν «ὑπαρκτό σοσιαλισμό» — ἡ φιλελεύθερη, ἡ σοσιαλδημοκρατική, ἡ φιλοσοβιετική — ταύτιζαν, ἡ καθεμιά γιά τοῦς δικούς της σκοπούς, ΕΣΣΔ καί σοσιαλισμό, ΕΣΣΔ καί κομμουνισμό. Ἀκόμα παραπέρα (ἄν ὑπάρχει παραπέρα) καί οἱ τρεῖς τοῦς συνέπιπταν στό ὅτι τελικά σάν μοναδική ἐναλλακτική πρόταση στήν ἀστική δημοκρατία παρουσιάζονται οἱ ἐκλογές τοῦ τύπου 99,9%. Αὐτή ἡ σύγκλιση πολιτικῶν καί ἰδεολογικῶν ἀναγκῶν σφράγιζε καθοριστικά τή συντριπτική πλειοψηφία τῶν ἀπόψεων πού ἀκούγονταν, τῶν συγχρούσεων πού διεξάγονταν. Ἐπεκράτησε σχεδόν ὀλοκληρωτικά στήν κοινωνία συνολικά καί, μέ τόν ἕναν τρόπο ἢ τόν ἄλλο, «κατέκτησε τίς μάζες». Αὐτή ἡ ἀντικειμενικότητα θά λέγαμε, μέ τήν ὁποία ἡ ταύτιση ΕΣΣΔ = κομμουνισμός, ΕΣΣΔ = μόνη δυνατή κριτική στήν ἀστική δημοκρατία προσδιόρισε τήν ὅποια περί σοσιαλισμοῦ συζήτηση, ἦταν βέβαια ἀποτέλεσμα ἰδεολογικῶν συγκρούσεων, ἀλλά οἱ τελευταῖες δέν διεξάγονται ἐπί καθαρῶν ἰδεῶν. Λέγαμε «ὑπαρκτός σοσιαλισμός». Τό ὑπαρ-

Διο γυμνού σφάλαμου

κτός όμως δεν ήθελε εισαγωγικά. Γιατί τέτοιος ήταν: πραγματικός, χειροπιαστός, με αντικειμενική υπόσταση. Δεν ήταν μόνον σοσιαλισμός, όμως υπήρχε. Το ότι ακριβώς υπήρχε επέτρεπε και στις αυθόρμητες ιδεολογίες των εργαζομένων να βρίσκουν «πρακτικές» διεξόδους ένταξης αλλά και στις πολιτικές δυνάμεις και ιδεολογίες να οργανώνουν συνεκτικά τὰ αυτόνομά τους. (Για να είμαστε δέ και απολύτως ειλικρινείς: τό ότι αυτός ο αυτοαποκαλούμενος σοσιαλισμός ακριβώς υπήρχε είναι κυρίως εκείνο πού «νομιμοποιούσε» μέσα στην κοινωνία ευρύτερα μιά συζήτηση, γιά τόν σοσιαλισμό. Το ότι εκεί υπήρχαν πράγματα φερόμενα ως σοσιαλιστικά τροφοδοτούσε και διεύρυνε τό πλαίσιο και τό ενδιαφέρον γιά τή συζήτηση του τί είναι σοσιαλισμός. Υπήρχε ογλαδή μιά συζήτηση ήδη ντεφάκτο ανοιχτή στην κοινωνία στην όποια δεν μπορούσαμε παρά να ένταχθούμε, μόνο πού βέβαια οί όροι της σχεδόν μās απέκλειαν εκ των προτέρων...).

Μέσα σέ αυτό, λοιπόν, τό δεδομένο πλαίσιο ώμων ταυτίσεων και ίσοπεδώσεων, ή λεγόμενη ανανεωτική 'Αριστερά ήταν υποχρεωμένη να υπάρξει γιατί τούτο ήταν τό γήπεδο πού ή κοινωνία είχε κατ' αρχήν όρίσει. Νά τό αλλάξουμε δεν μπορούσαμε, ίσως και να μήν γινόταν. "Οφείλε κι αυτή λοιπόν να ταυτίσει τήν ΕΣΣΔ μέ τόν εκεί «σοσιαλισμό», όμως διακρίνοντάς τον παράλληλα μέ ριζικό τρόπο από τόν «άλλον» — μόνο πού ό τελευταίος ήταν ύραμα άσπές, άκατέργαστο, άόριστο άπέναντι στην καταπλακωτική ύλικότητα του σοβιετικού. Και να 'ταν μόνο αυτό. Γιατί και ή άπόρριψη του δίδυμου ΕΣΣΔ-«ύπαρκτός σοσιαλισμός», όσο κατηγορηματική, άποδεικνυόταν συνεχώς από τό παράθυρο ότι δεν μπορούσε από τὰ πράγματα να είναι πάντοτε καθαρή και άμιγής. Και δεν μιλάμε γιά εκείνους πού χονδρικά γιά σοσιαλισμό τόν νόμιζαν, ό όποιος άπλως χώλαινε στον τομέα δημοκρατία (ή Αύγή χρόνια όλόκληρα άκύρωνε τήν όποια κριτική της μέ μεταφρασμένα άρθρα του Νοβόστι γιά τήν παραγωγή άτσάλιου). Και οί άλλοι όμως από τήν ίδια ιστορική μήτρα κατάγονταν, ή ΕΣΣΔ δεν ήταν παρά τό άποκορύφωμα, κατά κοινότητα όμολογία, της κοινής τους ιστορίας. Κι αυτοί κομμουνιστές ήταν μέ κοινό παρελθόν πού, όσο ανάποδα και κριτικά να τό εκτιμούσαν, παρέμενε είτε τούς άρεσε είτε όχι παρελθόν τους. Και ακόμα: ή ίδια ή ολοκληρωτική άπόρριψη της ΕΣΣΔ έμοιαζε λειψή και ίσως ίσως υποκριτική στην τρέχουσα κυρίαρχη λογική γιατί δεν άποτελούσε βέβαια γιά μās άπόρριψη π.χ. και της 'Οκτωβριανής 'Επανάστασης ή των πρώτων σοβιέτ όταν όλοι οί ύπόλοιποι, οί πάντες, ταύτιζαν γραμμικά τὰ πάντα από τόν Μάρξ μέχρι τόν Αντρέωφ. Πειστικός ήσουν δηλαδή, και αυτό σου ζητούσαν, μόνο αν σέ γενικές γραμμές άπέριπτες ή άποδεχόσουν όλο τό πακέτο.

Και τέλος. Τὰ πράγματα δυσκόλευαν άκόμη περισσότερο γιατί βέβαια ήμαστε και παραμείναμε στην 'Αριστερά. Οί ύπόλοιποι άριστεροί δεν μās ήταν ξένοι, κι αυτοί σοσιαλισμό ήθελαν έστω κι αν ό «ύπαρκτός» τούς έπεφτε πιά πρόχειρος, οικείος, χειροπιαστός. 'Ο κοινός μας χώρος, περιττό να τό πούμε, ήταν ό χώρος της 'Αριστεράς. 'Η λέξη στα αυτά της κοινωνίας δεν σήμαινε φυσικά αυτό πού ήμαστε έμείς. 'Αλλά ούτε και κάτι έντελώς ξένο, γιατί λόγω δεν θά 'χαμε τότε να μένουμε στην 'Αριστερά.

Τέτοιοι ήταν οί πραγματικοί όροι μέ τούς όποιους υπήρξαμε τόσα χρόνια. Δεν τούς διαλέξαμε — αλλά και κανείς δεν μās τούς επέβαλε. "Όντας άριστεροί μείναμε μέσα στην 'Αριστερά μαζί μέ τόν γιγάντιο συγκάτοικο, σέ συνεχή έχθρότητα, σέ πόλεμο μαζί του αλλά και συνεχώς «έτεροπροσδιοριζόμενοι» στα μάτια της κοινωνίας. Μονίμως έγκαλούμενοι γιά πράγματα πού όντως δεν ήταν δικά μας αλλά πού άποτελούσαν τό πλαίσιο μέσα στο όποιο όφειλαν να παλέψουν οί όσες (συνώνυμες...) ιδέες είχαμε. "Ίσως δεν είναι σκληρό να πούμε ότι, τελικά, δεν είχαμε φαίνεται και πολλές. Φιλελεύθεροι, σοσιαλδημοκράτες και φιλοσοβιετικοί όριζαν ένα περίγραμμα πού κατακερμάτιζε τήν ταυτότητά μας, ενώ ταυτόχρονα —και αυτή είναι ή εϊρωνεία— έδινε, σέ συνδυασμό μέ τήν ύπαρξη της ΕΣΣΔ και τὰ ζητήματα πού εκείνη, ως «σοσιαλισμός» έθετε, τήν ψευδαίσθηση δυνατοτήτων μεγαλύτερων απ' όσες υπήρχαν γιά να τεθούν στην κοινωνία τὰ προβλήματα του σοσιαλισμού, υπερέβαλε τήν παρουσία της ανανεωτικής 'Αριστεράς μέ τρόπο σχεδόν «δοτό» κρύβοντας σέ τελική ανάλυση τήν όποια γύμνια μας. Μπορούσαμε να μιλάμε μέ τόση άνεση περί σοσιαλισμού γιατί, πάνω απ' όλα, ό σοσιαλισμός υπήρχε έστω κι αν δεν ήταν σοσιαλισμός.

'Από αυτή τή σκοπιά, αν αυτοί δηλαδή υπήρξαν οί πραγματικοί όροι μέσα στους όποιους εκ των πραγμάτων λειτουργήσαμε ως ανανεωτική 'Αριστερά, δεν είναι ίσως τόσο παράξενο τελικά πού, φεύγοντας από τή μέση, ό συγκάτοικος, πήρε μαζί του και τό σπίτι...

Γιώργος Καρράς

Σις χυρνου σφθαλμου

Τρομοκράτες και τρομολόγνοι

(Σήριαλ αγνώστου αριθμού επεισοδίων)

Τό τρίτο επεισόδιο τής νέας κοινωνικοπολιτικής σειράς, στην οποία συγκρούονται κυβέρνηση και μερίδα του λεγόμενου δημοκρατικού Τύπου, έληξε μέ τήν εξαγορά του ύπαλοίπου τής ποινής τών έπτά διευθυντών εφημερίδων και τήν έξοδό τους από τή φυλακή.

Τό πρώτο μέρος αὐτῆς τῆς σύγκρουσης, τήν εποχή τῆς ψήφισης τοῦ νόμου στή Βουλή, χαρακτηρίστηκε από συνεχείς ἀντεγκλήσεις και ἀπειλές μεταξύ κυβέρνησης και ἐκπροσώπων τοῦ Τύπου, στην οποία ἐνεπλάκησαν και κοινοβουλευτικοί και μή θεσμικῶς κατοχυρωμένοι ἢ ἀτύπως ἀναγνωρισμένοι ἐπιφανείς ἐκπρόσωποι μας στοιχιζόμενοι ἐκατέρωθεν. Τά γεγονότα αὐτά συντείναν στό νά φτιαχτεῖ ἡ ἀτμόσφαιρα και νά καλλιεργηθεῖ τό ἐνδιαφέρον, ἡ ἀγωνία και τό κλίμα ἀναμονῆς γιά τή συνέχεια.

Στό δεύτερο μέρος αὐτῆς τῆς σειράς ἐμφανίζεται ἡ «δράση», καθῶς οἱ ἄνθρωποι τῆς 4ης ἐξουσίας, θεματοφύλακες τῶν δημοκρατικῶν μας δικαιωμάτων και ἐλευθεριῶν, ἀποφασίζουν ν' ἀγνοήσουν τόν «ἄδικο» νόμο και παραπέμπονται γι' αὐτό τό λόγο ἐνώπιον τῆς δικαιοσύνης. Τό επεισόδιο διακόπτεται πρὶν τή δίκη γιά νά γιορταστοῦν τά ἱερά «μπάνια τοῦ λαοῦ», ὡστόσο ἡ ὅλη ἐξέλιξη, μέ τήν τροπή πού παίρνουν τά γεγονότα, ἀποτελεῖ μίαν ἀνάπλαση στίς μέρες μας τραγωδίας τοῦ Σοφοκλέους, και φυσικό εἶναι νά τονωθεῖ τό ἐν γένει ἐνδιαφέρον. Ὁ Μητσοτάκης, ἰδιαίτερα πειστικός στό ρόλο τοῦ Κρέοντα, και οἱ Φυντανίδης, Μαρούδας, Κουρῆς και Σία, ὅλοι πετυχημένοι, ἐναλλασσόμενοι στό ρόλο τῆς Ἀντιγόνης, συμβάλλουν τά μέγιστα στην ἐπιτυχία. Ἡ ἀγωνία ἐντείνεται και συνοδεύει τούς θεατές σ' ὅλη τή διάρκεια τῶν διακοπῶν τους.

Τό τρίτο και τελευταῖο μέρος, ὅπως ἐξελίχθηκε, ἀντάμειψε ἐν πολλοῖς τούς θεατές γιά τήν ἀναμονή τους, γιατί ἡ δράση ἐντάθηκε και ἐμπλουτίστηκε μέ σασπένς και «αἶμα». Οἱ κατηγορούμενοι καταδικάζονται και διαλέγουν τελικά τό «δρόμο τῆς φυλακῆς» γιά νά συνεχίσουν ἀπό κεῖ ὡς τήν τελική νίκη τόν ἀγῶνα τους κατὰ τοῦ «τρομονόμου».

Τό επεισόδιο κλείνει μέ τή θριαμβευτική ἐξοδο ἀπό τή φυλακή τῶν ἐπτά διευθυντῶν τῶν εφημερίδων, οἱ ὅποιοι δέχονται ν' ἀναθεωρήσουν τήν πρόσφατη ἀπόφασή τους τῆς μάχης μέχρις ἐσχάτων πίσω ἀπ' τά σίδερα, ὕστερα ἀπό τήν ὁμόθυμη ἐπιμονή τοῦ λαοῦ. Ἡ λαϊκή ἐπιθυμία ἐκφράζεται ἀπό τούς ἐκπροσώπους τῶν ἀπανταχοῦ ἐνώσεων τῶν ἀνθρώπων τοῦ Τύπου και τούς ἑσαεῖ ἐραστές τοῦ πνεύματος τῶν δημοκρατικῶν δυνάμεων, οἱ ὅποιοι δραστηριοποιοῦνται ἰδιαίτερα ἐν προκειμένῳ. Οἱ ἐκπρόσωποι τῶν ἐνώσεων, ἰδιοκτητῶν και συντακτῶν τοῦ Τύπου, γνήσια «παιδιά τοῦ λαοῦ», προκειμένου νά ξαναφέρουν στην πρώτη γραμμῆ τῆς μάχης γιά τήν ἐλευθεροτυπία τούς ἀδίκως ἐγκλεισθέντες, προσφέρουν γενναιόδωρα τά χρήματά τους γιά τήν ἀπελευθέρωση τῶν ἡρώων.

Σ' αὐτό τό επεισόδιο δέν ἔλειψε και ἡ συγκίνηση, ὅταν ἀπό κοντά παρακολοθησαμε τή βασανιστική διαδικασία, τήν ἐσωτερική σύγκρουση τῆς φωνῆς τῆς λογικῆς κι αὐτῆς τοῦ καθήκοντος πού ἔζησαν οἱ ἡρωες, πρὶν πάρουν τίς ἀποφάσεις τους. Τήν πρώτη φορά, ὅταν διάλεξαν τελικά τή φυλακή ἀντί τῆς προσφυγῆς στό «ἐνδικο μέσα», παρ' ὅλο πού αὐτή τους ἡ πράξη ἀποτελοῦσε ἀναθεώρηση προηγούμενης διακηρυγμένης τους ἀπόφασης. Ὁδηγήθηκαν σ' αὐτή τήν αἰφνίδια ἀλλαγῆ μόλις διαπίστωσαν τή διαδικαστική παγίδα πού τούς ἔστηνε πετώντας τους τό γάντι ὁ Μητσοτάκης. Ἡ δεύτερη σκηνή πού ἀποτύπωνε αὐτή τήν ἐσωτερική σύγκρουση ἦταν ἡ στιγμή τῆς ἀπόφασῆς τους νά ὑποκύψουν στή λαϊκή ἀπαίτηση και νά βγοῦν ἀπ' τή φυλακή...

Στό επεισόδιο οἱ γοργές και ἔντονες ἐναλλαγές τῶν σκηνῶν και τῶν συναισθημάτων προσέφεραν ἕνα συναρπαστικό θέαμα και τό ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε ἰδιαίτερα ἱκανοποιητικό, χωρίς νά μειώνεται καθόλου ἀπό ὀρισμένες σκηνοθετικές ἀβλεπίες, ὅπως π.χ. τό γεγονός ὅτι οἱ καταδικασθέντες ἦσαν ἕννεα και οἱ φυλακισθέντες ἐπτά, καθ' ὅτι τους κ.κ. Τεγόπουλο και Μπόμπολα κανένας δέν τους ἀναζήτησε νά τους φυλακίσει ἢ και νά τους ἀπελευθερώσει στή συνέχεια.

Ἐν ἀναμονῆ λοιπόν τῶν νέων επεισοδίων, ὅποτε και ὅταν οἱ παραγωγοί τῆς σειράς, ἡ 17 Νοέμβρη και οἱ ἄλλες τρομοκρατικές ὀργανώσεις ἀποφασίσουν νά ξανακαλέσουν πρωταγωνιστές, δεύτερα πρόσωπα και κομπάρσους στή σκηνή σέ νέες περιπέτειες, μπορούμε ν' ἀφιερῶσουμε δυό λόγια ἀκόμη στό πρωτότυπο, εὐχάριστο και διδακτικό αὐτό θέαμα.

Διαγυμνίου σφραγιστού

Καί πρώτα στήν πρωτοτυπία του: Τό σήριαλ διαθέτει ἀφ' ἑαυτοῦ μιά ἀσυνήθιστη, ιδιότητα, μιά μοναδική πρωτοτυπία. Συνδυάζει τό σασπένς στήν πλοκή του, μέ τό σασπένς τοῦ χρόνου τῆς ἐκπομπῆς του. Τό ἐπεισόδιο ἀρχίζει ὅταν ἡ 17 Νοέμβρη δώσει τό σχετικό σύνθημα καί ἡ στιγμή αὐτή εἶναι ἐγγυημένα ἀγνωστή. Συνδυασμός ἀγνώστων λοιπόν καί ἀγωνία εἰς τό τετράγωνο.

Δεύτερο θετικό στοιχεῖο του εἶναι οἱ πολλαπλές ἀναγνώσεις, πού ἐπιτρέπει ἡ πολυσημία του. Γιά τόν καθένα σύμφωνα μέ τίς διαθέσεις καί τίς ἀνάγκες του ἐπιτρέπεται καί μιά «ἀνάγνωση» τοῦ ἔργου πού τόν ἰκανοποιεῖ.

Μιά πρώτη ἀνάγνωση ἡ ὁποία ἀρκεῖται στό κύριο καί παραβλέπει δευτερεύοντα γεγονότα, κρυφές πτυχές καί ἰδιαιτερότητες, βλέπει ν' ἀναβιώνει μέσα ἀπό τήν ὅλη πλοκή ἡ ἀέναη σύγκρουση τοῦ Καλοῦ μέ τό Κακό, τοῦ Φωτός μέ τό Σκότος. Οἱ ἀνιδιοτελεῖς ὑπηρετές τοῦ Τύπου, διαπρύσιοι ὑποστηρικτές τῆς Ἀλήθειας καί τῆς Ἐλευθερίας στή σύγκρουσή τους μέ τήν καταχθόνια, σατανική καί σκοταδιστική Ἐξουσία. Γιά ὀρισμένους (ἄν καί δέν πριμοδοτεῖται ἀπό σκηνοθέτη καί σεναριογράφο) ἐπιτρέπεται καί ἡ ἀντιστροφή τῶν ρόλων Καλῶν καί Κακῶν: Ὁ καταχθόνιος Τύπος καί οἱ παντοειδεῖς συνωμότες ἐπιδιώκουν τήν ἀνατροπή τῆς Ἐξουσίας, τοῦ Νόμου καί τῆς Τάξης.

Ἀναφερθήκαμε ἤδη στή βασική «ἀνάγνωση» πού ἐπιδέχεται τό ἔργο, αὐτήν τῆς σύγκρουσης τῆς ἀνθρώπινης συνείδησης πού ἐξεγείρεται μέ πάθος ἀλλά καί ἀδιαλλαξία ἐναντίον τῆς αὐταρχικῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Ἀπό τή μιά ἡ πολιτική σκοπιμότητα τῆς ἐξουσίας, πού ἔχει τή δύναμη νά μετατρέπει τίς ἰδιοτελεῖς προθέσεις καί βλέψεις της σέ νόμο καί νά τίς περιβάλλει μέ τό πέπλο τοῦ «δικαίου» καί ἀπό τήν ἄλλη ἡ ἀσυμβίβαστη συνείδηση, ἡ ὁποία τολμᾷ νά παραβλέπει τούς ἐπίγειους αὐτούς νόμους, ὑπακούοντας στούς ἀγραφους καί ὑπέρτατους νόμους-ἀρχές πού τή συγκροτοῦν. Τό δικαίωμα στήν ἐλεύθερη ἔκφραση καί πληροφόρηση εἶναι ὑπέρτατο καθήκον καί οἱ κάτοχοι καί διαχειριστές τῶν μέσων ἔκφρασης καί πληροφόρησης ὀφείλουν νά τό ὑπηρετοῦν, ἰδιαίτερα μάλιστα ὅταν ἔχουν τή δυνατότητα νά ὀρίζουν αὐτοί τί εἶναι πρὸς ἔκφραση καί πληροφόρηση.

Ἡ ἐρμηνεία αὐτή εἶναι ἡ πλέον δημοφιλής, ἀφοῦ βρίσκει ἔδαφος στήν ἰδιοσυγκρασία καί τήν κουλτούρα πολυπληθῶν κατηγοριῶν θεατῶν ἀλλά καί ἡθοποιῶν καί κομπάρσων τοῦ ἔργου. Ἐκεῖ συναντῶνται ὁ ἀφελῆς ὀπαδός τῆς ἐλευθερίας ἔκφρασης ὅλων τῶν ἀπόψεων, γιατί ὅλες εἶναι θεμιτές, ἄρα καί σωστές, μέ τόν ἰδεολόγο καί μόνιμο ὑποστηρικτή τῆς ἀρχῆς «νά τά 'χουμε καλά μέ τόν Τύπο», ἐκεῖ συνευρίσκονται οἱ ὀπαδοί τῆς ἀντίληψης πῶς ἡ πολιτικοκοινωνική πρόοδος ταυτίζεται μέ τήν ἐνότητα τῶν δημοκρατικῶν δυνάμεων, μέ τούς κατ' ἐπάγγελμα διαχειριστές ἢ τούς συγκυριακά υἱοθετοῦντες αὐτή τήν ἐνότητα ἐν ὀνόματι τῆς ἀρχῆς τῆς πολιτικῆς ἐπιβίωσης.

Γι' αὐτήν τήν πολυπληθῆ κατηγορία μηδαμινή σημασία ἔχει τό γεγονός πῶς τό δικαίωμα στήν ἐλεύθερη ἔκφραση ἀσχεῖται κατ' ἐπιλογῆν καί αὐτή τή φορά γιά λογαριασμό τῶν τρομοκρατικῶν ὀργανώσεων, οἱ ἀπόψεις τῶν ὁποίων γνώρισαν μέσα ἀπ' αὐτές τήν ὑπόθεση τήν πιό μεγάλη δημοσιότητα. Ἔτσι δέν ἀποτελεῖ ἀντίφαση νά διαδηλώνουν κατά τοῦ κυβερνητικοῦ νόμου φωνάζοντας «ἡ τρομοκρατία δέν θά περάσει» καί κραδαίνοντας ταυτόχρονα τήν Ἐλευθεροτυπία μέ τήν πολυσέλιδη προκήρυξη τῆς 17 Νοέμβρη. Εἴπαμε ὑπεράνω ὅλων οἱ ἀρχές καί τό καθήκον...

Περιορίζομαι λόγῳ χώρου σ' αὐτές τίς «ἀναγνώσεις» τοῦ πρωτότυπου καί διδακτικοῦ αὐτοῦ σήριαλ, ἄν καί θά μπορούσα ν' ἀναφερθῶ καί σ' ἄλλες δευτερότερες καί μερικότερες...

Τελειώνοντας, θέλω νά ἐκφράσω μιά ἀπορία μου πού συμπυκνώνει καί μιά ἐπιθυμία μου γιά τό θέμα τοῦ στόρι τοῦ ἐπόμενου ἐπεισοδίου, καθῶς καί μιά ἀπορία ἑνός σεβάσμιου προσώπου πού σᾶς τή μεταφέρω.

Ἡ δική μου ἀπορία-ἐπιθυμία: Ἄς ὑποθέσουμε πῶς κάποια τρομοκρατική ὀργάνωση τῆς μουσουλμανικῆς ἢ τῆς σλαβόφωνης μειονότητας ἐπιχειρεῖ τρομοκρατικές ἐνέργειες καί ταυτόχρονα στέλνει πρὸς δημοσίευση στίς καλές μας ἐφημερίδες προκήρυξη ὅπου ἐξηγεῖ τούς λόγους τῶν πράξεών της. Ποιά θά 'ναί ἡ στάση τῶν ἐφημερίδων καί πῶς θά δράσουν καί θ' ἀντιδράσουν οἱ πρωταγωνιστές καί τά ὑπόλοιπα πρόσωπα τοῦ ἔργου;

Ἡ ἄλλη ἀπορία ἀνήκει στόν κ. Χαρίλαο Φλωράκη καί πιστεύω πῶς τήν ἀποδίδω σωστά: «Ὅταν ἐγώ εἶπα πῶς ἡ εἰδηση εἶναι ἡ ἀλήθεια κι ἀλήθεια εἶναι ὅ,τι συμφέρεי τό λαό, ἐμένα μέ χλεύασαν. Σήμερα πού οἱ ἐφημερίδες γράφουν ὅ,τι τούς συμφέρει, γιατί εἶναι ἀλήθεια ὅ,τι συμφέρει τόν Φυντανίδη, τόν Κουρή, τόν Μαρούδα καί τόν Γερονικολό»;

Σταῦρος Λιβαδάς

Τά Βαλκάνια κι εμείς

του Δαμιανού Παπαδημητρίου

Τό νά επαναλαμβάνει κανείς μέσα σέ λίγους μήνες δύο και τρείς φορές τά ίδια πράγματα είναι κουραστικό και για τόν αναγνώστη και για τόν γράφοντα. "Όμως τό δημοψήφισμα στή Δημοκρατία τής Μακεδονίας είναι πλέον γεγονός και μαζί ή απόφαση τών ανθρώπων αὐτῶν νά ανεξαρτητοποιηθοῦν σέ περίπτωση πού ή Γιουγκοσλαβική Ὀμοσπονδία διαλυθεῖ. Στήν Ἑλλάδα ή αντίδραση στήν προοπτική δημιουργίας ανεξάρτητου μακεδονικοῦ κράτους λές και μᾶς γύριζε πίσω στήν ἐποχή τών Μακεδονικῶν και τών Βαλκανικῶν Πολέμων. "Όταν λοιπόν ή επίσημη —και ή ὑποστηριζόμενη ἀπό τήν παμπφήφια σχεδόν τοῦ λαοῦ και τών πολιτικῶν— ἐξωτερική πολιτική επαναλαμβάνει τόσο πεισματικά τόν τρομαγμένο και ἄγνοο ἑαυτοῦ της, ἄς συγχωρηθεῖ και σέ μᾶς ή ἀναγκαία επανάληψη τοῦ ἀντιλόγου.

Κατ' ἀρχήν μιά παρέκβαση: διάβαζα πρό ἡμερῶν τίς θέσεις τίς ὁποῖες θά πάει νά ἀναπτύξει ὁ Ἑλληνας ὑπουργός Γεωργίας στήν σύνοδο τῶν ὑπουργῶν Γεωργίας τής Κοινοτήτας. Ἐκεῖ λοιπόν ὁ Ἑλληνας ὑπουργός θά ζητήσει καθυστέρηση τής ἐφαρμογῆς τής ἀπόφασης τής ΕΟΚ για τά καπνά, παράταση για τήν ἐφαρμογή τής ἀπόφασης για οἰκολογική συσκευασία τῶν φρούτων πού ἐξάγονται στήν Γερμανία και μύριες ὅσες καθυστερήσεις, ἀναβολές, παρατάσεις, περιόδους χάριτος κ.λπ. Τίποτα ἄλλο. Ἡ Ἑλλάδα οὐδέποτε προτείνει, οὐδέποτε ἐκπηγάζει ἀπό αὐτήν μιά ἀλλαγῆ, ἕνας νεοτερισμός, μιά ἰδέα. Μόνο καθυστέρηση στίς μεταβολές πού ἐκπηγάξουν ἀπό

ἀλλοῦ, ἀκόμα και στίς πιό ἀπλές.

Ἡ συντήρηση και ή ἀκινησία ἀποτελοῦν θεμελιώδη χαρακτηριστικά τής σύγχρονης νεοελληνικῆς ἰδεολογίας, τό αἶσθημα τής ἄμυνας κυριαρχεῖ στήν περιρρέουσα ἀτμόσφαιρα. Ἐδῶ ἕνας ὀλόκληρος πολιτικός χώρος, πού ἐκφράζει τή μισή Ἑλλάδα, βλέπει τόν ἀρχηγό του νά μπαινοβγαίνει κάθε δύο-τρείς μήνες στήν ἐντατική τοῦ Γενικοῦ Κρατικοῦ και ἀδυνατεῖ νά προσαρμοστεῖ μέ αὐτή τήν ἐξέλιξη, εἴτε μέ τόν τρόπο πού ὑπέδειξε ὁ κ. Κατσανέβας εἴτε μέ ὁποιοδήποτε ἄλλον. Ἡ συντήρηση, ή προσπάθεια νά μείνουν τά πράγματα ὡς εἶχαν μέχρι χθές, ή ἄμυνα ἀκόμα και πρὸς τή βιολογική ἐξέλιξη κυριαρχοῦν και ὁποιαδήποτε φωνή πού καλεῖ σέ προσαρμογή, σέ κάποια κίνηση τέλος πάντων, χαρακτηρίζεται ἐν χορῶ ἱεροσυλία. Πήξαμε στήν Ἑλλάδα ἀπό ἱερά: χώρους ἱεροῦς (πού σημαίνει ὅτι σ' αὐτούς δέν ἐπιτρέπεται κανένας νεοτερισμός), θέματα ἱερά, δικαιώματα ἱερά και ἀπαραβίαστα. Ἡ ἐξωτερική πολιτική καθορίζεται κι αὐτή ἀπό τήν ἴδια ἰδεολογία και πάσχει ἀπό τά ἴδια συμπτώματα. Εἰδικά ὅταν πρόκειται για τά ἐθνικά θέματα, για τίς σχέσεις μας δηλαδή μέ τά ἀμέσως γειτονικά κράτη, ἐκεῖ ή ὁποιαδήποτε μεταβολή ή ἀναπροσαρμογή θέσεων θεωρεῖται ὑποχώρηση, ἱεροσυλία.

Και εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ὅταν πρόκειται γι' αὐτά τά θέματα τό ὕψος και ή γλώσσα τῶν ἀνθρώπων ἀλλάζουν: σέ ἕνα κλίμα πρωτόγνωρης πολιτικῆς ὁμοφωνίας κανείς πιά δέν ἀναφέρεται στήν Ἑλλάδα (πού στό κάτω κάτω εἶναι ἕνας ὀργανισμός πού κινεῖται, βουλεύεται, ζεῖ).

Τήν Ἑλλάδα ἀντικαθιστᾶ πάραυτα ὁ ἔλληνισμός κι ἐκεῖ δέν σοῦ μένει παρά νά σηκώσεις τά χέρια ψηλά. Ὁ ἔλληνισμός κινδυνεύει, ὁ ἔλληνισμός πρέπει νά δράσει, νά «καταστήσει σαφές στούς ἐχθρούς του», νά ἐπιτεθεῖ, νά ἀμυνθεῖ. Εἶναι προφανές ὅτι μιλώντας μιά τέτοια γλώσσα ἔχουμε ἤδη ἀπογειωθεῖ για τό μεγάλο ἄλμα στό κενό.

Ἐπάρχουν Σλαβομακεδόνες:

Μποροῦν νά δοθοῦν πολλές ἀπαντήσεις, ἀνάλογα μέ τό πῶς θέτει κανείς τό ἐρώτημα. Πρῶτα λοιπόν πρέπει νά ὀρίσουμε τί ἐννοοῦμε ρωτώντας κατά πόσον «ὑπάρχει» ἕνας λαός, ἕνα ἔθνος. Παρ' ὅτι εἶναι πιά διεθνῶς ἀποδεκτό ὅτι οἱ ἐθνότητες ὀρίζουν οἱ ἴδιες τόν ἑαυτοῦ τους, ὅτι δηλαδή μιά ἐθνότητα εἶναι τέτοια ἀρκεῖ νά τό δηλώνει ή ἴδια, πού σημαίνει νά ἔχει ἀναπτύξει ἐθνική συνείδηση, και παρ' ὅτι αὐτός ὁ ὀρισμός εἶναι ὁ μόνος πού μπορεῖ νά σταθεῖ, ἐντούτοις ή ἀνθρωπότητα (και ὄχι μόνον ή Ἑλλάδα) παλινδρομεῖ ἀκόμα ἀνάμεσα σέ παλιές ἀντιλήψεις για τήν ἐννοια τοῦ ἔθνους, ἀντιλήψεις πού θά τίς ὀνομάζουμε ρατσιστικές. Οἱ ἀντιλήψεις αὐτές ὅσο κι ἂν ἔχουν ἀποκηρυχθεῖ ἀπό τοῦς εἰδικούς εἶναι ἀκόμα ζωντανές στίς ἰδεολογίες τῶν λαῶν — ὄλων τῶν λαῶν, ἀκόμα κι ἐκείνων οἱ ὁποῖοι διεκδικοῦν ἀκριβῶς τήν ἀναγνώρισή τους ὡς «ἐθνοτική», ὅπως λέγεται, ή ἐθνική ὀμάδα. Ἐνῶ λοιπόν θά ἀρκοῦσε ἀπλῶς μιά δήλωσή τους για νά δικαιῶνται τήν ἀναγνώριση, αὐτό δέν τοῦς ἀρκεῖ, δέν τοῦς ἱκανοποιεῖ, και οἱ ἴδιοι αὐτοῖ λαοί

ἀναζητούν τήν καταγωγή τους, τίς ρίζες τους, τή φυλή τους, δηλαδή τό αίμα τους, στό παρελθόν.

Αυτή ή ἀναζήτηση τῆς καταγωγῆς στό αίμα καί ὄχι στή συνείδηση, στή διαχρονικότητα καί ὄχι στή συγχρονικότητα, ή ὁποία εἶναι ζωντανή παντοῦ, περιπλέκει τά πράγματα, ὀξύνει τούς ἀντίπαλους ἐθνικισμούς καί ὀδηγεῖ κατευθειάν σέ συγκρούσεις καί σέ καταστάσεις τραγελαφικές, ὅπως αὐτή στήν ὁποία ὀδηγεῖται εὐθέως ή 'Ελλάδα σέ σχέση μέ τή Δημοκρατία τῆς Μακεδονίας. 'Η μή ἀναγνώριση ἑνός τέτοιου κράτους σημαίνει ὅτι γιά μᾶς αὐτό τό κράτος δέν ὑπάρχει. Καί ἐπειδή ἀπό τήν ἄλλη μεριά τό κράτος ὑπάρχει, πῶ σωστά θά ὑπάρξει, θά εἶναι δηλαδή πραγματικό, «μέ σάρκα καί ὀστά», ή δική μας ἄρνηση σημαίνει προφανῶς ὅτι δέν δικαιούται νά ὑπάρχει, δέν δικαιούται ἱστορικά, φυλετικά, «ἐθνολογικά», δηλαδή διαχρονικά νά ὑπάρχει. Γιατί βέβαια συγχρονικά κανείς δέν μπορεῖ νά ἀρνηθεῖ ὅτι ὑπάρχει, ἐκτός κι ἂν ἀποφασίσουμε νά μήν πιστεύουμε στά μάτια μας ἀλλά στίς ἰδεοληψίες μας.

Εἶπαμε προηγουμένως ὅτι τό πράγμα περιπλέκεται καθῶς καί οἱ ἴδιοι οἱ λαοί, ἐν προκειμένῳ οἱ Μακεδόνες τῆς Γιουγκοσλαβίας, ἀναζητοῦν κι αὐτοί φυλετικά τήν καταγωγή τους, κι ἔτσι φτάνουν νά διεκδικοῦν τόν Μεγαλέξαντρο. 'Εφ' ὅσον μπεῖ κανείς σ' αὐτό τό φυλετικό λούκι, τά πράγματα δέν ἔχουν ὄρια οὔτε φραγμούς καί βάφονται μέ ὅποιο χρῶμα θέλει κανείς νά τά μπογιατίσει. Μποροῦν λ.χ. τά Σκόπια νά ἰσχυριστοῦν ὅτι ὅλοι οἱ "Ἕλληνες τῆς δικῆς μας Μακεδονίας εἶναι ἐξελληνισμένοι ἀδερφοί τους, φυλετικά ἀδερφοί τους ἐννοεῖται, καί νά τούς διεκδικήσουν. Φτάνουμε ἔτσι σέ μία περιφρόνηση τῆς συνείδησης πού ἔχουν οἱ ἴδιοι οἱ ἄνθρωποι καί οἱ λαοί γιά τόν ἑαυτό τους, πρὸς χάριν αὐτῆς πού «ἐμεῖς γνωρίζουμε» ὅτι «πρέπει» νά ἔχουν.

Δέν εἶναι λοιπόν τά πράγματα εὐκολα καί ὁ σύγχρονος ὀρισμός τῆς ἐθνότητος δέν λύνει αὐτομάτως ὅλα τά προβλήματα. "Αν γιά παράδειγμα ὑποθέσουμε ὅτι ή 'Ελλάδα ὡς διά μαγείας ἀποδέχεται τόν σύγχρονο ὀ-

ρισμό τοῦ «εἶσαι ὅ,τι δηλώσεις» καί ἀναγνωρίζει τή συνείδηση πού ἔχουν οἱ ἄλλοι γιά τόν ἑαυτό τους, τότε, ἂν ή συνείδηση αὐτή εἶναι φυλετική, αὐτό σημαίνει ὅτι ή 'Ελλάδα θά πρέπει νά δεχθεῖ ὅτι οἱ Μακεδόνες τῆς Γιουγκοσλαβίας καταγόταν ἀπό τόν Μεγαλέξαντρο — κι αὐτό βέβαια, ὅσο μικρή, κατά τή γνώμη μας, σημασία ἔχει ή θά ἔπρεπε νά ἔχει, ή 'Ελλάδα δέν μπορεῖ νά τό δεχθεῖ.

'Η Βουλγαρία «ἔλυσε» αὐτό τό πρόβλημα μέ τή γνωστή διχολαβική δήλωσή της ὅτι θά ἀναγνωρίσει τή Μακεδονία ὡς κράτος ἄλλ' ὄχι ὡς ἔθνος. Τό βουλγαρικό «μπάλωμα» ὑπαγορεύθηκε βέβαια ὄχι μόνον ἀπό τό ἀδιέξοδο στό ὁποῖο ὀδηγεῖ μία ὀλοσχερῆς ἄρνηση ἀναγνώρισης ὅπως ή ἑλληνική, ἀλλά καί γιατί διευκολύνει τήν Βουλγαρία νά παίξει μελλοντικά τό ἐθνικό, δηλαδή τό φυλετικό παιγνίδι, διεκδικώντας τούς Σλαβομακεδόνες ὡς Βούλγαρους.

Γιά τήν 'Ελλάδα, ὅπως εἶπαμε, τά πράγματα ἐμφανίζονται πῶς περίπλοκα· ή ἴδια ή χρήση τοῦ εὐρύτερου ὄρου Μακεδονία, Μακεδόνες, ἀπό ἕνα κράτος πού ἐδαφικά περιορίζεται σέ ἕνα μέρος μόνον τῆς Μακεδονίας, δημιουργεῖ πρόβλημα στίς ἄλλες Μακεδονίες, ἐν προκειμένῳ στή δική μας Μακεδονία, κατά τόν ἴδιο τρόπο πού ή χρήση τοῦ εὐρύτατου ὄρου 'Ελληνική 'Αριστερά ἀπό τήν Ε.ΑΡ. ἔκανε τούς "Ἕλληνες ἀριστερούς πού δέν ἀνήκαν σ' αὐτήν νά αἰσθάνονται ἐνοχλημένοι. "Ἐνα ἀνεξάρτητο κράτος πού ὀνομάζεται Μακεδονία δέν ἀξιώνει ἀπλῶς νά εἶναι μία Μακεδονία ἀλλά ή Μακεδονία. Καί ἕνας λαός πού ὀνομάζεται Μακεδόνες δέν εἶναι κάποιοι Μακεδόνες ἀλλά οἱ Μακεδόνες. 'Από αὐτή τήν ἄποψη τό δικαίωμα αὐτοπροσδιορισμοῦ τους «ἐνοχλεῖ», συγκρούεται μέ τό δικαίωμα αὐτοπροσδιορισμοῦ τῶν 'Ελλήνων Μακεδόνων (καί μιλᾶω πάντα μέ τή συγχρονική ἔννοια, ἐννοῶ δηλαδή κατοίκους τῆς Μακεδονίας πού ἔχουν αὐτή τή στιγμή ἑλληνική ἐθνική συνείδηση καί πού εἶναι ή συντριπτική πλειοψηφία τῶν κατοίκων τῆς ἑλληνικῆς Μακεδονίας).

'Ἐδῶ λοιπόν ὑπάρχει ἕνα πρόβλημα, γιατί ἂν ὄντως ή Δημοκρατία

τῆς Μακεδονίας θεωρεῖ τόν ἑαυτό της ὡς τήν Μακεδονία καί οἱ κάτοικοί της τούς ἑαυτούς τους ὡς τούς Μακεδόνες, πράγμα πού ἀπέχει μόλις ἕνα βῆμα ἀπό τήν ἀναζήτηση τῆς καταγωγῆς τους στόν Μεγαλέξαντρο, τότε τό δικαίωμα αὐτοπροσδιορισμοῦ αὐτοῦ τοῦ λαοῦ σταματάει ἐκεῖ πού ἀρχίζει (ἐκεῖ πού ἀρνοῦνται) τό δικαίωμα αὐτοπροσδιορισμοῦ τῶν δικῶν μας Μακεδόνων, ἐξίσου ὑπαρκτῶν κι αὐτῶν. 'Η ἐλευθερία τους λοιπόν σταματάει ἐκεῖ πού ἀρχίζει ή ἐλευθερία τῶν ἄλλων καί εἶναι προφανές ὅτι ἂν κάποια ἀπό τίς δύο πλευρές καταχρασθεῖ τήν ἐλευθερία της, τότε θά ὑπάρξει σύγκρουση.

'Υπάρχει ὅμως μία σημαντική διαφορά. 'Ἐνῶ στά Σκόπια οἱ ἀντιλήψεις αὐτές, οἱ ἀντιλήψεις δηλαδή πού διεκδικοῦν φυλετικά καί ἐδαφικά τήν Μακεδονία περιορίζονται μόνο σέ ἀκραίους ἐθνικιστικούς κύκλους, περισσότερο μάλιστα στόν Καναδά, στίς ΗΠΑ καί στήν Αὐστραλία παρά στή Δημοκρατία τῆς Μακεδονίας, στήν 'Ελλάδα οἱ ἀντίστοιχες ἀντιλήψεις πού ἀρνοῦνται σ' αὐτόν τό λαό (μέ τή συγχρονική ἔννοια πάντα) τό δικαίωμα τῆς ὑπαρξῆς του εἶναι εὐρύτατα διαδομένες σέ ὅλες τίς πολιτικές παρατάξεις, στόν Τύπο, στό λαό. Πρόκειται δηλαδή γιά μία ἀπό τίς σπάνιες στή χώρα μας περιπτώσεις ἐθνικῆς ὁμοφωνίας, ὅπου ὁ καθένας συναγωνίζεται πῶς θά εἶναι πῶς ἀπόλυτος ἀπό τόν ἄλλο. Μέ αὐτό δέν θέλουμε νά ποῦμε ὅτι ή στάση τῆς 'Ελλάδας εἶναι ή ἄλλη ὄψη τοῦ νομίματος, τό ἀντίστροφο δηλαδή τῆς στάσης τῶν ἐθνικιστικῶν κύκλων τῶν Σκοπίων. "Οχι: ή 'Ελλάδα δέν διεκδικεῖ ἐδάφη οὔτε ἀνθρώπους. Δέν διεκδικεῖ τούς ἄλλους γιά τόν ἑαυτό της. Διεκδικεῖ «ἀπλῶς» ἀπό τούς ἄλλους νά μήν τούς ἐπιτρέψει νά ὑπάρξουν γιά τόν ἑαυτό τους. 'Η στάση λοιπόν τῆς 'Ελλάδας δέν εἶναι ή ἀντίστροφη ὄψη ἀλλά εἶναι ή ἀρνητική φωτογραφία τῆς στάσης τῶν ἐθνικιστῶν τῶν Σκοπίων. "Ὅπως εἶναι φυσικό, αὐτή τή στάση κανένας ξένος καί τρίτος πρὸς τό πρόβλημα δέν μπορεῖ νά τήν κατανοήσει, ἐξοῦ καί οἱ ξένες ἐφημερίδες «ἐρμηνεύουν» ὅτι ή 'Ελλάδα ἐπιβουλεύεται τά ἐδάφη τῆς γειτονικῆς δημοκρατίας.

Καί είναι τόσο άκατανόητη ή στάση μας, ώστε όσο και νά προσπαθήσουμε νά τήν κάνουμε κατανοητή τούς ξένους, αὐτοί θά παραμείνουν απόλυτα πεισμένοι ὅτι κάτι τούς κρύβουμε. Καί ὅταν ἔχεις κάτι νά κρύψεις, αὐτό εἶναι συνήθως τό ἄδικο.

Τό γεγονός ὅτι ἡ Δημοκρατία τῆς Μακεδονίας εἶναι: α) πολύ μικρή καί ἀνίσχυρη καί β) δέν ἐμφορεῖται ἀπό τίς ἀντιλήψεις μιᾶς ἐθνικιστικῆς μειοψηφίας πείθει ὅτι θά μπορούσε νά υπάρξει ἔδαφος συνομιλιῶν καί συνεννόησης γιά τήν ἐξεύρεση ἑνός *modus vivendi* ἀνάμεσα στίς δύο χώρες, ἀρκεῖ ἡ Ἑλλάδα νά ἀλλάξει τή στάση της. Πολύ περισσότερο πού ἡ Μακεδονία τῶν Σκοπίων ἔχει ἀνάγκη τήν Ἑλλάδα, ἀφοῦ γεωγραφικά ἀποτελεῖ ἐνδοχώρα τῆς ἑλληνικῆς Μακεδονίας, ἀλλά καί γιατί μ' αὐτήν τή συμφέρει περισσότερο νά συναλλαγῆ, νά ἐμπορευθεῖ, νά ἀναπτύξει δεσμούς. Ἄν σήμερα στρέφεται πρὸς ἄλλες κατευθύνσεις, αὐτό γίνεται μόνο καί μόνο γιατί αἰσθάνεται νά συμπίπτει ἀπό βορρᾶ ἀπό τή Σερβία καί ἀπό νότο ἀπό τήν Ἑλλάδα. Μέ τή στάση μας σπρώχνουμε τήν Μακεδονία στήν ἀγκαλιά τῆς Βουλγαρίας καί —πολύ χειρότερα— τῆς Τουρκίας, ἀπομονώνουμε τά βόρεια σύνορά μας καί τήν ἐπικοινωνία μας μέ τήν Εὐρώπη, πολλαπλασιάζουμε τούς μεπλάδες καί τά προβλήματα στά ὁποῖα εἶναι ἐκτεθειμένη ἡ χώρα. Καί τό χειρότερο: κάποτε, ὅταν θά ἔχουμε ἀπομονωθεῖ τελείως, θά ἀναγκαστοῦμε νά ἀναγνωρίσουμε —τελευταῖοι— τή Δημοκρατία τῆς Μακεδονίας. Καί διερωτῶμαι: δέν εἶναι καλύτερα νά τήν ἀναγνωρίσουμε πρῶτοι παρά τελευταῖοι; Δέν εἶναι καλύτερα νά διαλύσουμε παρά νά καλλιεργήσουμε τήν ἐχθρότητα; Ἡδη ὁ Γκλιγκόρφ ἔθεσε μιά πολύ ρεαλιστική βάση γιά συνεννόηση καί δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι μέ τήν Ἑλλάδα εἶναι πού θέλει νά συνεννοηθεῖ. Ἀπό τήν Ἑλλάδα δέν ὑπῆρξε βέβαια καμιά ἀπάντηση, παρά μόνο ἡ καταγγελία στίς ἐφημερίδες ὅτι ἐκπρόσωπος, «κατάσκοπος» τῶν Σκοπίων βρέθηκε στήν Ἐκθεση τῆς Θεσσαλονίκης. Τί πρόκληση ἀλήθεια!

Ποιοί εἶναι λοιπόν οἱ Σλαβομακεδόνες;

Ἄς ξαναγυρίσουμε ὅμως στό προηγούμενο ἐρώτημα, κατά πόσον «ὑπάρχουν Σλαβομακεδόνες» (ἄν καί ὁ ὅρος δέν εἶναι σωστός, ἄς τούς ὀνομάσουμε προσωρινά ἔτσι). Εἶπα προηγουμένως πῶς ἡ θέση ὅτι ὑπάρχουν, ἐφ' ὅσον δηλώνουν οἱ ἴδιοι ὅτι θέλουν νά ὑπάρχουν, ἐφ' ὅσον δηλαδή ἔχουν ἀποκτήσει (ἔστω καί μόλις χθές) ξεχωριστή ἐθνική συνείδηση, εἶναι ἡ μόνη σωστή θέση. Εἶναι θά λέγαμε ἡ ἀναγκαῖα ὄχι ὅμως καί ἱκανή συνθήκη γιά μιά εἰρηνική διαβίωση μέ τούς γείτονές μας. Γιά νά ἀποκατασταθεῖ ὅμως ἕνα *modus vivendi* ἀνάμεσά μας εἶναι δυστυχῶς ἀκόμα ἀναγκαῖο νά ἀνασκαλεύουμε τό παρελθόν, τήν καταγωγή τοῦ καθενός, ἀφοῦ οἱ ἄνθρωποι δίνουν ἀκόμα (ἢ μᾶλλον ἰδίως τώρα) σημασία σ' αὐτήν.

Ἀπό τήν ἐποχή τῶν διαδόχων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ὁ γεωγραφικός χώρος τῆς Μακεδονίας διευρύνεται, ἡ Μακεδονία εἶτε ὡς βασιλείο εἶτε ὡς ἐπαρχία εἶτε ὡς θέμα εἶτε ὡς βιλαέτια καθίσταται μιά ἀποσπασμένη γεωγραφική ἔννοια πού περιγράφει μέ κυμαινόμενα ὄρια μιά διοικητική ἢ ἀπλῶς γεωγραφική περιοχή τοῦ κράτους τῶν Ρωμαίων, τῶν Βυζαντινῶν, τῶν Ὄθωμανῶν. Στίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰῶνα καί ἐνῶ ἡ Ὄθωμανική Αὐτοκρατορία καταρρεῖ, ἡ περιοχή πού σήμερα περιλαμβάνεται στήν ἑλληνική, στή γιουγκοσλαβική καί στή βουλγαρική Μακεδονία κατοικεῖται ἀπό μιά πανσπερμία πληθυσμῶν, πού ἐκτός ἀπό Ἑλληνες, Βούλγαρους ἢ βουλγαρόφωνους περιλαμβάνει καί Σέρβους, Ἑβραίους, Ἀρβανίτες καί διάφορους μουσουλμάνους, Τσιγγάνους, Βλάχους κ.λπ. Κυρίαρχοι πληθυσμοί τῆς περιοχῆς εἶναι οἱ μωαμεθανοί, οἱ Ἑλληνες καί οἱ Βούλγαροι ἢ βουλγαρίζοντες, ὅπως ἀναφέρονται (ἀνάλογα μέ τό ποιός συντάσσει τήν ἐκθεση) οἱ πληθυσμοί πού μιλοῦν τά «μακεδονικά».

Σ' αὐτούς εἰδικά τούς πληθυσμούς πού μιλοῦν τά μακεδονικά, τό ζήτημα τῆς ἐθνικῆς συνείδησης ἔρχεται ἀπ' ἔξω, ἀπό τή Σερβία, τή Βουλγα-

ρία καί τήν Ἑλλάδα πού ζώνουν τήν περιοχή ἀπό τό βορρᾶ, τό νότο καί τήν ἀνατολή καί πού καθεμία τήν διεκδικεῖ γιά τόν ἑαυτό της. Παρατηρεῖται ἔτσι τό φαινόμενο ἡ ἐθνική συνείδηση, στό βαθμό πού ἀποκτᾶται, νά μὴν ταυτίζεται ἀπαραιτήτως μέ τή γλώσσα. Αὐτό ἰσχύει ἰδίως γιά τούς μετέπειτα Σλαβομακεδόνες, οἱ ὁποῖοι στήν οὐσία καλοῦνται ἐκεῖνη τήν ἐποχή νά διαλέξουν σέ ποιά χώρα θά ὑπαχθοῦν καί οἱ ὁποῖοι ἐπιλέγουν σύμφωνα μέ διάφορα κριτήρια. Ἡ πλειοψηφία τοῦ πληθυσμοῦ δέν ἐπιλέγει βέβαια ἀπολύτως τίποτα καί ἀπλῶς ὑφίσταται τίς ἐξελίξεις.

Τά μακεδονικά εἶναι μιά γλώσσα πού ἀναπτύχθηκε στόν γεωγραφικό χώρο πού συναντοῦνται οἱ τρεῖς λαοί. Μοιάζουν περισσότερο μέ τά βουλγαρικά, λιγότερο μέ τά σέρβικα καί ἀκόμα λιγότερο μέ τά ἑλληνικά, σέ σημεῖο ὥστε οἱ Βούλγαροι νά τά θεωροῦν βουλγαρική διάλεκτο. Ἀντίθετα, ἕνας Σέρβος δέν μπορεῖ νά συνεννοηθεῖ μέ κάποιον πού μιλά τά μακεδονικά. Ὡστόσο ἡ συγγένεια πρὸς τή βουλγαρική γλώσσα δέν σημαίνει αὐτόματα καί γιά ὄλους βουλγαρική συνείδηση. Οἱ γραικομάνοι, ὅπως τούς ὀνόμαζαν οἱ Βούλγαροι, ἦταν σλαβόφωνοι μέ ἑλληνική συνείδηση. Ἄς μὴν φανταστοῦμε ὅμως ὅτι ἀποτελοῦσαν καμιά πλειοψηφία, ὅπως θέλουν νά μᾶς κάνουν νά πιστεύουμε.

Παρ' ὅτι «ἐθνικά» ἡ Μακεδονία διεκδικήθηκε κυρίως ἀνάμεσα στοὺς Βούλγαρους καί τούς Ἑλληνες, ἡ ἔθνη μωαμεθανοὶ καί τόν Α' Παγκόσμιο Πόλεμο ἔγινε κυρίως (καί ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἑλληνοσερβικῆς συμμαχίας) ἀνάμεσα στή Σερβία (Γιουγκοσλαβία) καί στήν Ἑλλάδα, μέ τήν Βουλγαρία νά περιορίζεται στήν «Μακεδονία τοῦ Πιρίν». Κατά τόν Μεσοπόλεμο ἡ Γιουγκοσλαβία θεωρεῖ τούς Σλαβομακεδόνες πού κατοικοῦν στά ἐδάφη της (στήν μετέπειτα Μακεδονία τοῦ Βαρδάρη) Σέρβους καί μάλιστα διαμαρτύρεται ἔντονα πρὸς τήν ἑλληνική κυβέρνηση (Μιχαλακόπουλος) ὅταν αὐτή τούς ἀναγνωρίζει ὡς Βούλγαρους. Ἀντίθετα ὅμως μέ ὅ,τι συμβαίνει στή βουλγαρική καί (ἐν μέρει) τήν ἑλληνική

Μακεδονία, οί Σλαβομακεδόνες τής Γιουγκοσλαβίας δέν άποκτοῦν σερβική εθνική συνείδηση.

Είναί αδύνατον νά υπολογίσει κανείς πόσοι Σλαβομακεδόνες βρίσκονται στήν έλληνική Μακεδονία κατά τόν Μεσοπόλεμο. Ίσως ένας άριθμός γύρω στίς 150-200.000 νά μήν απέχει πολύ από τήν πραγματικότητα, άν και όπως είπαμε τά πράγματα περιπλέκονται καθώς ή γλώσσα δέν είναι άσφαλές κριτήριο γιά τήν εθνική συνείδηση. Μέ τή συνθήκη γιά τήν ανταλλαγή πληθυσμών μέ τή Βουλγαρία, ή όποια ολοκληρώθηκε τό 1932, περίπου 70.000 σλαβόφωνοι έγκαθίστανται στή Βουλγαρία. Έκτοτε ή Έλλάδα θεωρεί επίσημως τό θέμα τής μακεδονικής μειονότητας ως λήξαν, θεωρεί δηλαδή ότι όσοι σλαβόφωνοι δέν έφυγαν έχουν έλληνική εθνική συνείδηση. Ός εκ τούτου τούς παρέχεται άποκλειστικά έλληνική παιδεία, ενώ επί Μεταξά υποχρεώνονται σέ άλλαγή τής κατάληξης τών έπωνύμων τους πρός τό έλληνικότερο. Ταυτόχρονα στήν έλληνική Μακεδονία έγκαθίστανται στόν Μεσοπόλεμο πρόσφυγες από τή Μικρά Άσία και τόν Πόντο, πράγμα πού οδηγεί σέ περαιτέρω άλλοίωση τής πληθυσμιακής αναλογίας, μέ συντριπτική ύπεροχή του έλληνικού στοιχείου, αλλά και σέ υπόγεια ένταση, καθώς όπως είναι φυσικό ή έγκατάσταση προσφύγων στά εδάφη τους δέν άρεσε ιδιαίτερα στούς σλαβόφωνους.

Στήν Κατοχή οί σλαβόφωνοι τάσσονται ως επί τό πλείστον μέ τό ΕΑΜ και στόν Έμφύλιο πολλοί πλαισιώνουν τόν Δημοκρατικό Στρατό είτε άπευθείας είτε μέσω τής ΣΝΟΦ (του Σλαβομακεδονικού Έθνικού Άπελευθερωτικού Μετώπου). Μετά τήν ήττα πολλές οίκογένειες άνταρτών αλλά και όλόκληρα σλαβομακεδονικά χωριά περνοῦν στήν Γιουγκοσλαβία του Τίτο, όπου έν τώ μεταξύ έχει ιδρυθεί ή Όμόσπονδη Λαϊκή Δημοκρατία τής Μακεδονίας, οί δέ περιουσίες τους δημεύονται. Έχουμε έτσι μία περαιτέρω πληθυσμιακή άποδυνάμωση του σλαβόφωνο στοιχείου στήν Έλλάδα.

Η πολιτική τής Διεθνούς άπέναντι στο μακεδονικό ζήτημα είναι μία

εξαιρετικά περίπλοκη και συνεχώς μεταβαλλόμενη υπόθεση, πού είναι αδύνατον νά εκτεθεί στο πλαίσιο αυτού του κειμένου. Θα λέγαμε πάντως ότι ή διαμάχη γύρω από τό Μακεδονικό αναζωπυρώνεται στο πλαίσιο τής Διεθνούς καθώς τό ταξικό, τό εθνικό και τό εδαφικό ένυπάρχουν στήν όποια πολιτική υιοθετεί αυτή, ακόμα και στήν πολιτική τής ίδιας τής Σοβιετικής Ένωσης ή όποία είναι επηρεασμένη από τήν προηγούμενη βαλκανική πολιτική τής τσαρικής Ρωσίας. Τελικά υιοθετείται ή πολιτική τής ανεξάρτητης Μακεδονίας και μετά τό τέλος του πολέμου είναι ό Τίτο αυτός πού υλοποιεί αυτή τήν πολιτική καθιστώντας τήν «Μακεδονία του Βαρδάρη» ανεξάρτητη λαϊκή δημοκρατία στο πλαίσιο τής Γιουγκοσλαβικής Όμοσπονδίας, πού μέ τήν σειρά της άποτελεί μία μικρογραφία τής Βαλκανικής Όμοσπονδίας. Για δύο περίπου χρόνια ό Τίτο πείθει (πρός μεγάλη άπογοήτευση τής επίσης κομμουνιστικής πιά Βουλγαρίας) τήν Κομιντέρν νά υιοθετήσει τή δική του λύση γιά τό Μακεδονικό, πίσω από τήν όποία κρύβεται ή Γιουγκοσλαβική έπιρροή στή Μακεδονία. Μετά τήν σύγκρουση του Τίτο μέ τήν Κομιντέρν, στήν τελευταία επικρατεί και πάλι ή βουλγαρική άποψη περί ανεξάρτητης «φιλοβουλγαρικής» Μακεδονίας.

Η ίδρυση τής Δημοκρατίας τής Μακεδονίας δέν θεωρήθηκε από τούς Γιουγκοσλάβους μία τελειωμένη υπόθεση. Τά Σκόπια αντιπροσώπευαν άπλώς τή Δημοκρατία του Βαρδάρη και ό τελικός σκοπός ήταν ή ένωση της σέ μία ένιαία όμόσπονδη Δημοκρατία πού θα περιλάμβανε και τή Μακεδονία του Αίγαίου και του Πιρίν. Όμως ήδη από τά πρώτα χρόνια τής δεκαετίας του '50 ό Ψυχρός Πόλεμος, ό χωρισμός του κόσμου στά δύο μπλόκ και ή ισορροπία του τρόμου πάγωσαν και τό Μακεδονικό, όπως και τόσα άλλα ζητήματα. Τό ζήτημα δέν τέθηκε πλέον ποτέ μεταξύ Έλλάδας και Βουλγαρίας, ενώ από τό 1952 και μετά, σέ συνεννόηση μέ τή Γιουγκοσλαβική κυβέρνηση, τό θέμα τής μακεδονικής διεκδίκησης παγώνει επίσης από τήν πλευρά τής κεντρικής κυβέρνησης

τής Γιουγκοσλαβίας. Διατηρείται άπλώς έν ζωή από τήν τοπική κυβέρνηση τής Δημοκρατίας τής Μακεδονίας, γιά τήν όποία ή κεντρική κυβέρνηση δηλώνει ότι δέν έλέγχει αλλά και δέν συμμερίζεται.

Σήμερα, σύμφωνα μέ τή γνωστή έκθεση του Στέητ Ντιπάρτμεντ, υπάρχουν στήν Έλλάδα γύρω στούς 20 μέ 50.000 Σλαβομακεδόνες. Υποθέτουμε, καθώς δέν υπάρχουν επίσημα έλληνικά στοιχεία λόγω τής γνωστής έλληνικής πολιτικής, ότι ό άριθμός τών 20.000 αντιπροσωπεύει τά σλαβόφωνα χωριά πού βρίσκονται κυρίως στή Φλώρινα, ενώ ό άριθμός τών 50.000 θα άποτελεί κάποια εκτίμηση γιά τούς διάσπαρτους πιά σέ όλη τήν Έλλάδα Σλαβομακεδόνες. Θα επαναλάβουμε και πάλι ότι μέ τόν όρο αυτό περιγράφονται αυτοί πού μιλοῦν τά μακεδονικά (ή και τά μακεδονικά) και όχι βέβαια ή εθνική συνείδηση. Αυτή ή τελευταία είναι αδύνατον νά διαπιστωθεί, καθώς τό έλληνικό κράτος δέν δίνει αυτή τή δυνατότητα. Ούτως ή άλλως ή εθνική συνείδηση δέν είναι ποτέ ανεξάρτητη από τήν πραγματικότητα και τίς δυνατότητες πού ξανοίγονται γύρω σου, και οί άνθρωποι πού μιλοῦν τά σλαβομακεδονικά βρέθηκαν τόν τελευταίο αιώνα αντιμετώπι με μία διαρκώς μεταβαλλόμενη πραγματικότητα. Ούτως ή άλλως, μέχρι τόν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο τό ζήτημα τής ανεξάρτητης Μακεδονίας δέν παίχτηκε (ή και άν παίχτηκε από τή Βουλγαρία, παίχτηκε ως πρώτο στάδιο γιά τήν τελική ένωση, πράγμα πού ήταν διάφανο σέ όλους) και συνεπώς ή επιλογή τής εθνικής συνείδησης ήταν μία επιλογή ανάμεσα στή βουλγαρική, στήν έλληνική και στή σερβική συνείδηση. Μετά τόν πόλεμο, όταν ή ανεξάρτητη Μακεδονία και ή αντίστοιχη συνείδηση ήταν μία πραγματικότητα (υπό τήν κηδεμονία πάντως τής Γιουγκοσλαβίας), τό εθνικό ήταν άδιάρρηκτα δεμένο μέ τό κοινωνικό μέ τήν έννοια ότι ή εθνική επιλογή ήταν ταυτόχρονα και επιλογή του κοινωνικού καθεστώτος στο όποιο ήθελε κανείς νά άνήκει (προσωπικά συνάντησα κάμποσους Σλαβομακεδόνες τή δεκαετία του '70 στή Γιουγκοσλαβία, πού ήξεραν και

ἑλληνικά καί ἀναστέναζαν γιά τήν Ἑλλάδα, θά προτιμοῦσαν δηλαδή νά ζοῦν σ' αὐτή, γιά λόγους ὄχι ἐθνικούς ἀλλά κοινωνικούς-οἰκονομικούς). Ἀκόμα καί σήμερα πού τό ζήτημα τοῦ κομμουνικοῦ καθεστώτος ἔχει τελειώσει, παραμένει ἡ οἰκονομική διαφορά, ἡ διαφορά τοῦ βιοτικού ἐπιπέδου πού «νοθεύει» τήν οἰαδήποτε ἐθνική ἐπιλογή. Ἀπό αὐτή τήν ἀποψη ἡ οἰαδήποτε ἀναγνώριση δικαιωμάτων ἀπό πλευρᾶς ἑλληνικοῦ κράτους στή μειονότητα, τή γλωσσική ἄς τήν ποῦμε ἔτσι μειονότητα, εἶναι δύσκολο νά πεῖ κανεῖς σέ ποῖο βαθμό (ἢ καί σέ ποῖο ποσοστό) θά συντελοῦσε στήν «ἀνάπτυξη» ἐθνικῆς μειονότητας, τό σίγουρο πάντως εἶναι ὅτι ἀπό αὐτή τή διαδικασία δέν ἐπρόκειτο νά προκύψει ἀπό τήν ἐδῶ μειονότητα κάποτε ἐδαφική διεκδίκηση σέ βάρος τῆς Ἑλλάδας. Κι αὐτό ὄχι μόνο ἐπειδή ἡ μειονότητα εἶναι πιά τραγικά ὀλιγάριθμη, ἀλλά καί γιατί σέ μεγάλο βαθμό εἶναι ἐνσωματωμένη μέσα στήν ἑλληνική κοινωνία, ἀκόμα καί στήν ἑλληνική οἰκογένεια. Δέν μπορεῖ ἐδῶ νά γίνει καμία σύγκριση μέ τίς μουσουλμανικές μειονότητες.

Ἡ ἀνάγκη τῆς προσέγγισης

Κάναμε αὐτή τή σύντομη ἀναδρομή γιά νά δοῦμε πού στεκόμαστε. Δυστυχῶς ὅμως εἶδαμε μόνο πού στεκόμασταν μέχρι χθές. Σήμερα, μέ τήν κατάρρευση τοῦ κομμουνισμοῦ, τά δεδομένα μεταβάλλονται καί πάλι: ὁ διπολισμός διαλύεται, ἡ ἰσοροπία τοῦ τρόμου ἀνατρέπεται, οἱ ἐθνικισμοί ἀναζωπυρώνονται, οἱ ἐδαφικές διεκδικήσεις ξαναπροβάλλουν. Στά κράτη τῆς πρώην Ἀνατολικῆς Εὐρώπης τά 50 χρόνια τοῦ κομμουνισμοῦ διαγράφονται ἀπό τή συνείδηση τῶν μαζῶν καί τά πνεύματα μοιάζουν νά ξαναγυρίζουν ἐκεῖ πού τό ρολό: τῆς ἱστορίας τά ἄφησε τό 1939. Μέ τήν κατάρρευση τοῦ σοσιαλισμοῦ βρυκολαχιάζουν τά πνεύματα καί οἱ ἰδεολογίες τοῦ Μεσοπολέμου καί οἱ λαοί πιάνονται ἀπ' αὐτές καθῶς δέν ὑπάρχει τίποτ' ἄλλο νά πιαστοῦν. Ἡ κατάρρευση τοῦ παλιοῦ κράτους, τοῦ κομμουνιστικοῦ κράτους, δη-

μιουργεῖ τήν ἀνάγκη ἐνός νέου κράτους, καί τό μόνο τέτοιο «προσιτό», «ἐφικτό» κράτος εἶναι τό ἐθνικό. Εἶναι λοιπόν τό αἶτημα τῆς δημιουργίας κράτους πού ἀναζωπυρώνει τόν ἐθνικισμό καί μέσα σ' αὐτή τή διαδικασία τά ὄρια μεταξύ ἐθνικοῦ καί ἐθνικιστικοῦ συγχέονται. Μιά τέτοια περίοδο διανύει αὐτή τή στιγμή καί ἡ Γιουγκοσλαβική Μακεδονία: τό δημοψήφισμα δέν εἶναι παρά ἡ ἀπαρχή τῆς διαμόρφωσης τοῦ κράτους αὐτοῦ, τῆς συνείδησής του γιά τήν ἱστορία του, τό παρόν καί τόν «προορισμό» του. Ἀλλά ἡ διαμόρφωση τῆς ἐθνικῆς συνείδησής δέν εἶναι μόνο ἀποτέλεσμα ἐσωτερικῶν διεργασιῶν, εἶναι ταυτόχρονα καί ἀποτέλεσμα τῆς συνείδησής πού θά ἀποκτήσουν οἱ ἴδιοι γιά τούς γύρω τους, τούς γείτονές τους, τούς ἄλλους. Κι αὐτή μέ τή σειρά της δέν μπορεῖ νά βασίζεται (μόνο) σέ ἰδεοληψίες, ἀλλά σέ πραγματικά γεγονότα, σέ πραγματικές συμπεριφορές, στόν πραγματικό συσχετισμό δυνάμεων. Κανένα ἔθνος δέν μπορεῖ νά ζήσει ἐπί μακρόν πετώντας στά σύννεφα. Κάποια στιγμή ἀναγκάζεται νά προσγειωθεῖ, νά συμμορφωθεῖ μέ τήν πραγματικότητα, τή δική του καί τῶν ἄλλων. Μήπως ἡ πραγματικότητα δέν ἀνάγκασε ἐμᾶς τούς Ἑλληνες νά «καταπινοῦμε» τή Μεγάλη Ἰδέα;

Τά λέω ὅλ' αὐτά γιά νά τονίσω ὅτι ἡ στάση πού τηρεῖ σήμερα ἡ Ἑλλάδα συμβάλλει, «διδάσκει» θά ἔλεγα, στήν ἐθνική συνείδηση πού διαμορφώνεται καί στίς πολιτικές ἐπιλογές πού προκρίνονται στή Δημοκρατία τῆς Μακεδονίας. Καί θά εἶναι παράλογο νά κατηγοροῦμε αὐτούς ὅτι ξαναγυρίζουν στήν ἐποχή τοῦ Μεσοπολέμου, ὅταν ἐμεῖς οἱ ἴδιοι μέ τή στάση μας βρισκόμαστε ἀκριβῶς ἐκεῖ. Γιατί τί ἄλλο εἶναι ἄραγε ἡ (ἀποτυχοῦσα) ἑλληνική πρωτοβουλία τῆς «τετραμεροῦς», πέρα ἀπό τό ξαναστήσιμο τοῦ σκηνικοῦ τοῦ Μεσοπολέμου καί τῶν Βαλκανικῶν, μέ τήν Ἑλλάδα, τή Σερβία καί τή Βουλγαρία νά συζητοῦν γιά τό «Μακεδονικό» ἐρήμην τῶν ἐνδιαφερομένων; Πόσο μακριά μπορεῖ νά πάει ἡ Ἑλλάδα μέ τέτοια πολιτική, ὅταν καταφανῶς ἰκανοποιεῖται ἀπό τίς (οὐτοπικές ἐπιπέλεον) δηλώσεις Μι-

λόσεβιτς τοῦ τύπου «ἂν κουνηθοῦν οἱ Μακεδόνες, ἡ Σερβία θά ἀποκτήσει κοινά σύνορα μέ τήν Ἑλλάδα»; Πόσο ἀνεκτό θά γίνει κάτι τέτοιο σέ περίπτωση συνολικῆς διευθέτησης τοῦ Γιουγκοσλαβικοῦ, ὅπου οἱ διεθνεῖς δυνάμεις θά ἔχουν κι αὐτές νά ποῦν τό λόγο τους;

Εἶναι ἀπολύτως βέβαιο ὅτι τά δύο κράτη, ἡ Ἑλλάδα καί ἡ Δημοκρατία τῆς Μακεδονίας (ἐφ' ὅσον τελικά ὑπάρξει ὡς ἀνεξάρτητο κράτος), ἔχουν ἀπόλυτη ἀνάγκη τό ἓνα τό ἄλλο, ἔχουν ἀπόλυτη ἀνάγκη νά συνεννοηθοῦν. Ἦδη τά Σκόπια τό ἔχουν καταλάβει αὐτό περισσότερο ἀπό ὅ,τι ἡ Ἀθήνα. Ἀπό τήν πλευρά τους ὑπάρχει λοιπόν ἡ ἀνάγκη καί θά ἔλεγα ὑπάρχει καί τό ἔδαφος:

— Τά Σκόπια κήρυξαν μιὰ πολύ προσεκτική ἀνεξαρτησία ἀπό τή Γιουγκοσλαβία, ἡ ὁποία εἶναι μελλοντική, σέ περίπτωση δηλαδή πού ἡ Γιουγκοσλαβία διασπασθεῖ. Στήν οὐσία τά Σκόπια κήρυξαν «προληπτικά» τήν ἀνεξαρτησία τους ἀπό τή Σερβία καί ὄχι ἀπό τή Γιουγκοσλαβία, ἀφήνοντας καί τίς δύο πόρτες ἀνοιχτές: ἡ Γιουγκοσλαβία ἢ ἀνεξαρτησία.

— Ἡ αὐτονομία αὐτή ἀπό τή Σερβία δείχνει κατά τήν ἀποψή μου τή διάθεση τοῦ λαοῦ αὐτοῦ γιά ἀνεξαρτησία, γιά μὴ ὑπαγωγή του σέ κανένα ἄλλο κράτος. Ὅ,τι ἰσχύει λοιπόν γιά τή Σερβία, ἰσχύει καί γιά τή Βουλγαρία: τά Σκόπια δέν ἔχουν καμία διάθεση νά χορέψουν τό χορό τῆς Βουλγαρίας, ἔστω κι ἂν αὐτή παίζει αὐτή τήν ὥρα τόν σκοπό τῆς ἀνεξαρτησίας. Τά Σκόπια θά ἤθελαν πάση θυσία νά ἀποφύγουν τή Βουλγαρία ἀκριβῶς ἐπειδή φοβοῦνται ὅτι ἡ Βουλγαρία κάποια στιγμή θά τοῦς διεκδικήσει ἐθνικά.

Τό διαζύγιο μέ τή Σερβία καί ὁ φόβος τῆς Βουλγαρίας ἀναδεικνύουν ὡς μόνη λύση τήν Ἑλλάδα. Ἡ Ἑλλάδα δέν διεκδικεῖ ἐθνικά τοῦς Σλαβομακεδόνες, οὔτε διεκδικεῖ ἐδάφη. Παρέχει τήν πιό γρήγορη, τή φυσική θά ἔλεγα διέξοδο πρὸς τή θάλασσα, καί πρὸς τήν ΕΟΚ, διαθέτει τήν πιό ἀναπτυγμένη οἰκονομία καί συνεπῶς εἶναι ὁ πλέον ὠφέλιμος ἐταῖρος ἀπό τά γειτονικά κράτη. Εἶναι σίγουρο ὅτι τά Σκόπια θά ἦταν διατεθειμένα

νά κάνουν τίς οίεσδήποτε παραχωρήσεις αν ή 'Ελλάδα ήταν πρόθυμη νά δώσει χέρι συνεργασίας. 'Ο Γκλιγκόρφ τίς έκανε ήδη, όσο μπορούσε: «Δέν διεκδικούμε τίποτα από τήν 'Ελλάδα», δήλωσε (έννοουσε εδάφη) «ούτε αισθάνομαι απόγονος του Μεγαλέξανδρου». Τό μόνο πού ζητούν τά Σκόπια είναι τήν αναγνώριση τών δικαιωμάτων τής μειονότητας. 'Αλλά ίσα ίσα αυτή άκριβώς ή διεκδίκηση, ή χρήση τής λέξης «μειονότητα», δέν δείχνει άκριβώς τήν παραίτηση από τήν εδαφική διεκδίκηση, από τήν Μακεδονία του Αίγαίου; Γιατί βέβαια μέ μειονότητες δέν μπορεί νά συσταθεί εδαφική διεκδίκηση.

'Η 'Ελλάδα λοιπόν δίνει (έννοούμε θά έδινε) σ' αυτούς τούς ανθρώπους τή δυνατότητα νά ζήσουν για τό παρόν και όχι για τό παρελθόν. Μέχρι πριν λίγα χρόνια ή Θεσσαλονίκη γέμιζε κάθε Σάββατο από Μακεδόνες τής Γιουγκοσλαβίας πού έρχονταν νά φωνίσουν, νά έμπορευθούν, άκόμα και για νά «δοούν τόν Γκάλη». "Όταν ή γιουγκοσλαβική κυβέρνηση αποφάσισε νά καταργήσει τά κεντρικά διαβατήρια και νά τά αντικαταστήσει μέ διαβατήρια από τίς έπιμέρους δημοκρατίες, οί Σλαβομακεδόνες δέν μπορούσαν πιά νά περάσουν τά σύνορα, άφου ή 'Ελλάδα δέν αναγνώριζε τό διαβατήριό τους. Αυτή ή ιστορία (πού ήταν μάλιστα και μία από τίς αιτίες του γνωστού αποκλεισμού τών συνόρων μας) λέει πολλά για τήν ελληνική βλακεία.

Κριβώς επειδή δέν θέλει νά βρεί στήριγμα στή Σερβία και στή Βουλγαρία και δέν μπορεί νά βρεί στήριγμα στήν 'Ελλάδα, ή Δημοκρατία τής Μακεδονίας στρέφεται προς τήν Τουρκία. 'Αλλά ή Τουρκία θά δεχθεί τό ρόλο του προστάτη και για νά αποκτήσει επιρροή στα Βαλκάνια και για νά συνεχισθεί, νά ένταθεί ή παρενόχληση, τό μέτωπο έναντίον τής 'Ελλάδας μέ τό Μακεδονικό. Και όχι τίποτα άλλο, θά βγουν τότε και δικαιωμένοι όλοι όσοι σήμερα είναι «κάθετοι» και δέν θέλουν νά ακούσουν κουβέντα για τά Σκόπια πού διεκδικούν τή «Μακεδονία μας». Αυτό έννοούμε όταν λέμε ότι ή 'Ελλάδα μέ τή στάση της διαμορφώνει

σήμερα τή στάση τών Σκοπίων, τίς τάσεις πού θά επικρατήσουν εκεί, τό ρόλο πού θά παίξει τελικά αυτό τό κράτος, έφ' όσον υπάρχει, στό μέλλον.

'Από τήν πλευρά τής 'Ελλάδας ή ανάγκη για τήν ανάπτυξη καλών σχέσεων ή έστω άπλως σχέσεων μέ τή Μακεδονία είναι επιτακτική για πολλούς λόγους. Κατ' άρχήν άκριβώς για νά μήν παίξουν τά Σκόπια τό ρόλο για τόν όποιο τά προορίζει ή Τουρκία, για νά μήν ανοίξει ένα άκόμα μέτωπο δηλαδή. Θά προσθέταμε βέβαια και πολλούς άλλους λόγους: τήν ανάγκη νά μήν αποκοπεί ή γεωγραφική επικοινωνία μας μέ τήν Ευρώπη μέ σημαντικές συνέπειες στις έμπορικές συναλλαγές, τόν τουρισμό κ.λπ. Τήν ανάγκη νά μήν απομονωθεί πολιτικά ή 'Ελλάδα στα διεθνή σώματα, νά μήν έμπεδωθεί ή εικόνα τής 'Ελλάδας ως νεκρόφιλης (γιατί περί αυτού πρόκειται) και αυταρχικής χώρας, νά μήν ένισχυθεί στό έξωτερικό ή προπαγάνδα του μακεδονικού αλυτρωτισμού τών Σκοπίων (γιατί μέ τή στάση μας τήν ένισχύουμε). Τήν ανάγκη νά αποκτήσει ή 'Ελλάδα έναν ρόλο στα Βαλκάνια — και ό μόνος ρόλος πού μπορεί νά έχει και τής αναγνωρίζεται είναι ό σταθεροποιητικός και όχι ό άποσταθεροποιητικός (ή άποτυχία τής τετραμερούς και οί δηλώσεις Χάμιλτον είναι ένδεικτικές). Τήν ανάγκη, τέλος, νά μήν αναβιώσει στα Βαλκάνια τό κλίμα τών αρχών του αιώνα. Γιατί αν ή 'Ελλάδα υποχρεωθεί νά ζήσει σε ένα τέτοιο κλίμα (ή μάλλον συμβάλει και αυτή τά μέγιστα), δέν θά μπορέσει νά παρακολουθήσει τήν Ευρώπη. Θά βυθιστεί μέσα σε μία άλλη κατάσταση.

Τά προβλήματα και ταυτόχρονα οί προϋποθέσεις για τήν ανάπτυξη σχέσεων μεταξύ τών δύο χωρών είναι τά εξής, διόλου άνυπέβλητα κατά τή γνώμη μου: α) ή έγκατάλειψη από πλευράς τής Δημοκρατίας τής Μακεδονίας του μακεδονικού αλυτρωτισμού. 'Από έπίσημα χείλη τό θέμα έχει λυθεί, αλλά βέβαια αυτό δέν άρκει. Χρειάζονται συνεννοήσεις, συνομιλίες, διάλογος δηλαδή (τόν όποιο κάνουμε μέ τήν Τουρκία αλλά δέν κάνουμε μέ τούς Σλαβομακεδό-

νες), χρειάζονται κάποιες έπίσημες συμφωνίες. 'Η λύση του προβλήματος βρίσκεται στην υπέρβασή του, άφου ό,τι και νά συμφωνηθεί είναι προφανές ότι διάφορες ένθικιστικές ιδεολογίες θά επιβιώνουν ένθεν και εκείθεν. 'Η άπήχηση του ΒΜΡΟ όμως είναι πολύ μικρότερη στή Μακεδονία από τή σημασία και τή δράση αυτής τής οργάνωσης στον Καναδά και τίς ΗΠΑ. 'Από τή στάση μας εξαρτάται αν ή άπήχηση του θά παραμείνει και στό μέλλον άσημαντη.

β) 'Η αναγνώριση από πλευράς τής 'Ελλάδας τής μακεδονικής μειονότητας και τών δικαιωμάτων της. 'Από τό αίτημα αυτό, για έσωτερικούς λόγους, είναι άδύνατον νά παραιτηθούν τά Σκόπια. 'Αντίθετα, νομίζουμε ότι ή 'Ελλάδα έχει κάθε συμφέρον νά αποδεχθεί τό αίτημα, έφ' όσον ή άποδοχή γίνει στο πλαίσιο γενικότερων σχέσεων έμπιστοσύνης και καλής γειτονίας. 'Η θέση τής 'Ελλάδας ότι μειονότητα δέν υπάρχει μετά τήν ανταλλαγή πληθυσμών μέ τή Βουλγαρία και ότι όσοι σλαβόφωνοι απέμειναν έχουν ελληνική συνείδηση δέν είναι δυνατόν νά ικανοποιεί τά Σκόπια άφου ή έπιλογή τής μειονότητας τότε ήταν άνάμεσα στή Βουλγαρία και τήν 'Ελλάδα. Δέν μπορεί νά δεχθεί δηλαδή ή Δημοκρατία τής Μακεδονίας ότι όσοι σλαβόφωνοι είπαν όχι στή Βουλγαρία είναι "Έλληνες, γιατί σύμφωνα μέ αυτή τήν λογική και οί ίδιοι οί κάτοικοί της άφου λένε όχι στή Βουλγαρία είναι "Έλληνες. Θά πρέπει λοιπόν ή 'Ελλάδα νά δώσει στή μειονότητα τό δικαίωμα νά εκφράσει τήν ιδιαιτερότητά της, νά καλλιεργήσει τή γλώσσα και τή συνείδησή της. Είναι σίγουρο ότι ή χρήση του δικαιώματος αυτού από τους σλαβόφωνους θά είναι τόσο μηδαμινή, πού θά συντελέσει στην εξάλειψη του προβλήματος. Μέ άλλα λόγια, όπως ή ανταλλαγή πληθυσμών έως τό '32 βοήθησε στην εξάλειψη του προβλήματος μέ τή Βουλγαρία, πράγμα πού διακηρύχθηκε και έπίσημα τό '38, έτσι και ή αναγνώριση τών δικαιωμάτων τής μειονότητας (τής όποιας ήθελε προκύψει) θά συντελέσει στην εξάλειψη του προβλήματος μέ τά Σκόπια, και θά διαλύσει τούς μύθους πού επικρα-

τουν έχει και πού όφειλονται κυρίως σέ όσους πέρασαν τά σύνορα με τόν έμφύλιο και μεταφέρουν τά προσωπικά τους βάσανα και βιώματα.

Ή άποψη πού επικρατεί στην Έλλάδα ότι αν αναγνωρισθούν δικαιώματα θά «άνοίξει ό δρόμος στή δημιουργία μειονότητας» είναι λάθος και επιπλέον δείχνει ότι ή Έλλάδα δέν έχει ιδιαίτερη έμπιστοσύνη στόν «έλληνισμό» τών σλαβόφωνων, παρά τίς αντίθετες διακηρύξεις (κι αν φάξουμε λίγο πιό πολύ θά δούμε ότι αυτό όφειλεται στην κρατούσα άποψη πού θέλει τό αίμα, τό γένος, νά καθορίζει την έθνική ταυτότητα του καθενός, και όχι ή συνείδηση). Έν πάση περιπτώσει μιά προσπάθεια θά μάς πείσει και έμάς και τούς γείτονές μας και τούς ξένους περί του αντίθετου, θά ξεδιαλύνει τό πρόβλημα δηλαδή.

γ) Ύπάρχει τό θέμα τής ονομασίας τής γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας. Νομίζω ότι ακόμα και στην άπιθανη περίπτωση πού οί άνθρωποι θά δέχονταν κάποιο προσδιοριστικό επίθετο στην ονομασία τής Μακεδονίας τους, και πάλι τό πρόβλημα δέν

θά λυνόταν: οί ίδιοι θά άποκαλούν τούς έαυτούς τους Μακεδόνες, αλλά και όλοι οί τρίτοι θά τούς άποκαλούν Μακεδόνες. Θά πρέπει δηλαδή στό έξής νά συνηθίσουμε ότι όταν μιά ξένη έφημερίδα π.χ. αναφέρεται στή Μακεδονία ή τούς Μακεδόνες, θά έννοει την Μακεδονία τών Σκοπίων και τούς Σλαβομακεδόνες, άπλούστατα γιατί αυτοί, σέ αντίθεση με τούς Έλληνες Μακεδόνες, έφ' όσον άνεξαρτητοποιηθούν δέν θά ύπερπροσδιορίζονται από κάποιον γενικότερο όρο. Άργά ή γρήγορα θά αναγκαστούμε νά συνηθίσουμε και νά άποδεχθούμε αυτή την κατάσταση. Παρ' όλ' αυτά επειδή τό θέμα είναι σύνθετο και σχετίζεται και με τή γενοαλογία τών εκεί Μακεδόνων, θά είναι δύσκολο ή Έλλάδα νά μήν έπιμείνει σέ κάποιον ειδικότερο ονομαστικό προσδιορισμό του κράτους τους. Από την άλλη πλευρά είναι σαφές ότι ή Έλλάδα δέν δικαιούται νά τούς ύπαγορεύσει πώς θά ονομάζονται και ότι τό δικαίωμά τους νά ονομάζονται όπως θέλουν είναι ισχυρότερο. Αυτό πάντως δέν σημαίνει ότι τό θέμα δέν πρέπει νά συζητηθεί,

έστω και για νά άρθούν κάποιες άλλες παρεξηγήσεις.

Δέν μπορεί νά ισχυρισθεί κανείς ότι ο δρόμος είναι άνθόσπαρτος και ότι ή ανάπτυξη σχέσεων με ένα τέτοιο κράτος, με τό όποιο μάλιστα ύπάρχει έντονο παρελθόν, είναι κάτι παραπάνω από ένα στοίχημα. Όμως αξίζει νά τό διακινδυνεύσουμε για τούς λόγους πού αναφέραμε ήδη. Για νά γίνει αυτό, θά πρέπει πρώτα νά αλλάξουμε την ιδεολογία μας, τόν τρόπο πού βλέπουμε τούς έαυτούς μας και τούς γύρω μας. Θά πρέπει νά κινηθούμε σαν ένας λαός πού ζει και πού θέλει νά ζήσει και όχι σαν άπολιθωμένοι όστεοφύλακες τών τρισχιλιετών προγόνων μας. Αν κρίνει κανείς από τή νοοτροπία μας, τόν γενικευμένο συντηρητισμό, την άνικανότητα νά δεχθούμε, πιό σωστά νά παράγουμε όποιοδήποτε νεοτερισμό, την έλλειψη δημιουργικότητας με μιά λέξη πού μάς χαρακτηρίζει τά τελευταία ιδιαίτερα χρόνια, δικαιούμαστε νά είμαστε άπαισιόδοχοι: κανείς δέν θά αναλάβει την ευθύνη για κάτι πού ξεφεύγει από τό βόλεμα του συνηθισμένου.

Ἡ μοναξιά τῶν Βαλκανίων

τοῦ Κάρολ-Μάρκουσ Γκάουσ

Η ἔπαρση τῆς ὑπεροχῆς, τὴν ὁποία αἰσθάνονται οἱ Εὐρωπαῖοι τοῦ Βορρᾶ καὶ τῆς Δύσης ἔναντι τῶν Εὐρωπαϊῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ τοῦ Νότου, εἶναι φανερή. Ἡ Γιουγκοσλαβία εἶναι μιά χώρα πρὸς τὴν ὁποία κάθε χρόνο κατευθύνονται ἑκατομμύρια τουρίστες· αὐτοὶ ὅμως πού μποροῦν νά ξεχωρίσουν τὴν Σλαβονία ἀπὸ τὴ Σλοβενία εἶναι μόνον σπάνιες ἐξαιρέσεις, ἀκόμη καὶ μεταξὺ τῶν σπουδασμένων συμπατριωτῶν μας. "Ὅταν πληροφορηθήκαμε τίς αἰματηρές συγκρούσεις μεταξύ Σλοβένων καὶ Σέρβων, Σέρβων καὶ Κροατῶν, δοκιμάσαμε λοιπὸν ἕναν ἀπίστευτο τρόμο, σάν νά συνειδητοποιήσαμε ξαφνικά ἕναν τεράστιο κίνδυνο ὄχι μακριά ἀπὸ τὸν καθημερινό μας κόσμο. "Ὅμως οἱ κίνδυνοι πρέπει νά παραμερίζονται, δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία· πρέπει νά καταστέλλονται. Ἀκόμη καὶ μέσω τῆς ἐπιβολῆς ἐπὶ τῶν ἐνδιαφερόμενων λαῶν μιᾶς τέτοιας μορφῆς εἰρήνευσης, κάτω ἀπὸ τὴν ὁποία οἱ παλαιές συγκρούσεις θά εἶναι καὶ πάλι ἐνεργές, μέχρις ὅτου προκαλέσουν τὴν ἐπόμενη, ἴσως χειρότερη ἔκρηξη.

Βλέποντάς το ἀπὸ τὴ Δύση, φαίνεται τερατώδες, διεστραμμένο καὶ ἀντιδραστικό αὐτὸ πού συμβαίνει τώρα στό ἀνατολικό καὶ νοτιοανατολικό τμήμα τῆς Εὐρώπης: Ἐνῶ ἡ Εὐρωπαϊκὴ Κοινότητα διευρύνει τὴν ἐσωτερικὴ καὶ τὴν ἐξωτερικὴ τῆς ἐπικράτεια, ὅλοι αὐτοὶ οἱ λαοὶ γιὰ τοὺς ὁποίους δέν εἴχαμε ἀκούσει τίποτε σχεδὸν ἐδῶ καὶ δύο γενεές, οἱ Ἑσθονοὶ καὶ οἱ Λετονοί, οἱ Λιθουανοὶ καὶ οἱ Σλοβάκοι, οἱ Σλοβένοι καὶ οἱ Κροάτες, θέλουν νά δραπετεύσουν ἀπὸ τίς κρατικὲς ἐνώσεις στίς ὁποῖες συνυπῆρχαν ἀναγκαστικά καὶ νά διεκδι-

κίσουν ἐθνικὴ ἀνεξαρτησία. Ἐδῶ ἀκούγεται ἀμέσως ὁ ἐπιθετικὸς λόγος περὶ ἐθνικισμοῦ, ὁ ὁποῖος περισσότερα συσκοτίζει παρά διαφωτίζει. Τὸ ὅτι οἱ Σλοβένοι δέν θέλουν πλέον νά ζοῦν σύμφωνα μέ τίς κατευθυντήριες ὁδηγίες τοῦ Βελιγραδίου, ἐνῶ μέ εὐχαρίστηση θά ζοῦσαν σύμφωνα μέ τίς κατὰ πάσα πιθανότητα πολὺ πλιὸ ἀλύπητες κατευθυντήριες ὁδηγίες τῶν Βρυξελλῶν τί πράγμα εἶναι; Ἐθνικισμός;

Βέβαια, καὶ ἀνάμεσα στοὺς Σλοβένους ἀλλὰ περισσότερο ἀνάμεσα στοὺς Κροάτες ὑπάρχουν ἐπικίνδυνα στενοκέφαλοι «ἐθνικιστές». Καθὼς οἱ κάτοικοι τοῦ Ζάγκρεμπ δέν ἤθελαν τελευταῖα νά ὑπομένουν μιά «Πλατεία τῆς Δημοκρατίας» στό κέντρο τῆς πόλης τους (ἴσως ἐπειδὴ ἐδῶ καὶ καιρὸ μέσα στὴν Ὀμοσπονδιακὴ Λαϊκὴ Δημοκρατία τῆς Γιουγκοσλαβίας δέν αἰσθάνονταν ἄνετα καὶ σάν στό σπίτι τους), δέν βρῆκαν καμία χειρότερη, καὶ πλιὸ ἀνόητη ἰδέα ἐκτός ἀπὸ τὴ νά ἀφιερῶσουν καὶ πάλι τὴν πλατεία πού εἶχε μείνει ἀνώνημη στὸν Γιόζεφ Γιέλατσιτς: Ὁ Γιέλατσιτς, ὁ σφαγέας στρατηγὸς τῶν Ἀψβούργων, τὸ ἔτος 1848 ἐπνίξε στό αἷμα τίς ἀστικές ἐπαναστάσεις στὴν Οὐγγαρία καὶ στὴν Βιέννη· πρόκειται γιὰ ἕναν Κροάτη τὸν ὁποῖο θυμοῦνται σήμερα γιὰ ἕνα καὶ μοναδικὸ λόγο: ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους Σερβοφάγους τοῦ καιροῦ του. Καὶ οἱ Σλοβένοι, ἐπίσης μέ ἔπαρση, θέλουν μέ εὐχαρίστηση νά ὑπηρετήσουν τὴ Δύση, ἡ ὁποία ἐπὶ πολὺ καιρὸ θεωροῦσε καὶ αὐτοὺς τοὺς ἰδίους ἕναν περιθωριακὸ λαὸ τῶν Βαλκανίων· θέλουν νά προσφέρουν τὴ χώρα τους ὡς κεντροευρωπαϊκὸ ὄχυρό ἐναντίον τῶν ἄγριων Βαλκάνιων. Αὐ-

τὸ τὸ ἀναξιοπρεπὲς παιχνίδι παίξει δυστυχῶς μαζί τους καὶ ὁ Μίλαν Κούντερα, ὅταν καλεῖ νά «προστατεύσουμε τὴν Σλοβενία» μέ τὸ λανθασμένο, δηλητηριῶδες ἰπιχείρημα ὅτι οἱ Σλοβένοι δέν ἀνήκουν στὰ Βαλκάνια ἀλλὰ στὴν Εὐρώπη. Λές καὶ τὰ Βαλκάνια δέν εἶναι Εὐρώπη! Εἶναι παράξενο, μόλις πέσουν τὰ σύνορα, οἱ ἴδιοι ἀκριβῶς πού τὰ γκρέμισαν προσπαθοῦν νά ὀρθώσουν καινούργια· μόλις γίνουν δεκτοὶ σέ αὐτὴ τὴν ἡπειρο (στὴν ὁποία οὕτως ἢ ἄλλως ἀνῆκαν ἀνέκαθεν) λαοὶ παραγνωρισμένοι ἐπὶ αἰῶνες, ἀμέσως κλείνει ἡ πόρτα γιὰ κάποιους ἄλλους, οἱ ὁποῖοι καταδικάζονται κατὰ κάποιον τρόπο νά ζήσουν στὴν μηδαμινὴ, ἐξευρωπαϊκὴ βαρβαρότητα. Τὶ ὑποκριτικὴ ἡπειρος, ἡ ὁποία ὀνομάζει εὐρωπαϊκὸ ὄτι τῆς ἀρέσει καὶ καταράται ὡς ἀνάξιους τῆς Εὐρώπης ὅσους αὐτὴ τῆ ἴδια ἐξώθησε στὴν ὠμότητα.

Δέν γνωρίζω ὅμως κανέναν ἄλλο λαὸ στὴν Εὐρώπη ὁ ὁποῖος ἐξαρτᾶ τὸσο τὴν ἐθνικὴ του ταυτότητα ἀπὸ τὴ γλῶσσα καὶ τὴ λογοτεχνία, ὅπως ὁ σλοβενικός. Οἱ Σλοβένοι δέν ἔκαναν πιετὲ δικὸς τους κράτος, μιά δικὴ τους πατρίδα, καὶ γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἔτρεφαν τὴ βαθύτερη ἀγάπη γιὰ τὴ μητρικὴ τους γλῶσσα· ἡ ἐκτίμησή γιὰ τὴ γλῶσσα καὶ γι' αὐτοὺς οἱ ὁποῖοι μποροῦσαν νά τὴν καλλιεργοῦν μέ καλλιτεχνικὸ τρόπο δέν θά μπορούσε νά εἶναι μεγαλύτερη. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ, πολλοὶ Σλοβένοι θά προβληματισθοῦν πολὺ γιὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Πέτερ Χάντκε, τὸν ὁποῖο θεωροῦν μέ ἀγάπη ὡς ἕναν δικὸ τους ἄνθρωπο, παίρνει μέ τόσο πάθος τίς ἀποστάσεις του ἀπὸ αὐτοὺς καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιδίωξή τους γιὰ κρατικὴ ἐξουσία. Διότι τώρα, ἀκόμα καὶ οἱ Σλοβένοι, οἱ ξεχωριστοί, θέλουν τὸ πλιὸ συνηθισμένο πράγμα. Ἐνα δικὸ τους κράτος μέ ὅλα τὰ κουραφέξαλα: σημαίες, ἐμβλήματα, στρατιωτικὲς στολές, συνοριακὰ ἐμπόδια.

Αὐτὸ ἴσως νά εἶναι ἀπογοητευτικό γιὰ πολλοὺς οἱ ὁποῖοι στέκονται στό πλευρὸ τῶν Σλοβένων. Ἐντούτοις: Δέν μπορεῖ κανεὶς νά διαχωρίσει τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης σ' αὐτοὺς πού ἀξίζουν τὴν αὐτοδιάθεση καὶ σ' ἐκείνους πού θά ἦταν καλύτερα νά μὴν ἐπιμένουν στὴν προσπάθεια νά τὴν κερ-

δίσουν. Για τό λόγο αυτό, άν και ίσως είναι ελάχιστα έλκυστική ιδέα νά παρακολουθήσουμε τήν γέννηση μιᾶς ολόκληρης ἄλυσίδας μικρῶν, οικονομικά ἐξαρτημένων και ίσως τοπικιστικά στενοκέφαλων νέων κρατῶν στόν Νότο και στήν Ἀνατολή, δέν ὑπάρχει πρός τό παρόν καμιά δημοκρατική ἐναλλακτική λύση ἀπέναντι στήν ὑποστήριξη τῶν κρατικῶν και σλο-

βενικῶν ἐπιδιώξεων γιά ἀνεξαρτησία.

ἽΟ Karl-Markus Gauss γεννήθηκε τό 1954 και εἶναι συγγραφέας στό Salzburg τῆς Αὐστρίας. Ἐκδότης τοῦ περιοδικοῦ *Literatur und Kritik*. Τό ἄρθρο του "Die Einsamkeit des Balkans" δημοσιεύθηκε στήν ἐβδομαδιαία ἐφημερίδα τοῦ Ἀμβούργου *DIE ZEIT*, τεῦχος 33/1991, 9 Αὐγούστου 1991.

Εἰς ἀνάμνησιν τῆς Σλοβενίας

ἽΟ ὄνειροπόλος ἀποχαιρετᾶ τήν
«Ἐνάτη Χώρα» τοῦ παραμυθιοῦ

τοῦ Πέτερ Χάντκε

Ἐχουν ἀναφερθεῖ ποικίλοι λόγοι γιά ἓνα ξεχωριστό, κανονικό κράτος μέ τό ὄνομα «Δημοκρατία τῆς Σλοβενίας». Ἀλλά γιά νά μπορέσω νά σκεφθῶ, νά καταλάβω ἢ νά παραδεχθῶ καθέναν ἀπό αὐτούς τούς λόγους, θά ἔπρεπε κατ' ἀρχήν νά τόν βλέπω· τό οὐσιαστικό «λόγος», γιά μένα τουλάχιστον, μπορεῖ νά ὑπάρχει μόνον μαζί μέ τό ρῆμα «βλέπω». Καί δέν βλέπω κανένα λόγο, οὔτε ἓναν — οὔτε καν τόν λεγόμενο «μεγαλοσερβικό κομμουνισμό τῶν τάνκς» — γιά νά ὑπάρξει τό κράτος τῆς Σλοβενίας. Δέν βλέπω τίποτε ἄλλο ἐκτός ἀπό ἓνα τετελεσμένο γεγονός. Παρομοίως, δέν βλέπω λόγους γιά ἓνα «Κράτος τῆς Κροατίας». Αὐτό τό ἄλλο θέμα βέβαια μέ ἐνδιαφέρει λιγότερο (ὡστόσο δέν εἶμαι βέβαιος οὔτε καν γι' αὐτό). Ἀπεναντίας, θεωρῶ τή χώρα τῆς Σλοβενίας και τά δύο ἑκατομμύρια κεφαλές σλοβενικοῦ λαοῦ ὡς ἓνα ἀπό τά λίγα πράγματα τά ὁποῖα, ὅσον ἀφορᾶ ἔμένα, ταιριάζουν μέ τήν ἀντωνυμία «μου»: πράγματα ὅχι τῆς ιδιοκτησίας μου ἀλλά τῆς ζωῆς μου.

Λέγοντας αὐτά δέν παριστάνω τόν Σλοβένο μέ κανένα τρόπο. Βέβαια ἔχω γεννηθεῖ σέ ἓνα χωριό τῆς Καρινθίας, ὅπου ἐκεῖνη τήν ἐποχή, κατά τόν Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, ἢ πλειοψηφία, λάθος, τό σύνολο τῶν κατοίκων ἦταν Αὐστριακοί Σλοβένοι και μάλιστα ἐπικοινωνοῦσαν μεταξύ τους στή δική τους διάλεκτο· και ἢ μητέρα μου, ἐπηρεαζόμενη προπάντων ἀπό τόν μεγαλύτερο ἀδελφό της, ὁ ὁποῖος εἶχε σπουδάσει δενδροκομία πέρα ἀπό τά σύνορα, στή γιουγκοσλαβική - σλοβενική πόλη Μάρμμπορ, θεωροῦσε τόν ἑαυτό της, τήν ἐποχή πού ἦταν κορίτσι, μέρος αὐτοῦ τοῦ λαοῦ. Ἀργότερα, ἀκόμα και μετά τόν πόλεμο, πίστευε ὅτι ἀνῆκε ἐν μέρει σ' αὐτόν τό λαό, ὅχι κατ' ἀποκλειστικότητα. Ἀλλά ὁ πατέρας μου ἦταν ἓνας Γερμανός στρατιώτης και τά γερμανικά ἔγιναν ἢ γλώσσα μου, καθώς πέρασα τά πρῶτα παιδικά μου χρόνια στό Ἀνατολικό Βερολίνο· ὅμως και γιά ἄλλο λόγο, ἐπειδή παραδόθηκε και προσαρμόστηκε τό ἴδιο τό παλαιό χωριό τῶν Σλοβένων, τό ὁποῖο μέ τά χρό-

νια χανόταν και ἔχανε τήν ψυχῆ του λίγο λίγο, ἐνῶ ἀκόμα και οἱ κάτοικοί του τό ἀποκαλοῦσαν στό τέλος «Stara Vas» μόνον ἀστειευόμενοι. Στ' αὐτιά τοῦ παιδιοῦ ἀπό τή γερμανική μεγαλούπολη οἱ Σλάβοι πρόγονοι ἀκούγονταν ὡς μομφή και ντροπή· μερικές φορές τά ἔβαζε ἀκόμα και μέ τή μητέρα του γι' αὐτόν τό λόγο· μέ τήν ἴδια τή μητέρα του.

* * *

Μέ τό πέρασμα τῶν χρόνων, καθώς ἀποκτοῦσα εἰκόνες και ἀκουγα διηγήσεις ἀπό τούς Σλοβένους προγόνους, τό πράγμα ἄλλαξε και ἔγινε ὅπως εἶναι τό φυσικό (ἢ ὅπως θά ἔπρεπε νά εἶναι τό φυσικό). Ὀστόσο, δέν ἔγιναν ποτέ ἓνας «Σλοβένος» οὔτε καν «μισός» Σλοβένος, ἄν και ἐν τῷ μεταξύ ἔμαθα σλοβενικά και μπορῶ κουτσά - στραβά νά διαβάζω. Ὅταν σήμερα προσπαθῶ νά δῶ τόν ἑαυτό μου ὡς μέρος μιᾶς ἐνότητας πού ἀποκαλεῖται λαός, τότε ὁ λαός αὐτός ὀνομάζεται Κανέννας· αὐτό ἴσως εἶναι μερικές φορές σωτήριο, ἄλλες φορές ὅμως εἶναι φρικτό (τίς στιγμές πού ἀκόμα και ἐγώ δέν μπορῶ πλέον νά φαντασθῶ ὅτι ταιριάζουν μεταξύ τους αὐτοί πού ἀκοῦν στό ὄνομα Κανέννας και εἶναι σκορπισμένοι σ' ὅλη τή γήινη σφαῖρα).

Παρ' ὅλ' αὐτά ὅμως, πουθενά στόν κόσμο σ' ὅλη μου τή ζωή δέν αἰσθάνθηκα, ὡς φιλοξενούμενος, τόσο πολύ «σάν στό σπίτι μου», ὅπως στή χώρα τῆς Σλοβενίας. Γιά πολλά χρόνια αἰσθανόμουν ἔτσι ἐκεῖ, περισσότερο ἀπό ἓνα τέταρτο τοῦ αἵωνα, μέχρις ὅτου πίστεψα ὅτι μποροῦσα ἐπιτέλους νά παραδοθῶ πλήρως ἐμπιστοσύνης και ὅτι ὑπῆρχε πράγματι στούς τόπους αὐτούς κάτι πού ἔμοιαζε μέ διάρκεια, κάτι ἐντελῶς διαφορετικό ἀπό τούς ἀπατηλούς τόπους τῆς παιδικῆς μου ἡλικίας, γιά τούς ὁποῖους ἐγώ κι ἐσύ δέν αἰσθανόμαστε τή νοσταλγία τοῦ ἐξορίστου, παρά τά λεγόμενα τῶν ρομαντικῶν.

Σάν στό σπίτι μου στήν Σλοβενία,

στήν Γιουγκοσλαβία; Στήν αὐθεντικότητα. Ἦταν ἀκριβῶς τό ἀντίθετο ἀπό ἐκείνη τή μή αὐθεντικότητα πού προκαλοῦσε φρίκη στόν συγγραφέα τῶν *Γραμμάτων ἑνός ἐπιστρέφαντος* (Hofmannstahl), ὁ ὁποῖος, μετὰ μακροχρόνια ἀπουσία ἀπό τήν χώρα του, τήν Γερμανία, δέν αἰσθανόταν πλέον τήν ὑπαρξή κανενός ἀπό τὰ ἀντικείμενα πού συναντοῦσε ἐκεῖ: καμιά καράφα τῆς μπύρας δέν λειτουργοῦσε πλέον σάν πραγματική καράφα, κανένα τραπέζι δέν στεκόταν πλέον σάν τραπέζι· ὅλα τὰ πράγματα στή χώρα τῆς Γερμανίας ἔμοιαζαν γιά τόν ἐπιστρέφαντα «ἀνευ ἀντικειμένου». Ἀντίθετα, πόσο αὐθεντικά ἦταν γιά μένα τὰ ἀντικείμενα στήν Σλοβενία ὅλα αὐτά τὰ χρόνια, κάθε φορά πού περνοῦσα τὰ σύνορα! Δέν ἔχαναν τόν ἑαυτό τους (ὅπως συνέβαινε ἐν τῷ μεταξύ συνήθως ὄχι μόνον στήν Γερμανία, ἀλλά παντοῦ στόν δυτικό κόσμο), στέκονταν δίπλα σου καί σοῦ παραστέκονταν. Μποροῦσες νά αἰσθανθεῖς ἕνα πέρασμα ἐπάνω ἀπό τό ποτάμι σάν γέφυρα· μιά ἐπιφάνεια νεροῦ γινόταν λίμνη· ὁ ὁδοιπόρος αἰσθανόταν πάντοτε νά συνοδεύεται ἀπό μιά λοφοσειρά, ἀπό μιά σειρά σπιτιῶν, ἀπό ἕναν ὄπωρόνα. Καί ὅταν σταματοῦσε, αἰσθανόταν νά περιβάλλεται ἀπό κάτι ἐξίσου ὀλοζώντανο, ὅπου τό κοινό ὅλων αὐτῶν τῶν πραγμάτων ἦταν μιά ὀλοφάνερη ἀπουσία κάθε προουσίωσης, κάτι πού περικλείει μέσα του ὀλόκληρο τόν κόσμο: τό αὐθεντικό, τό ὁποῖο δέν ἐπιτρέπει τίποτε ἄλλο ἐκτός ἀπό τήν αἴσθησι, «σάν στό σπίτι σου», «αὐτό εἶναι, ἐπιτέλους βρίζομαι τώρα ἐδῶ».

* * *

Ἐκτός ἀπό τίς λεπτομέρειες, ὅλη ἡ χώρα ἐπενεργοῦσε γιά πολύ καιρό σάν ἕνα τέτοιο πράγμα, σάν μιά χώρα τῆς αὐθεντικότητας· καί μοῦ φαινόταν ὅτι αὐτό ἴσχυε ὄχι μόνον γιά τόν ἐπισκέπτη ἀλλά καί γιά τούς αὐτόχθονες. Πῶς ἀλλιῶς ἄραγε θά μπορούσαν αὐτοί νά συμπεριφέρονται στούς ἀνθρώπους τόσο πολύ περισσό-

τερο αὐθεντικά, μέ τόν τρόπο πού περπατοῦν, πού μιλοῦν, πού βλέπουν, προπάντων ὅμως μέ τόν τρόπο πού παραβλέπουν, συγκρινόμενοι μέ τούς λαούς πέρα ἀπό τά σύνορά τους, ἰταλικά καί αὐστριακά; Στή χώρα τῆς Σλοβενίας καί μέ τούς Σλοβένους μποροῦσα πράγματι νά αἰσθανομαι πάντοτε σάν φιλοξενούμενος τῆς αὐθεντικότητας, πότε μέ τό κρασί (τῶν καρστικῶν ὑψιπέδων¹ ἢ τοῦ Windsche Bühel), πότε δίπλα στό καμπαναριό τῆς ἐκκλησίας (στό Hrastovlje τῆς Ἰστρίας ἢ στόν Sveti tjanec — Ἅγιο Ἰωάννη — τῆς λίμνης Wochein), πότε στό λεωφορεῖο (ἀπό τό Tolmin πρὸς τήν Nova Gorica, ἀπό τήν Λιουμπλιάνα πρὸς τό Novo Mesto, ἀπό τό λιμάνι Koper πρὸς τό Divala), πότε στό λιτό δωμάτιο τοῦ ξενοδοχείου στό Most na Soci ἢ στό Vrpana, πότε ἀνοίγοντας τὰ αὐτιά μου γιά νά ἀκούσω τὰ σλοβενικά, τὰ τόσο κοντά στά πράγματα, τὰ τόσο χυμώδη, τὰ τόσο ἀνεπιτήδευτα χαριτωμένα, παντοῦ σ' ὅλη τή χώρα. Ἀκόμα καί αὐτά πρόσφεραν αὐθεντικότητα.

Μήπως οἱ τέτοιου εἶδους ἐμπειρίες ἦταν φαντασιώσεις μου ἢ ἀκόμα καί αὐταπάτες; Τά γεγονότα τοῦ Ἰουνίου καί τοῦ Ἰουλίου 1991, τὰ ὁποῖα ἀποκαλοῦνται ἀπό τούς ἴδιους τούς Σλοβένους (ἐν μέρει μέ θλίψη, ἐν μέρει μέ περηφάνια, περισσότερο ὅμως μέ τό δεύτερο) «vojna», πόλεμος, δέν ἦταν ἡ πρώτη ἀφορμή γιά νά τό σκεφθῶ. Οἱ ἐπιστολές-διηγήσεις τοῦ Hofmannstahl, γιά τό αὐθεντικό, γιά τό ἀπόμακρο, γιά τήν ἀδυναμία περιγραφῆς τῶν πραγμάτων στόν γερμανικό χώρο, γράφθηκαν μερικά χρόνια πρὶν ξεσπάσει ὁ Πρῶτος Παγκόσμιος Πόλεμος. Κατά παρόμοιο τρόπο, ἐδῶ καί λίγο καιρό τό ἴδιο συνέβη καί σέ μένα, μέ τὰ τόσο παρόντα προηγουμένως σλοβενικά ἀντικείμενα, τοπία, μέ ὀλόκληρη τή χώρα. Ἡ ἀνυπαρξία ἱστορίας, ἡ ὁποία ἴσως δημιούργησε αὐτό τό καθαρό εἶναι στό παρόν, ἦταν ἕνα φαίνεσθαι (ἄν καί γόνιμο). Ἐπρόκειτο τό πολύ γιά ἕνα μικρό διάλειμμα στήν ἱστορία (ἢ στήν ἄθλια, αἰώνια ὑπαγωγή μας στήν ἀνάγκη). Γιά μένα, ἡ Σλοβενία ἀνῆκε πάντοτε στή

μεγάλη Γιουγκοσλαβία, η οποία αρχίζει νότια από την άλπική όροσειρά Karawanken και τελειώνει πολύ κάτω, στη λίμνη της Όχριδας, με τις βυζαντινές εκκλησίες και τα ισλαμικά τζαμιά δίπλα στην Άλβανία, ή στα μακεδονικά οροπέδια μπροστά στην Ελλάδα. Και μάλιστα, η φανερότητα σλοβενική ιδιαιτερότητα, όπως και η αντίστοιχη των άλλων νοτιοσλαβικών χωρών — πρόκειται για μία ιδιαιτερότητα η οποία δεν έδειξε ποτέ να έχει ανάγκη δικού της ιδιαίτερου κράτους —, συνεισέφερε, κατά τη γνώμη μου, στην αυτονομία, μεγάλη ένότητα της Γιουγκοσλαβίας. Αυτή δεν είχε μόνον γεωγραφική υπόσταση, με τα καρστικά ασβεστολιθικά εδάφη ως πούμε, τα οποία αρχίζουν από το βουνό Trstelj βόρεια της Τεργέστης και συνεχίζουν κατά μήκος του όλου διναρικού ύψιπέδου, αλλά επίσης, ιδιαίτερα και κατά κύριο λόγο, είχε τη μορφή της ιστορικής ένότητας. Δύο όροσημα σ' αυτόν τον αιώνα ήταν, νομίζω, αυτά που ένωσαν τους τόσο διαφορετικούς Γιουγκοσλαβικούς λαούς και θα έπρεπε να τους κρατούσαν διαρκώς ενωμένους: η μάλλον άβιαστη, για πολλούς μάλιστα ένθουσιώδης, συνάντησή τους τό 1918, με τό τέλος της Αυτοκρατορίας των Αψβούργων, για πρώτη φορά σέ ένα δικό τους κράτος, όπου οι μεμονωμένες χώρες δεν ήταν πλέον συγκαλυμμένες άποικιές, όπου οι ξεχωριστές γλώσσες δεν ήταν πλέον αναγκασμένες να είναι ψιθυρίσματα των σκλάβων. Και μετά, στόν Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, ο κοινός άγώνας των λαών της Γιουγκοσλαβίας και των πίο διαφορετικών παρατάξεων ή αντιτιθέμενων μεταξύ τους κοσμοαντιλήψεων — με εξαίρεση σχεδόν μοναδική τους Κροάτες φασίστες Ustasha — έναντίον της μεγάλης Γερμανίας.

Όστόσο, τά προηγούμενα χρόνια, κάθε φορά πού έρχόμουν στην Σλοβενία, και τελευταία όλο και περισσότερο, μία νέα ιστορία αποκτούσε άπληξηση. Νέα; Ήταν ο παλιός, όσο και οι πατέρες μας, αλλά με τόν καιρό μεταλλαγμένος θρύλος της «Μεσευρώπης». Και αυτός ο άνανεωμένος θρύλος, αντίθετα με εκείνο των σιωπηλών βετεράνων, αντί για

σκόρπιους άφηγητές είχε ομαδοποιημένους κήρυκες, λιγότερο ή περισσότερο μεγαλόφωνους. "Άλλη έκδοχή: και έδω ύπήρχαν στην αρχή οι άφηγητές της ιστορίας της Μεσευρώπης και τή θέση τους πήραν έν τώ μεταξύ σχεδόν άποκλειστικά οι κήρυκες. "Η, οι ίδιοι πού άρχισαν ως άφηγητές, μερικές φορές δικοί μου φίλοι, άλλαξαν σέ βαθμό πού έγιναν άγνωστοι, ανέλαβαν τό ρόλο του κήρυκα. Και αυτό τό κήρυγμα πού έπλαθε ιστορία, διαδιδόμενο από πολλά στόματα, από έφημερίδες, μηνιαία έντυπα, συμπόσια, ήταν αυτό προπάντων πού ύφάρπαζε τά πράγματα της χώρας από τόν φιλοξενούμενο στην Σλοβενία και τά άπομάκρυνε στή μή αυθεντικότητα, στόν κόσμο του μή ψηλαφητού, στή μή παρουσία, όπως ήδη έχω αναφέρει.

"Όχι ότι η Σλοβενία ήταν προηγούμενος για μένα, από πολιτική άποψη, «ή Άνατολή». Και επίσης, ποτέ δεν μου φάνηκε να βρίσκεται στόν Νότο, αν και αυτό είναι σωστό ως πός τά σημεία του όρίζοντα. Διαφορετική από την Ίταλία, δεν ήταν καθόλου χώρα του Νότου (άλλά και στην Κροατία, στην Σερβία, στο Μαυροβούνιο δεν αισθάνθηκα ποτέ να βρίσκομαι «στόν Νότο»). Και επίσης, παρ' όλο πού οι δικές μας αυστριακές έφημερίδες των άκριτικών περιοχών προσπαθούσαν να «πουλήσουν» κάτι τέτοιο στούς άναγνώστες τους, τουλάχιστον πριν την μεταστροφή των τελευταίων χρόνων, «τά Βαλκάνια» δεν άρχιζαν από τους συνοριακούς σταθμούς του Jesenice, του Dravograd ή του Murska Sobota. Άλλά ποιος συβάρως άναγνώστης συνδέει σήμερα άκόμη κάτι τό πραγματικό με μία τέτοια λέξη;

Πουθενά στην Βοσνία και στην Έρζεγοβίνη, ούτε καν στο Κοσσυφοπέδιο, περπατώντας με τά πόδια, σέ λεωφορεία και σέ σιδηροδρόμους, ποτέ δεν μου ήλθε στο μυαλό αυτή ή άνόητη επιθετική λέξη· και βέβαια ούτε στα χείλη μου. "Αν έτίθετο θέμα τέτοιου είδους έπιχειρημάτων, θα έπρεπε, ως πούμε, να χαρακτηρίσουμε τους Σέρβους διανοομένους πού ζούν στο Βελιγράδι ή στην Νέα Υόρκη ως τους δίδυμους άδελφούς των συναδέλφων τους στο Παρίσι, μία

και σύμφωνα με τις εκάστοτε θεωρίες της ημέρας, είτε πρόκειται για τή «θεωρία του χάους» είτε για τής «υπερταχύτητας», αυτοί συνδέονται μεταξύ τους με τηλεπαθητικό τρόπο. Και όταν φέρει ο λόγος και άρχισω να διηγούμαι στόν άξιο φίλο και μεταφραστή μου Zarko Radakovic, πού ζει πότε στο Νόβι Σάντ, πότε στο Βελιγράδι, πότε στο Τύμπιγκεν, πότε στην Κολωνία και πότε στο Σηάτλ, πώς διέσχισα με τά πόδια τόν άνω ρου του ποταμού Soca (Isonzo), αυτός θα μου ξεφουρνίσει έν ριπή όφθαλμού την νέα του μικρομεγαλοσερβική θεωρία «Περί περιηγήσεων στούς ποταμούς» και μαζί μία διεθνή άνθολογία πού ετοιμάζει γι' αυτό τό θέμα, με κείμενα του George Steiner, του Jean Baudrillard και του διάσημου όρειβάτη Reinhold Messner. Πόσο θλιβερό και πόσο έξοργιστικό, όταν κάποιος σαν τόν Μίλαν Κούντερα μερικές εβδομάδες πριν, σέ μία έκκληση «Νά σώσουμε την Σλοβενία» δημοσιευμένη στην έφημερίδα *Le Monde*, διαχωρίζει τή χώρα αυτή, μαζί και την Κροατία, από τά σερβικά «Βαλκάνια» και την κατακυρώνει τυφλά σ' εκείνο τό φάσμα της «Κεντρικής Ευρώπης», παρ' όλο πού οι αυτοκρατορικοί κύριοι της Αυστροουγγαρίας ήθελαν κάποτε να έξοντώσουν και την σλαβική τσέχικη γλώσσα του Κούντερα, αντιμετωπίζοντάς την σαν βαρβαρικό ιδίωμα· αυτή τή γλώσσα, στην όποια λίγο άργότερα έγραψε ο Jan Skácel από τό Μπρνό του σπίο τρυφερούς ποιητικούς ψαλμούς του είκοστού αιώνα!

"Όχι, Σλοβενία στην Γιουγκοσλαβία και με την Γιουγκοσλαβία, εσύ δεν ήσουν για τόν φιλοξενούμενό σου Άνατολή, ούτε Νότος και φυσικά ούτε βαλκανική χώρα· πολύ περισσότερο, σηματοδοτούσες κάτι τρίτο, ή «Ένατο», τό όποιο δεν μπορώ να κατονομάσω, γι' αυτό τό λόγο όμως αυθεντικό όπως τά παραμύθια.

Και τώρα, τό πανάρχαιο σλοβενικό παραμύθι για την «Ένατη Χώρα» ύποχωρεί χρόνο με τό χρόνο, μπροστά στα θρυλούμενα των φαντασμά-

των για μία Μεσευρώπη. Έτσι φαντάσματα εμφανίζονται μόν και από την άλλη πλευρά των συνόρων, έχει όμως φέρνουν στο νου το παλαιό αυστριακό λεγόμενο για ύσους αυτοκτόνησαν και μετά περιφέρονται μαζί με το σχοινί στα μέρη όπου ζούσαν: «ας μή μιλήσουμε πάντως για τις ευγενείς υστερόβουλες σχέσεις των παλαιών Βιεννέζων ή των κατοίκων της Στυρίας και Καρινθίας». Έτσι μοιάζουν και εκείνοι οι Ιταλοί από το Φρίουλι και την Τεργέστη, με τα έορταστικά τους πανηγύρια κάθε χρόνο, για τα εκατόν τόσα χρόνια από τη γέννηση του Κάιζερ Φραγκίσκου Ιωσήφ, σάν να περιφέρονται με τα πραγματικά όνειρα που τους κρατούν στη ζωή (ή μήπως πρόκειται για ένα υποκατάστατο τραγικά ειρωνικό, για κάτι που έπαψε στην πραγματικότητα να είναι όνειρο εδώ και πολύ καιρό;). Στη χώρα της Σλοβενίας όμως, το φάντασμα επεμβαίνει στην πραγματικότητα. Και αυτοί που πορεύονταν μαζί του μέσα στη χώρα δέν ήταν γέροι προύχοντες ή υπάρχεις του κρασιού και της ταβέρνας, αλλά αυτοί που αποκαλούνται συνήθως «οί νηφάλιοι», «οί σκεπτόμενοι», «οί σιωπηλοί»: επιστήμονες, ποιητές, ζωγράφοι.

Μία φορά το χρόνο ως πούμε, από το μέσο περίπου της τελευταίας δεκαετίας, μαζεύονταν τέτοιοι άνθρωποι — άκαρστικά όροπέδια της Σλοβενίας στο Lipica, στην αρχή χάριν της τέχνης και των όμορφων συζητήσεων (και συναντήσεων). Από χρόνο σε χρόνο όμως οι διαλέξεις και εισηγήσεις μετουσιώνονταν όλο και περισσότερο σε μία γρήγορη παρέλαση εκατό ανθρώπων, μπροστά στο μικρόφωνο, στην οποία ήταν αδύνατο να ακούσεις έστω και ένα ποίημα, ενώ το κέντρο της εκδήλωσης καταλάμβανε το φάντασμα που ταιριάζει σ' αυτές τις περιπτώσεις: κάτω από τη γοητεία του, υπό το φως των προβολέων, μπροστά στα μικρόφωνα, με ταυτόχρονη μετάφραση για τους Ούγγρους, Πολωνούς, Σορβούς³ (όλο και σπανιότερα Σέρβους), αλλά

και Λιθουανούς, Γερμανούς από την Κάτω Σαξονία και τη Φραγκφούρτη, Παριζιάνους ή Μιλανέζους συμμετέχοντες στην εκδήλωση, υιοθετούσαν οι Σλοβένοι φίλοι μου των προηγούμενων χρόνων το εύχο των εκφωνητών του ραδιοφώνου, το βλέμμα των σχολιαστών της τηλεόρασης, τα υστερόβουλα επιχειρήματα για μεγάλες αποφάσεις των πολιτικών (μόνον το βράδυ, στην οίνοποσία, τους αναγνώριζα και πάλι έναν έναν — και με το πέρασμα των χρόνων ούτε καν εκεί).

Αυτά άρχισαν λίγα χρόνια μετά το θάνατο του Τίτο και μου φαίνεται τώρα ότι πολλοί, ή πλειοψηφία μέσα στους βόρειους λαούς της Γιουγκοσλαβίας, πείσθησαν εκ των έξω ότι το κράτος αυτό αποσυντίθεται. Όχι, η κατάρρευση του λεγόμενου «τιτοϊκού κράτους» δέν υπέπεσε στην προσωπική εμπειρία ούτε ενός μοναδικού Σλοβένου, εγώ τουλάχιστον όσο και αν έφαξα δέν είδα κάτι τέτοιο: ή, τι άκουσα, μου φάνηκε σάν φλυαρία εκ των υστέρων. Έδώ και πολύ καιρό ο κομμουνισμός ήταν σχεδόν αποκλειστικά θρύλος. Η πράξη στην Σλοβενία, τόσο στον πολιτισμικό τομέα όσο προπάντων στην οικονομία, ήταν φιλελεύθερη. Μόνον με όργη και αποστροφή μπορεί να παρακολουθήσω πώς παρουσιάζουν τελευταία τα δυτικά μέσα ενημέρωσης ως ήρωα έναν τύπο, ο οποίος περιφέρεται στην Λιουμπλιάνα με μία επιγραφή που γράφει «Δίνω τη ζωή μου, όχι όμως την ελευθερία». Οι Σλοβένοι ήταν ελεύθεροι όπως έσύ και εγώ, μέσα στο πλαίσιο των νόμων οι οποίοι: εδώ και πολύ καιρό δέν εφαρμόζονταν πλέον ως νόμοι αυταρχικού κράτους (με εξαιρέσεις, όπως συμβαίνει και «σ' έμάς»). Υπήρχε ελευθερία άσκησης επαγγελμάτων, ελευθερία επιλογής τόπου κατοικίας, ελευθερία του γράφειν και του λέγειν. Και ή ανομία της σερβικής ήγεσίας, ή κατάρρευση στην πράξη της αυτονομίας του αλβανικού κατά πλειοψηφία Κοσσυφοπέδιου, δέν εκδηλώθηκε εδώ ποτέ τόσο καιρό.

* * *

Όχι, την αυξανόμενη στροφή τόσο πολλών Σλοβένων από τη μεγάλη

Γιουγκοσλαβία τους «πρός την Μεσευρώπη» ή «πρός την Ευρώπη» ή «πρός τη Δύση» την θεωρώ εδώ και πολύ καιρό μία απλή ιδιοτροπία. Άκουγα όλο και συχνότερα, και ένοχλούμεν; κάθε φορά όλο και περισσότερο, γνωστούς ή και έντελως άγνωστους, στους δρόμους και στις γέφυρες της Λιουμπλιάνας ή του Μάρμπορ, όπου οι ποταμοί κατευθύνονται, όπως συνέβαινε πάντοτε, προς τον Δούναβη στο Βελιγράδι, ότι οι Σλοβένοι και οι Κροάτες πρέπει να υψώσουν στα σύνορα ένα «τείχος» εναντίον των Σέρβων, των Βοσνιακών κ.λπ., ψηλότερο από το Τείχος του Βερολίνου (τότε υπήρχε ακόμη), «δύο όροφοι ψηλό!» Και όταν ρωτούσα για ποιο λόγο, με περιέλουζαν με τα γνωστά ανήθικα: «Αυτοί εκεί κάτω δέν δουλεύουν — αυτοί στον Νότο είναι τεμπέληδες — μάς παίρνουν εδώ στον Βορρά τα σπίτια — έμεις δουλεύουμε και αυτοί τρώνε». Μερικά από αυτά είναι ίσως κατανοητά, όχι όμως με αυτή τη μορφή. Διότι δέν ακούστηκε καμία συνετή κουβέντα για τις ευνοϊότερες συνθήκες περί τις μεταφορές και το εμπόριο ή για το πίο εύφορο έδαφος. Είναι πολύ γνωστό βέβαια ότι υπήρχε μία αυξανόμενη ανισότητα μεταξύ Βορρά και Νότου, ως προς την κατανομή των βαρών που οφείλονταν στις κρατικές δαπάνες, όπως και σε άλλα θέματα. Άλλά πώς μπορεί αυτό να είναι αίτια φυγής από τον όπωσδήποτε πίο απλόχωρο ούρανό που σκεπάζει μία Γιουγκοσλαβία, ή οποία παρ' όλ' αυτά έχει σοβαρούς λόγους ύπαρξης; Μία φυγής ιδιότροπης, βεβιασμένης, πεισματάρικης και υπερροπτικής. Αίτια ή απλώς και μόνον πρόφαση;

Διότι τίποτε, έντελως τίποτε, δέν ανάγκασε μέχρι τώρα στην ιστορία την Σλοβενία να γίνει ένα κράτος. Ποτέ, καμία φορά ο σλοβενικός λαός δέν είχε κάτι που μοιάζει με το όνειρο να αποκτήσει κράτος. Και το σλοβενικό κράτος, τουλάχιστον μέχρι τη βία των τάνκς του Όμοσπονδιακού Στρατού και των βομβαρδιστικών, δέν είχε από μόνο του τίποτε από τη λάμψη μιας ιδέας (ή Γιουγκοσλαβία είχε). Και μπορεί τώρα, μόνον από τη βία και την αντίσταση, να βλα-

στήσει μιά τέτοια ιδέα, βιώσιμη μακροπρόθεσμα. Ρωτώ: Είναι δυνατόν, λάθος, είναι αναγκαίο σήμερα μιά χώρα και ένας λαός νά ανακηρυχθούν χωρίς καμία συζήτηση σέ κράτος (μέ τό στρατό του, τά έμβλήματα και τίς σημαίες του, μέ τίς εθνικές του έορτές και τά συνοριακά του φράγματα) όταν δέν έχουν φθάσει *έδω από μόνοι τους*, αλλά αποκλειστικά και μόνον επειδή αντιδρούν *ένάντια σέ κάτι, και μάλιστα ένάντια σέ κάτι έξωτερικό, και μάλιστα ένάντια σέ κάτι δυσάρεστο ή ένοχλητικό* μερικές φορές όχι όμως πραγματικά καταπιεστικό ή κραυγαλέο;

* * *

Slovenski narod, narod trpljenja — «Σλοβενικός λαός, λαός του πόνου», έτσι έλεγαν, και δικαίως, μέχρι τό τέλος του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου. Όστόσο, δέν θά έπρεπε κανένας Σλοβένος νά σκέφτεται για τό λαό του τά ίδια και μετά, μέσα στην Ένωση τής Γιουγκοσλαβίας.

Είναι αυτό ο τελευταίος νεοτερισμός, ίδρυση κράτους απλά και μόνον λόγω έγωισμού, ή μάλλον εξαιτίας μιας καθαρής ιδιοτροπίας, κατανοητής έστω, άπέναντι στην αδελφική χώρα Σερβία; Και όχι «ξαδέρφια», όπως λένε, αλλά ακριβώς αδέρφια.

«Αν ο σλοβενικός λαός δέν πείσθηκε απλώς νά παίξει τό παιχνίδι του κράτους (τί παιδική άθωότητα του λαού, τί παιδαριώδες κράτος), για ποιό λόγο τότε δέν μπορεί νά αιτιολογήσει, αλλά μόνον νά διατυπώνει προφάσεις, ακόμα και τό ιδιαίτερα ανόητο σ' αυτή τήν περίπτωση σύνθημα «τό μικρό είναι όμορφο»; Δέν σημαίνει άραγε τίποτε τό γεγονός ότι, όταν τό παιχνίδι έγινε σοβαρό, όταν έγινε ή ανακήρυξη του ανεξάρτητου κράτους, ο πληθυσμός άντέδρασε μέ μούδιασμα μάλλον, παρά μέ ένθουσιασμό;

Ναί, νέα σύνορα μέσα στην Γιουγκοσλαβία: τά βλέπω νά φυτρώνουν όχι προς τά έξω αλλά μάλλον προς τά μέσα, σέ καθένα από τά σημερινά

όμοσπονδιακά κράτη, στο έσωτερικό τής κάθε χώρας, ως ζώνες και λωρίδες τής μη αυθεντικότητας. Νά αυξάνονται και νά προχωρούν μέχρι τό μέσο, έως ότου δέν θά υπάρχει πλέον καθόλου γη, ούτε σλοβενική ούτε κροατική: όπως στην περίπτωση του Μόντε Κάρλο ή τής Άνδρόρας. Ναί, φοβάμαι ότι κάποια μέρα δέν θά μπορώ νά απολαμβάνω καθόλου γη στη «Δημοκρατία τής Σλοβενίας»: όπως στην Άνδόρα, όπου οί έμπορικοί δρόμοι, οί σπαρμένοι σαν πυκνό δίχτυ ανάμεσα στους βράχους των Πυρηναίων, έχουν πνίξει έδω και πολύ καιρό κάθε αίσθηση γής, περιγυρου, χώρου, τόπου και αυθεντικότητας, και είναι τά τελευταία κομμάτια ελεύθερου χώρου, τριγυρισμένα από πυκνά μπετονένια σύμβολα του έμπορίου και των τραπέζων, σαν νά είναι προεκτάσεις τής Park Avenue και τής Fifth Avenue από τό Μανχάταν μέχρι τά βουνά των Πυρηναίων.

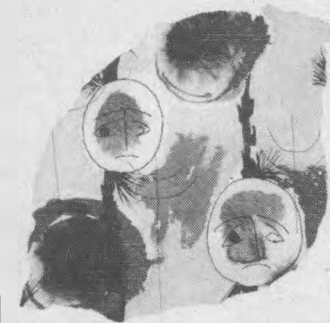
Βέβαια, λέγεται πότε πότε ότι τό κράτος τής Σλοβενίας θά είναι μόνον ένας σταθμός στο δρόμο προς μιά έντελώς άλλη, ανανεωμένη Γιουγκοσλαβία. Άλλά ποιό σ' αυτή τή χώρα θά ανακαλέσουν ένα τετελεσμένο γεγονός πού φέρει τό όνομα «ανεξαρτησία» ή «έλευθερία»; Γεγονός πού φαίνεται μη άντιστρεπτό, επειδή επιβαρύνεται και μέ δύο νέα μολυβένια βαριδία: από τή μιά πλευρά τά τάνκς και οί βόμβες, πού δέν θά φύγουν ποτέ από τό μυαλό των Σλοβένων, προπάντων των παιδιών του 1991. Άπό τήν άλλη πλευρά πάλι, ή συμπεριφορά των συνοριακών φρουρών τής Σλοβενίας, πολλοί από τους οποίους ήταν δυστυχώς πρόθυμοι νά σκοτώσουν έν ριπή οφθαλμού, νομίζω σέ αντίθεση μέ τους συνομηλικούς τους, οί οποιοί ξαφνικά έπρεπε νά παίξουν πόλεμο μαζί τους (ή μήπως αυτοί οί δεύτεροι ήταν κάπως νεαρότεροι;). Δέν είναι απλά οί τόσο διαφορετικοί αριθμοί των φονευθέντων στίς δύο πλευρές πού τό λένε, αλλά και οί εικόνες, αυτή άς πούμε του Όμοσπονδιακού στρατιώτη πού έβγαινε μέ λευκή ση-

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΔΩΡΙΚΟΣ

ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ 72 Τηλ. 3629675

AZIZ NEZIN O ZHESH KAI ZEI KAI DE ZEI

AZIZ NEZIN
O ZHESH
KAI ZEI KAI DE ZEI

ΔΩΡΙΚΟΣ

ΥΠΟΠΤΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

Το κρυφό ημερολόγιο
της Λόρας Πάλμερ

ΔΩΡΙΚΟΣ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ

«ΔΑΝΑΟΣ» Μαυρομιχάλη 64 Τηλ. 3604161

μαία από έναν περικυκλωμένο συνοριακό σταθμό και πυροβολήθηκε από άθεατους αντιπάλους · ή του γεμάτου ένδοξη λάμψη άνδρα των ειδικών δυνάμεων της Σλοβενίας, ο οποίος διηγείται «πώς σκότωσε, για πρώτη του φορά, έναν 18χρονο Μακεδόνα» και ή αυστριακή εφημερίδα *Tagblatt* που τό δημοσιεύει λάμπει και αυτή μαζί του. Αυτούς που σκοτώνουν στά τυφλά μέ λύσσα, τά άπειλητικά πρόσωπά τους, πώς μπορεί κανείς νά τους βγάλει από τό μυαλό του, άν τους έχει δεϊ μέ τά μάτια του; Μήπως ή Γιουγκοσλαβία, που φαινόταν νά έχει ξεφύγει μετά τόν Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο από αυτό που άποκαλείται «κατάρα της Ιστορίας», έχει τώρα τή δική της, ιδιόμορφη, κατάρα;

* * *

Μιά άναλαμπή έλπίδας και ταυτόχρονα ευκαιρία για λίγο γέλιο —φάνεται ότι σ' αυτή τήν περίπτωση ή έλπίδα και τό άστείο ταιριάζουν— ήταν κάτι που μου συνέβη λίγο πριν, καθώς περπατούσα στό Παρίσι συντροφιά μέ έναν Σλοβένο· αυτός, άν και μέ θλίψη συμφωνούσε μέ τήν άνατροπή στή χώρα του, προσπαθούσε νά μεταφράσει τήν σερβική γλώσσα των στρατιωτικών διαταγών, γνωστή από τήν εποχή της στρατιωτικής του θητείας, στό σλοβενικά. Δέν τά κατάφερε. "Ό,τι στό πρώτο γλωσσικό ιδίωμα άρθρώνόταν μέσως στό στόμα του, αυτόνόητο και μέ ευφράδεια, σάν σάλπιγγα, σάν κρωγμός, σάν σφύριγμα, σάν μαστίγιο, σά σφεντόνα, έχανε στή μητρική του γλώσσα κάθε ρυθμό, άντιστεκόταν για νά μή γίνει μεγάλοφωνο, λύγιζε σάν από ένστικτο, όπως τά παιδιά στό έργα του Κάφκα που τρέχουν «κάτω από τόν άνεμο», απέφευγε νά γίνει εύθυενές, έβγαινε έξω από τό ρυθμό του βηματισμού σέ κάθε συλλαβή, φούσκωνε και καμπυλωνόταν σέ μελωδία, μέχρις ότου ό όμιλητής διέκοφε τελικά τήν προσπάθειά του νά δώσει διαταγές στό σλοβενικά, παραδομένος στή μοίρα μέ ευχαρίστηση.

Ήταν τό ίδιο γκριζόμαλλο παιδί της Σλοβενίας, τό όποιο μόλις δύο εβδομάδες πριν, στήν κοιλάδα Vίρνια της πατρίδας του, έχοντας πιασμένη από τό χέρι τήν δεκάχρονη άνιψιά του, άκουσε μέ τά αυτιά του τόν όρυμαγδό των βομβών επάνω στό ιερό βουνό Nanos. Και μετά μου διηγήθηκε: «Σ' όλη τή μέχρι σήμερα ιστορία της Σλοβενίας ήταν πάντοτε παρούσα μόνον ή Μητέρα. "Ό Πατέρας μας πάντοτε κοιμόταν. Μέσα στό βουνό, ξέρεις βέβαια. Τό πολύ νά έβγαινε σάν ύπνοβάτης για λίγο μόνον, χθές εδώ, αύριο εκεί, ξέρεις, ό βασιλιάς της Ένάτης Λύρας και πάλι άμέσως χανόταν. Τώρα ό Πατέρας ξύπνησε». Και ό άφηγητής άρχισε νά κρυφογελάει, και συνεχώς κρυφογελούσε, σ' όλη του τή διαδρομή προς τό σπίτι επί της *Λεωφόρου Στρατηγού Λεκλέρκ*. Όλο και λιγότερο παιδί της Σλοβενίας, όλο και περισσότερο ένα από τά συνηθισμένα στοιχειά που ύπάρχουν στή χώρα: «Τό ήθελαν όμως άραγε αυτό τά παιδιά του;».

Τό άρθρο του Peter Handke, ένός από τά νεότερα «ιερά τέρατα» της μεταπολεμικής λογοτεχνίας στήν ΕΣ-

ρώπη, δημοσιεύτηκε στήν *Süddeutsche Zeitung* του Μονάχου, στις 27 Ιουλίου 1991.

Μετάφραση, από τά Γερμανικά:
Γιώργος Ριτζούλης

Σημειώσεις του μεταφραστή

1. Όρεινές περιοχές στις βόρειες Γιουγκοσλαβικές χώρες (Σλοβενία και Κροατία), συνέχεια των Δυναρικών Άλπεων, μέ άσβεστολιθικά πετρώματα και καρστικούς σχηματισμούς (σπηλιές, βάραθρα κ.λπ.).

2. Η Στυρία μέ πρωτεύουσα τό Γκράτς και ή Καρινθία μέ πρωτεύουσα τό Κλάγκενφουρτ είναι έπαρχίες της Αυστρίας, στό σύνορα μέ τήν Σλοβενία.

3. Οί Σοραβοί (Sorben) ή Βέντες (Wenden) είναι μία μικρή σλαβόφωνη μειονότητα που ζει στις περιοχές Oberlausitz και Niederlausitz της πρώην Άνατολικής Γερμανίας, κοντά στό σύνορα μέ τήν Πολωνία και τήν Τσεχοσλοβακία. Σήμερα μέ περίπου 70.000 μέλη, θεωρείται ξεχωριστή έθνότητα, συγγενική μέ Πολωνούς, Τσέχους, Σλοβάκους, αλλά και μέ τους Σέρβους, όπως ισχυρίζονται όρισμένοι.

Παλαιά και νέα σύνορα στην Ευρώπη

του Ίμμανουέλ Γκαίς

Μέ τις φαινομενικά έντελως αιφνίδιες αναθερμάνσεις παλαιότερων συγκρούσεων μεταξύ εθνών και εθνοτήτων, επαναλαμβάνεται σήμερα μία συνήθης ιστορική εμπειρία: μεγάλα κατακτητικά κύματα, όπως των Περσών, των Μακεδόνων Έλλήνων υπό τον Άλέξανδρο ή του Ίσλάμ, κατακλύζουν μόνον έκτεταμένες περιοχές, αλλά μακροπρόθεσμα διασκορπίζονται και χάνονται, ενώριτε-ρα ή αργότερα. Απομένουν μόνον οι παλαιότερες δομές, τροποποιημένες από τις παλιόροικες που πέρασαν επάνω τους. Ανάλογα συμβαίνουν σήμερα στην κάποτε κομμουνιστική ανατολική περιοχή της Ευρώπης, ή οποία περιλαμβάνει την Ανατολική Γερμανία και την ίδια την Σοβιετική Ένωση. Από τη σκοπιά της παγκόσμιας ιστορίας, οι νέες συγκρούσεις μεταξύ εθνών και εθνοτήτων, που αναζωπυρώνονται πάλι στην Ανατολική και Νοτιοανατολική Ευρώπη, είναι λοιπόν κάτι τό συνηθισμένο, αν και επώδυνο για όσους συμμετέχουν.

Μέσα σ' αυτό τό πλαίσιο, οι μεταβολές πρὸς τήν κατεύθυνση μιᾶς νέας Ευρώπης φέρνουν στό φῶς μέ ὄλη τους τήν ὀξύτητα δύο προβλήματα: ἀπό τή μιᾶ πλευρά τά παλαιότερα διαθρωτικά σύνορα καί διαχωριστικές γραμμές, ἀπό τήν ἄλλη πλευρά τή σχέση κέντρου καί περιφέρειας. Ἡ Ευρώπη, ἀρχίζοντας ἀπό τήν ἀρχαιότητα, γνώρισε πολλές μεγάλες διαθρωτικές διαχωριστικές γραμμές, τίς ὁποῖες χάραξαν ἄνθρωποι (καί διαφέρουν ἀπό τά φυσικά σύνορα, π.χ. μεταξύ στέπας καί καλλιεργήσιμης γῆς ἢ στέπας καί ζώνης τῶν δασῶν): τά σύνορα τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους πρὸς τόν Βορρά, μέ τή μορφή τοῦ Limes (γραμμή Ρήνου -

Δούναβη, Τείχος τοῦ Ἀδριανοῦ μεταξύ Ἀγγλίας καί Σκοτίας) ὀριοθετοῦν τά παλαιότερα διαθρωτικά σύνορα στήν Ευρώπη. Αὐτά ἔχουν σήμερα σχεδόν μιᾶν ιστορική σημασία: εἶναι χρήσιμα μόνον γιά νά καταλάβουμε τήν παλαιότερη ἱστορία τῆς Γερμανίας καί τῆς Ἀγγλίας - Σκοτίας. Διαρκoῦς σημασίας γιά τό σύνολο τῆς Ευρώπης, μένουν οἱ ἐξελίξεις στήν περιοχή τοῦ δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, ἀκόμη καί μετά τήν τυπική του διάλυση τό 476 μ.Χ. Κατά τή μετάβαση ἀπό τήν ὕστερη ἀρχαιότητα στόν εὐρωπαϊκό Μεσαίωνα, ἡ ἔνωση τῶν ἐκλατινισμένων πληθυσμῶν τῶν ἐπαρχιῶν μέ τούς κατακτητές Γερμανούς ἔθεσε τά θεμέλια τῶν μεταγενέστερων εθνῶν τῆς Ευρώπης. Ἐνα ἐπόμενο στάδιο ἦταν οἱ ἐθνικές μοναρχίες κατά τήν ὕστερη μεσαιωνική περίοδο, οἱ ὁποῖες καθόρισαν τόν χαρακτήρα τῶν εθνῶν: Πορτογαλία, Ἰσπανία, Γαλλία, Ἀγγλία.

Ἀλλά καί ἡ διαχωριστική γραμμή τοῦ 395 μ.Χ., μεταξύ δυτικοῦ καί ἀνατολικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, διατήρησε τήν πανευρωπαϊκή της σημασία, ἄν καί μέ ἔνταση μεταβαλλόμενη. Μέ τό ὀριστικό Σχίσμα τῶν Ἐκκλησιῶν τοῦ 1054 μεταξύ Ρώμης καί Βυζαντίου, τό ὀριο αὐτό βάρυνε ἀπό τή σκοπιά τῆς ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς καί ἔγινε χάσμα μεταξύ τῆς λατινικῆς - καθολικῆς Δύσης καί τῆς ἑλληνορθόδοξης Ἀνατολῆς. Προηγουμένως οἱ κατακτητές λαοί τῶν Σλάβων, ὅπως ἐπίσης οἱ Βούλγαροι καί οἱ Οὐγγυροί ἐνσωματώθηκαν μέσα στίς προϋπάρχουσες ἐκκλησιαστικές καί πολιτισμικές δομές καί ἐπιμήκυναν τή διαθρωτική διαχωριστική γραμμή πρὸς Βορρά. Ἀπό

τότε ἡ γραμμή αὐτή ἀκολουθεῖ τή γραμμή Φιλανδία - βαλτικές χώρες - Πολωνία - Οὐγγαρία - Σλοβενία - Κροατία, οἱ ὁποῖες εἶναι χώρες καθολικές - λατινικές, ἐνῶ οἱ Ρῶσοι, οἱ Βούλγαροι, οἱ Σέρβοι καί οἱ Ἕλληνες ἔμειναν στήν ἑλληνορθόδοξη παράδοση. Στά νοτιοανατολικά, οἱ ὀθωμανικές κατακτήσεις ἀπό τόν ὕστερο Μεσαίωνα ἐπικάλυψαν καί ὄξυναν γιά μιᾶ ἀκόμη φορά τό διαχωρισμό μεταξύ τῆς λατινικῆς καί τῆς ὀρθόδοξης ἀρχικά Ευρώπης. Ἡ γραμμή τοῦ 395/1054 ἔκοψε στά δύο τούς Σλάβους, σέ Ἀνατολή (Ρῶσοι) καί Δύση (Πολωνοί, Τσέχοι, Σλοβάκοι): ἐκτός αὐτοῦ, περνᾶ ἀπό τό μέσο τῶν Νότιων Σλάβων: γιά τό λόγο αὐτό ἡ Γιουγκοσλαβία τεμαχίζεται σέ ἕναν Βορρά περισσότερο ἐκσυγχρονισμένο, ὅπου ἐπικρατοῦν οἱ καθολικοί (Σλοβενία, Κροατία) καί σέ ἕναν ὀρθόδοξο - μουσουλμανικό, μᾶλλον καθυστερημένο, Νότο (Σερβία, Μακεδονία): τά δύο κομμάτια συνδέονται συμβολικά μέ τή « γέφυρα πάνω ἀπό τόν Δρίνο»¹. Κατά παρόμοιο τρόπο, τά δυτικά τῆς Ρουμανίας (πέρα ἀπό τά Καρπάθια στήν Τρανσυλβανία) ἔχουν ἐντονότερο λατινικό² χαρακτήρα (οὐγγρικό καί γερμανικό), τό ἀνατολικό τῆς μᾶλλον ἑλληνορθόδοξο, ἀργότερα ὅμως καί τουρκοϊσλαμικό. Ἀντιθέσεις τῆς ιστορικῆς ἐξέλιξης καί τῶν νοοτροπιῶν μεταξύ Πολωνῶν καί Ρῶσων ἀλλά καί μεταξύ βαλτικῶν λαῶν καί Ρῶσων ἐξηγοῦνται ἀβίαστα μέ τά σύνορα τοῦ 395 — καί πάλι σήμερα, περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλη φορά ἐδῶ καί αἰῶνες.

Τό νεότερο ἱστορικά διαθρωτικό ὀριο εἶναι ὁ ποταμός Ἐλβας. Ἐγινε γιά πρώτη φορά εὐρωπαϊκό διαθρωτικό ὀριο ὅταν, πρὶν τό 800 μ.Χ., ὁ Κάρολος ὁ Μέγας ὑπέταξε τούς Σάξονες, τότε εἰδωλολάτρες ἀκόμη. Ἡ σημασία του ὑποχώρησε μέ τόν ἐχριστιανισμό τῆς Πολωνίας τό 966 μ.Χ.: μάλιστα, μετά τούς ἀποικισμούς τῶν Γερμανῶν πρὸς τά ἀνατολικά κατά τόν προχωρημένο Μεσαίωνα, εἶχε γιά πολύ καιρό μόνον σημασία ἐσωτερική γιά τήν Γερμανία. Κοινωνικό καί ὀικονομικό

διαρθρωτικό όριο έγινε ο Έλβας από το 1500 όταν στα ανατολικά του ή γεωργική οικονομία και η «δεύτερη δουλοπαροικία» άνοιξαν ένα θεμελιώδες χάσμα με τη Δύση: δυτικά του Έλβα συνεχίστηκε η παλαιότερη εξέλιξη που είχε αρχίσει το 1000 μ.Χ. Οι αγρότες παρήγαγαν για τις αγορές των πόλεων, όπου πουλούσαν για δικό τους λογαριασμό τά αγροτικά τους προϊόντα, ανταλλάσσοντας τα με χρήμα, ή δέ τάση ήταν να αποκοτύν την προσωπική τους ελευθερία. Η διαδικασία έγινε για πρώτη φορά σαφής στην Ile de France, στα περίχωρα των Παρισίων, από την εποχή που το Παρίσι έγινε όριστικά η πρωτεύουσα της μεσαιωνικής Γαλλίας, μετά την εξαφάνιση της δυναστείας των Καπετιδών, ή όποια καταγόταν από την Δυτική Φραγκονία (987 μ.Χ.). Ταυτόχρονα, αναπτύσσονται πόλεις με ελεύθερους πολίτες, οι όποιοι ζούν κατά κύριο λόγο από τό επάγγελμα του τεχνίτη ή από τό διηπειρωτικό εμπόριο μεγάλων αποστάσεων με τίς χώρες της Ανατολής. Βαθμιαία, οι ελεύθεροι γεωργοί και άστοί, μαζί με τούς μικρότερους γαιοκτήμονες εύγενείς σχημάτισαν τό κοινωνικό υπόβαθρο της δυτικής εθνικής μοναρχίας, ή όποια στην περίπτωση της Αγγλίας και της Γαλλίας κατέστη δυνατό άργότερα να έκδημοκρατισθεί με τίς επαναστάσεις.

Χίλια χρόνια ελεύθερης (ή άπελευθερωμένης) αγοράς στην Ευρώπη δημιούργησαν τό πλαίσιο για μία κοινωνία ή όποια αυτοελέγχεται και άπελευθερώνεται όλο και περισσότερο με τό μέσο της αυτοοργάνωσης. Τήν άρχή έκανε τό σύστημα διακυβέρνησης των κοινοτήτων και δημοτικών συμβουλίων, με ιταλική προέλευση, από τό 1015. Τά πρώτα συμβούλια των τάξεων στην Ισπανία (Cortes, από τό 1188), ως όργανα που χορηγούσαν δημόσιο χρήμα στό Θρόνο για να χρηματοδοτεί αυτός τούς πολέμους του, ήταν τό επόμενο βήμα. Στην Αγγλία, με άρχή της Magna Charta τό 1215, αναπτύχθηκε βαθμιαία ή έξουσία του κοινοβου-

λίου, τό όποιο άπέκτησε ένα ακόμα στήριγμα με τήν άρχή του κράτους δικαίου. Η θρησκευτική Μεταρρύθμιση, ή Αγγλική Έπανάσταση, ό Διαφωτισμός και ή Γαλλική Έπανάσταση έπιπρόσθεσαν νέα στοιχεία, προπάντων τή διεύρυνση της ελευθερίας του άτομου (ταυτόχρονα όμως και τήν εξατομίκευση και άπομόνωση), μέχρι και τήν άναγνώριση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη, σταδιακά ακόμη και για τή γυναίκα. Από τήν εποχή της έκβιομηχάνισης και του Διαφωτισμού όλο και περισσότερο ή διαδικασία έκκοσμίκευσης και λαϊκοποίησης, με τήν έκκατάλειψη των παραδοσιακών βάρων νομιμότητας της δημόσιας ζωής, συγκεκριμένα του Στέμματος και της Έκκλησίας.

Αντίθετα, στα ανατολικά του ποταμού Έλβα υπάρχουν δουλοπάροικοι, οι όποιοι παράγουν δημητριακά για λογαριασμό των γαιοκτημόνων τους (συνήθως εύγενών), για να έκαχθοούν από αυτούς στή συνέχεια προς τίς αναπτυγμένες αγορές στην περισσότερο αστικοποιημένη Δύση (προπάντων στην Όλλανδία και στην Αγγλία). Μαζί έκάγονταν και άλλα γεωργικά προϊόντα ή πρώτες ύλες (μέλι, ξυλεία, λινάρι, πίσσα, γούνες, δέρματα). Στόν ίδιο τόν δουλοπάροικο γεωργό δέν έκθαναν ποτέ οι καρποί της εργασίας του. Σέ άμετάβλητη θέση καταπιεζομένου, δέν άποκοτούσε ούτε υλικό πλούτο (χρήματα για να τά διαθέσει ελεύθερα) ούτε ιδεατό (τήν προσωπική του ελευθερία). Από τήν πλευρά τους οι γαιοκτήμονες, με έκαιρεση στην Πολωνία, ύφίστανται τόν αυστηρό έλεγχο ενός άυταρχικού έως άπολυταρχικού Στέμματος, πράγμα που δέν επέτρεπε να αναπτυχθοούν ελεύθεροι και άυτοδύναμοι πόλεις με ελεύθερους πολίτες.

Ιδιαίτερα στην Ρωσία, οι άνανεωτικές ώθήσεις έκχονταν πάντοτε έκ των έξω, μεταφερόμενες από ξένες έκουσιαστικές έλίτ (οί Σκανδιναβοί Βάραγγοι), από λειτουργικές έλίτ (ειδικοί από τό έκωτερικό που έκφερε ό Πέτρος ό Μέγας) ή μέσω ιδεολογιών από τό έκωτερικό (ό μαρξισμός στην κομμουνιστική περίοδο). Οι φορείς της άνανέωσης ήταν βέβαια

Ρώσοι κατά τό μεγαλύτερο ποσοστό, ώστόσο ως ίντελιγκέντσια των πόλεων ήταν ύπαρξιακά άποξενωμένοι από τή μεγάλη πλειοψηφία των Ρώσων, τούς αγρότες. Κάθε έκσυγχρονισμός έκχόταν έκ των άνω, από κέντρα μάλλον άπομονωμένα, και με άυταρχικό ή όλοκληρωτικό τρόπο. Σέ αντίθεση με τή Δύση, ή ρωσική κοινωνία δέν είχε σχεδόν καμία δυνατότητα να άυτοοργανωθεί και να έκλέξει τόν έκαυτό της. Άργότερα, χάρη σε μεταρρυθμίσεις που άρχισαν με τήν άπελευθέρωση των άγροτών τό 1861, ό τσάρος Άλέξανδρος ό 2ος είσήγαγε σκόπιμα έκ των άνω στοιχεία κράτους δικαίου και φιλελευθρισμού. Άλλά αυτά έκζυναν τήν επαναστατική κρίση ακόμη περισσότερο, όπως και τά άποτελέσματα της παραδοσιακής πολιτικής των μεγάλων δυνάμεων στην εποχή του ίμπεριαλισμού ή οι ρωσικοί πόλεμοι έναντίον του όθωμανικού κράτους (1877 - 1878), έναντίον της Ιαπωνίας (1904 - 1905) και έναντίον των δυνάμεων της Μεσευρώπης στόν Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο (1914 - 1918). Για τό λόγο αυτό, ήταν επόμενο να άποδεχθεί μέν ό νικητής της Όκτωβριανής Έπανάστασης κομμουνισμός ιδεολογικά και τεχνοκρατικά πρότυπα από τή Δύση, ως έκσυγχρονιστική δύναμη έκβιομηχάνισης, ταυτόχρονα όμως να καταπιέξει και πάλι τά πρώτα σπέρματα φιλελευθεροποίησης του κράτους δικαίου, που έκφανίστηκαν μετά τό 1861 στην Ρωσία.

Έν τέλει, ό ποταμός Έλβας ως ευρωπαϊκό διαρθρωτικό όριο διασχίζει από τό 1500 τήν Γερμανία και έπιτρέπει να ώριμάσουν στην χώρα αυτή κοινωνικές και οικονομικές διαφοροποιήσεις, οι όποιες μετά τήν έκβιομηχάνιση και τήν ίδρυση της ένιαίας άυτοκρατορίας μετασχηματίζονται όλο και περισσότερο σε ένδογερμανικές αντίθεσεις μεταξύ της περιοχής ανατολικά του Έλβα και της δυτικής ζώνης του κράτους. Μετά τήν επανάσταση του 1848 - 1849 έκζύνθηκε ή άμοιβαία προκατάληψη μεταξύ της ανατολικά του Έλβα περιοχής, ή όποια έκμενε άγροτική υπό τήν κυριαρχία των γαιοκτημόνων Γιούνκερς, άφ' ενός, και των περισσότερο

βιομηχανοποιημένων περιοχών του κράτους, ακόμα και ανατολικά του "Ελβα (Σαξονία, "Ανω Σιλεσία), αφ' ετέρου. Ο Κάρλ Μάρξ, ο Μάξ Βέμπερ και ο Κόνραντ Άντενούερ εξέφραζαν με διαφορετικούς τρόπους την αποστροφή της αστικής, κατά κανόνα φιλελεύθερης, Δύσης έναντι της αντιδραστικής, στρατοκρατικής περιοχής ανατολικά του "Ελβα, της κυριαρχούμενης από τους Γιούνκερς.

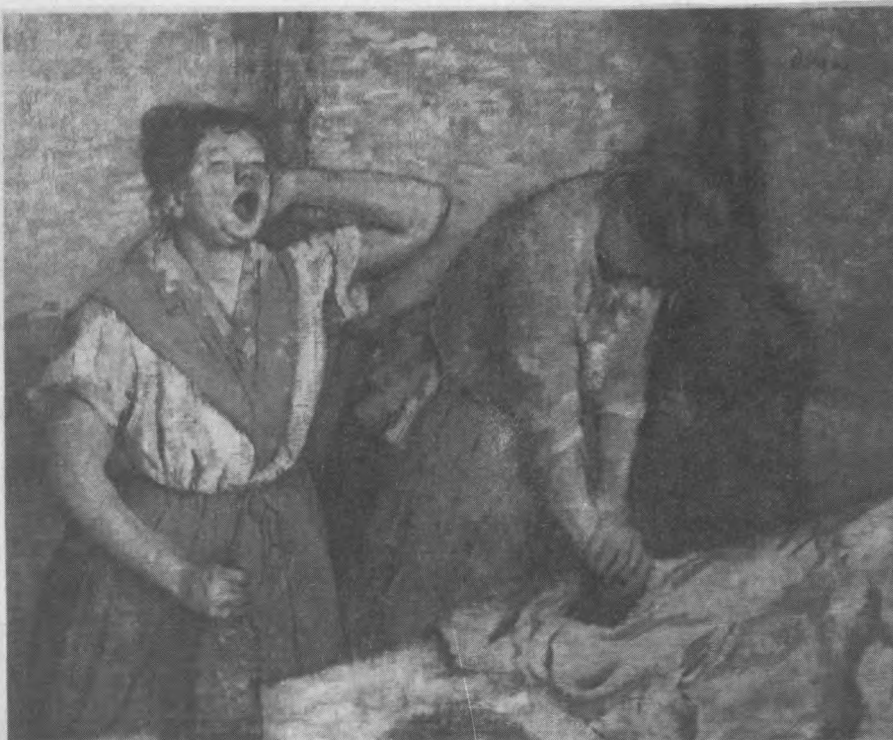
Τό επόμενο μεγάλο διαρθρωτικό όριο εμφανίσθηκε κατά την αρχή των Νεότερων Χρόνων· τό χάραξε ή θρησκευτική Μεταρρύθμιση, ή οποία άφορᾶ μόνον τήν λατινική Εύρώπη. Μετά τή Μεταρρύθμιση και τήν Άντιμεταρρύθμιση, ή Εύρώπη χωρίσθηκε στον Βορρά, όπου επικράτησε ο προτεσταντισμός, και στον Νότο, ο οποίος έμεινε ως επί τό πλείστον καθολικός. Τό μέσο της χαρακτηριζόταν από κατάσταση ανάμειξης των θρησκευτικών δογμάτων· συγκεκριμένα αυτό συνέβη στην Γερμανία, ή οποία όμως με τή σειρά της διαχωρίσθηκε σε ένα Βορρά κατά κανόνα διαμαρτυρόμενο και σε ένα Νότο ο οποίος έμεινε σε μεγάλο βαθμό καθολικός (ή επέστρεψε και πάλι στον καθολικισμό), ενώ στο μέσο οί καθο-

λικές και προτεσταντικές περιοχές εισέρχονται ή μία μέσα στην άλλη σχηματίζοντας ένα πολύχρωμο σύνολο. Έπειδή ή Μεταρρύθμιση έμφανίσθηκε από τήν αρχή και στις δύο πλευρές του ποταμού "Ελβα, τό κοινωνικό και οικονομικό διαρθρωτικό όριο, πού είχε αρχίσει νά σχηματίζεται τήν ίδια εποχή, επικαλύφθηκε από τή θρησκευτικοπολιτική πραγματικότητα· μετά τήν Γαλλική Έπανάσταση όμως, τό όριο αυτό έμφανίσθηκε γιά πρώτη φορά με πολιτικά ενεργό τρόπο. Ένα νεότερο διαρθρωτικό όριο, μάλλον ρευστής μορφής, δημιούργησε ή Βιομηχανική Έπανάσταση. Όρμώμενη από τά προτεσταντικά βορειοδυτικά (Άγγλία, Νότια Σκοτία), διαδόθηκε στο Βέλγιο, στην Ρηνανία και στην περιοχή του Ρούρ, στην Σαξονία και στην Βοημία, στην "Ανω Σιλεσία και στην Δυτική Πολωνία, μέχρι τήν Ρωσία και τήν Ίαπωνία, ακολουθώντας περισσότερο τις έναποθέσεις γαιάνθρακα τής γεωλογικής ιστορίας παρά τις δομές πού δημιούργησε ή ιστορία τής ανθρωπότητας. Μετά τή Μεταρρύθμιση, είναι κατά κύριο λόγο ή εκβιομηχανισή αυτή πού επικάλυψε τά παλαιότερα διαρθρωτικά σύνορα. Από αυτά μόνον ο "Ελβα

διατήρησε μετά τό 1848 τήν ένδο-γερμανική ιστορική σημασία του (μαζί με τή γραμμή κατά μήκος του ποταμού Μάιν, ο οποίος διαχωρίζει Βορρά και Νότο).

Άπό τήν άλλη πλευρά, ή εξάπλωση τής τσαρικής ορθόδοξης Ρωσίας εξάλειψε τά παλαιότερα διαρθρωτικά όρια του 395/1054 καθώς κατέκτησε και ένσωμάτωσε τις ανατολικές όριακές ζώνες τής λατινικής Δ' ης, τις βαλτικές χώρες, τήν Φιλανδία, τό μεγαλύτερο μέρος τής Πολωνίας. Δέν ήταν λοιπόν καθόλου τυχαίο, όταν με τή συμφωνία τής Γιάλτας ο ποταμός "Ελβας αναβαθμίσθηκε προσωρινά σε παγκόσμιο διαρθρωτικό όριο μεταξύ Άνατολής και Δύσης. Αυτό κατέρρευσε τό 1989 με τις άλλες στο πρώην ανατολικό μπλόκ και στο σύστημα τής Γιάλτας. Άπό τότε εμφανίζεται και πάλι τό παλαιό διαρθρωτικό όριο του 395/1054 μεταξύ Ρώμης και Βυζαντίου.

Σήμερα, στρέφονται περισσότερο πρὸς τήν βιομηχανική εϋμερουσα Δύση τά τμήματα εκείνα τής πρώην κομμουνιστικής Άνατολής, τά οποία έχουν τά έντονότερα λατινικά χαρακτηριστικά (ρωμαιοκαθολικά ή προτεσταντικά), όπως ή περιοχή τής πρώην Άνατολικής Γερμανίας, ή Πολωνία, ή Ούγγαρία, ή Τσεχοσλοβακία, ή Σλοβενία και ή Κροατία, οί βαλτικές δημοκρατίες τής ΕΣΣΔ, ίσως και ή δυτική περιοχή τής Ρουμανίας, όπου άρχισε ή επανάσταση του Δεκεμβρίου πού άνέτρεψε τόν Τσαουσέσκου. Όλες αυτές οί περιοχές είναι εκβιομηχανισμένες επί περισσότερο χρονικό διάστημα και μεγαλύτερη ένταση και συνέχεια συγκρινόμενες με τά ορθόδοξα τμήματα τής Νοτιοανατολικής και Άνατολικής Εύρώπης· γνωρίζουν καλύτερα τις παραδόσεις τής αστικής κοινωνίας και τις δημοκρατικές δομές, δέν δυσκολεύονται ίσως τόσο πολύ νά μεταμορφώσουν τόν ολοκληρωτικό κομμουνισμό σε ελεύθερη πολιτεία. Άν όμως τό παλαιό διαρθρωτικό όριο μεταξύ λατινικής και ορθόδοξης Εύρώπης ολοκληρωθεί, προχωρών-

ΔΙΕΘΝΗ ΘΕΜΑΤΑ

τας μέχρι τη θάλασσα, ως μεζον όριο της «Νέας Εύρώπης» προς τα ανατολικά και τα νοτιοανατολικά, τότε θα έπρεπε να κόψει στα δύο άρκετα κυρίαρχα κράτη που γνωρίζουμε σήμερα — Γιουγκοσλαβία, Ρουμανία, ΕΣΣΔ.

Και τί θα γίνει τότε τό μή λατινικό θλιβερό υπόλοιπο μέχρι την Σιβηρία, από τα Ουράλια έως την Καμπασάτκα, τό όποιο έχει έντονα ρωσικά, δηλαδή ευρωπαϊκά χαρακτηριστικά; Τί θα γίνει μέ την όρθόδοξη Νότια Γιουγκοσλαβία (Σερβία, Βοσνία-Έρζεγοβίνη, Μαυροβούνιο, Γιουγκοσλαβική Μακεδονία), αλλά και την Βοϊβοντίνα μέ την μειονότητα των Ούγγρων ή τό Κοσσυφοπέδιο μέ τους Άλβανούς κατά πλειοψηφία κατοίκους; Τί θα γίνει μέ τόν κορμό της Ρουμανίας ανατολικά των Καρπαθίων, τίς παλαιές ήγεμονίες του Δουνάβεως Μολδαβία και Βλαχία; Ό έκσυγχρονισμός μέσω της έκβιομηχάνισης δημιούργησε νέες διαφορές και έντάσεις μεταξύ έθνών και έθνοτήτων, άκόμα και όταν μέσα στη σημερινή κατάσταση άνατροπής θέλουν να άνασυνταχθούν σε ένιαία έθνικά κράτη: Τί προβλήματα θα προκύψουν, όταν οι Ρουμάνοι της Βεσσαραβίας από τή Σοβιετική Δημοκρατία της Μολδαβίας στραφούν προς τή Δύση, όπου όμως θα συναντήσουν τήν μετασταλινική Ρουμανία, τήν τραυματισμένη πολύ περισσότερο από τόν Τσαουσέσκου; Αντίστροφα, αν και οι Άλβανοί του Κοσσυφοπεδίου βρίσκονται στο χαμηλότερο σκαλοπάτι του επιπέδου ζωής και των πολιτικών δικαιωμάτων μέσα στην Γιουγκοσλαβία, ώστόσο μέσα σε μία ένωμένη Μεγάλη Άλβανία θα προσέκρουαν επάνω σε μία μετασταλινική κοινωνία και θα γίνονταν ξαφνικά οι ίδιοι οι κορυφές του έκτυγχρονισμού του άλβανικού έθνους. "Ήδη διαφαίνεται ότι και ή καθολική-όρθόδοξη-μουσουλμανική Άλβανία, κάτω από τό βερνίκι του επίσημου άθεϊσμού της και σε υπερήφανη, αλλά φτωχή απομόνωση, δέν θα μπορέσει να άποφύγει για πολύ καιρό τή γοητεία της Εύρώπης. Θα

μπορέσει άραγε να διατηρηθεί ως δημοκρατικό κράτος ή όρθόδοξη Ελλάδα, ή μοναδική μέχρι σήμερα μή λατινική εξαίρεση στην Εύρώπη της ΕΟΚ, μέ τή γρήγορη άυτοκαταστροφή όλων των μορφών διακυβέρνησής της (μοναρχία, στρατιωτική δικτατορία, δημοκρατία); "Ή θα βυθισθεί στο επίπεδο της Σερβίας και της Ρουμανίας; Θα μείνει ή Βουλγαρία μία χώρα όρθόδοξη-κομμουνιστική, αν και κάτω από τόν νέο σοσιαλιστικό τίτλο; Πώς θα ίσοροπήσει ή μουσουλμανική Τουρκία στην Εύρώπη; Στο ΝΑΤΟ ναι, στην ΕΟΚ όχι; Θα μπορέσει να άντέξει για πολύ αυτός ό γεμάτος έντάσεις συμβιβασμός, και μάλιστα κάτω από τό βάρος μιας αύξανόμενης πληθυσμιακής πίεσης και ενός μουσουλμανικού φουνταμενταλισμού μέσα σε μία τουρκική δημοκρατία, έπίσημα χωρίς θρησκευτικό χαρακτήρα; Θα έλθουν προς τήν

Εύρώπη ή Άρμενία και ή Γεωργία, στα όρια της ευρωπαϊκής γεωγραφίας αλλά χριστιανικές, ή όπως και παλαιότερα στην νεότερη ιστορία τους θα διαλυθούν μεταξύ Τούρκων, Περσών και Ρώσων;

Ή νέα εμφάνιση του ιστορικού διαρθρωτικού όριου του 395/1054 μ.Χ. θα οδηγήσει άναγκαστικά σε μία πολύπλοκη, διαβαθμισμένη δομή της ευρωπαϊκής γεωγραφίας: μέσα στη λατινική Εύρώπη άποκαλύπτεται ή Δυτική και ή Κεντρική Εύρώπη, διευρυμένη και μέ τήν Σκανδιναβία, ως έκβιομηχανισμένος και δημοκρατικός πυρήνας μέ σχετική πολιτική σταθερότητα, αν και υπάρχουν στα όριά του ζώνες εύθραυστες μέ πολλές συγχρούσεις (Βόρεια Ίρλανδία, Κορσική, Νότια Ίταλία, Φλάνδρα -Βαλλονία, προς τό παρόν Άνατολική Γερμανία). Ή εξαφάνιση των παγκόσμιων πολιτικών άντι-

παραθέσεων τῆς διαιρεμένης Εὐρώπης θά ἀλλάξει ἴσως καί τήν θέση ὄλων ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι γιά διαφορετικούς λόγους κράτησαν παραδοσιακά μιὰ οὐδέτερη στάση (Ἑλβετία, Σουηδία, Φιλίππινες, Αὐστρία). Μέ ὅποια μορφή καί ἐνωθῶν μέ τήν «νέα Εὐρώπη», θά μπορούσαν νά ἐνισχύσουν τόν σταθερό εὐρωπαϊκό πυρήνα, παρ' ὅλο πού ἡ Συνομοσπονδία τῆς Ἑλβετίας θά περιερχόταν τότε σέ μεγάλη ἀμηχανία, ὅπως φοβούνται ἤδη ἐκεῖ. Τόν ἐκβιομηχανισμένο σκληρό πυρήνα τῆς ΕΟΚικῆς Εὐρώπης θά συμπληρώσουν οἱ χώρες τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ζώνης Ἐλευθέρων Συναλλαγῶν (ΕΖΕΣ), ἀνεξάρτητα ἂν εἰσέλθουν στήν ΕΟΚ καί μέ ποιόν τρόπο: μέ συλλογική σύνδεση ἢ μέ μεμονωμένες προσχωρήσεις. Πρός τή Δύση, ἡ Ἰσπανία, ἡ Πορτογαλία καί ἡ Ἴρλανδία, πρὸς τήν Ἀνατολή τὰ πρῶνη κομμουνιστικά κράτη μέ λατινικά χαρακτηριστικά (Οὐγγαρία, Πολωνία, Τσεχοσλοβακία, βαλτικές χώρες, Σλοβενία, Κροατία) περιβάλλουν τόν σχετικά στερεό εὐρωπαϊκό πυρήνα. Οἱ χώρες αὐτές εἶναι λιγότερο βιομηχανοποιημένες καί, μέ ἐξαιρέση τήν Ἴρλανδία, ἔχουν ἀποκτήσει πρόσφατα δημοκρατικούς θεσμούς. Πρὸς τὰ ἀνατολικά, τὰ πρῶνη κομμουνιστικά κράτη θά σχηματίσουν μιὰ ρευστή μεταβατική ζώνη πρὸς τήν περιφέρεια τῆς Ἀνατολῆς· πίσω τους ἀρχίζει τό πολύμορφο χάος, τό ὁποῖο ἴσως προσχωρήσει ἀργότερα σέ μία εἰρηνοποιό κηδεμονία, προκειμένου νά ἀποφευχθεῖ ἡ μεταπήδηση τῶν συγκρούσεων στήν Εὐρώπη.

Σημειώσεις τοῦ μεταφραστή

1. Ἱστορική γέφυρα στήν πόλη Βίσεγκραντ, στά σύνορα Βοσνίας καί Σερβίας, χτισμένη τό 1571, ἀπό τόν ἐξισλαμισμένο Βόσνιο Μεχμέτ Πασά Σοκόλοβιτς, ὁ ὁποῖος κατόρθωσε νά γίνει μέγας βεζύρης τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους. Τῆ σχεδίασε ὁ μεγαλύτερος Τοῦρκος ἀρχιτέκτονας Σινάν ἐπάνω στόν παλαιότατο ἐμπορικό δρόμο Βελιγραδίου-Ντουμπρόβνικ (τό σπουδαιότερο λιμάνι τοῦ νοτιοσλαβικοῦ κόσμου πρὸς τήν Ἰταλία καί γενικά τή Δύση). Ἡ μεγαλοπρέπειά

του, μέ τίς 11 πέτρινες καμάρες, εἶναι καί σήμερα φανερή. Στό μυθιστόρημα τοῦ διάσημου Γιουγκοσλάβου συγγραφέα Ἴβο Ἀντριτς *Ἡ Γέφυρα στόν Δρίνο* (γιά τό ὁποῖο ὁ συγγραφέας πῆρε τό βραβεῖο Νόμπελ τό 1961) σκιαγραφεῖται ἡ προσωπικότητα τοῦ Σοκόλοβιτς καί ὁ ἀγώνας του μέσα στούς μαιάνδρους τῆς ὀθωμανικῆς ἐξουσίας γιά νά πραγματοποιηθεῖ τό μνημειώδες αὐτό ἔργο, τό τόσο πολύτιμο γιά τήν οἰκονομία τῆς πατρίδας τοῦ βεζύρη.

Ἡ ποταμός Δρίνος, ὁ ὁποῖος ἐκβάλλει στόν παραπόταμο τοῦ Δούναβη Σόβο, ἦταν τό ὄριο μεταξύ δυτικοῦ καί ἀνατολικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, ὅταν ἡ ἐνιαία αὐτοκρατορία διαχωρίστηκε τό 395 μ.Χ. σέ δύο τμήματα ἀπό τόν αὐτοκράτορα Θεοδόσιο. Τό ὄριο αὐτό διαχώριζε ἀργότερα τόν ρωμαιοκαθολικό κόσμο ἀπό τό ἑλληνορθόδοξο Βυζάντιο. Κατά τό τέλος τοῦ 19ου αἰώνα, ὡς ὄριο μεταξύ Βοσνίας-Ἑρζεγοβίνης ἀφ' ἑνός καί Σερβίας-Μαυροβουνίου ἀφ' ἑτέρου, ἔγινε καί πάλι ἡ διαχωριστική γραμμή μεταξύ τῆς καθολικῆς Αὐстроουγγαρίας καί τῶν μικρῶν ὀρθόδοξων σλαβικῶν κρατῶν τῆς Βαλτικῆς, μετά ἀπό ἕνα διάλειμμα τεσσάρων αἰώνων ὀθωμανικῆς κυριαρχίας, ἡ ὁποία εἶχε περιορίσει προσωρινά τή σημασία του.

2. Ὅροι ὅπως «λατινική Εὐρώπη» ἢ «λατινικός χαρακτήρας» ἔχουν σέ ὄλο

αὐτό τό κείμενο τριπλή ἔννοια: ἱστοριοπολιτισμική (ἡ κληρονομιά τοῦ δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους κατ' ἀντιδιαστολή μέ τήν κληρονομιά τοῦ Βυζαντίου), θρησκευτική (ὁ ρωμαιοκαθολικισμός καί ἡ μεταρρύθμισή του, δηλαδή ὁ κόσμος τοῦ προτεσταντισμοῦ κατ' ἀντιδιαστολή πρὸς τήν ὀρθοδοξία) καί ἐν μέρει ἀλφάβητου (λατινικό ἀλφάβητο). Εἶναι προφανές ὅτι ὁ ὅρος «λατινικό» δέν ἔχει στό κείμενο αὐτό καθόλου γλωσσική ἔννοια, δεδομένου ὅτι οἱ λατινογενεῖς γλώσσες ὁμιλοῦνται σέ μέρος μόνον τῆς «λατινικῆς-καθολικῆς» Εὐρώπης, ἀλλά καί ἐκτός αὐτῆς, στήν «ἑλληνορθόδοξη» Ρουμανία (ὅπου βέβαια χρησιμοποιοῦν ἐπίσης καί λατινικό ἀλφάβητο).

Τό ἄρθρο μεταφράστηκε ἀπό τό περιοδικό *Kommune*, τεῦχος 6/1991 (Ἰούνιος), Φραγκφούρτη.

* Ὁ Immanuel Geiss διδάσκει ἱστορία στό Πανεπιστήμιο τῆς Βρέμης.

'Αριστεροί χωρίς 'Αριστερά

του "Αγγελου 'Ελεφάντη

Τά ξέραμε όλα αλλά τά ξαναμαθαίνουμε από τήν ἀρχή. Ξέραμε ὅτι ὁ ἄρρωστος ἔπασχε ἀπό ἀνιάτη ἀσθένεια, ἀλλά μόνο ἡ ἀναγγελία τοῦ θανάτου του μᾶς πείθει ὅτι τό ἄρρωστο κορμί εἶναι πεθαμένο καί νεκρό. 'Εμεῖς δέν ἐλπίζαμε νά ζήσει, οὔτε τό εὐχόμεσθε. Θέλαμε τό θάνατό του. "Ομως μόλις τώρα μαθαίνουμε ὅτι οὔτε κἀν στούς συγγενεῖς καί φίλους του δέν ὑπάρχει κάποια συγκίνηση· γι' αὐτό τό χαμό μόνο ἡ βουλιμία γιά τή διανομή τῶν ἱματίων, μόνο ἡ ἀποφορά ἀπό τήν ἀποσύνθεση τοῦ πτώματος.

[Ξέραμε ὅτι ἡ ὑπόθεση τοῦ σοσιαλισμοῦ στήν ΕΣΣΔ εἶχε χαντακωθεῖ ἐδῶ καί δεκαετίες, ἀλλά νά πού ἐκεῖνο τό φαρσοπραξικόπημα τῶν 8 ἀποκάλυψε ἐπιπλέον ὅτι ὁ γίγαντας ἦταν μέ πῆλινα πόδια. 'Η ΕΣΣΔ διαλύεται, τό σχεδόν διαλυμένο ΚΚΣΕ δέχεται τή χαριστική βολή, μιά αὐτοκρατορία πνέει τά λοῖσθια ἀφήνοντας πίσω της τίς οἰμωγές καί τίς κατάρρες ὀλόκληρων λαῶν καί ἔθνοτήτων νά συνοδεύουν τή σορό της. Κατάρρευση! Οὔτε κἀν ἐκεῖνο τό ἀργό ψυχορράγημα μέσα στό ὁποῖο ξεψύχησαν οἱ αὐτοκρατορίες τοῦ παρελθόντος. Κατάρρευση εἶναι ἡ λέξη πού ἐπιλογίζεται καί συνοψίζει τήν ἱστορία ἐνός ὀλόκληρου αἰώνα, ὑπαγορεύοντας νοήματα ἐκ χιμέτρου ἀντίθετα ἀπό ἐκεῖνα μέ τά ὁποῖα ἐτοῦτος ὁ ἴδιος αἰώνας ἔκανε τήν ἐμφάνισή του: σοσιαλισμός ὄχι μόνο δέν ὑπῆρξε ἀλλά εἶναι μάταιο νά ἀναζητᾶ κανεῖς μέσα στά χαλάσματα καί τ' ἀποκαΐδια κάποια ἴχνη πού θά προσιωνίζονταν τή μέλλουσα νεκρανάστασή του. Οἱ προοδευτικοί ἄνθρωποι ὅλου τοῦ κόσμου, αὐτοί πού ὡς τώρα ἄκουγαν καί στό ὄνομα ἀριστεροί, ἄς εὐαγγελίζονται ἀλλά ὀράματα, ὄχι τά σοσιαλιστικά πού τούς ἔφεραν στόν κόσμο: ὁ σοσιαλισμός ἤ δέν θά ὑπάρξει ἤ ἄν ὑπάρξει θά εἶναι δικτατορία, δέν θά 'χει σχέση μέ τίς προσδοκίες γιά μιάν ἀνθρωπινότερη ζωή: ὅ,τι γίνεται εἶναι

τό καλύτερο μέσα στόν καλύτερο δυνατό κόσμο.

Εἶχαμε εὐχηθεῖ τήν κατάρρευση τοῦ 'Υπαρκτοῦ ἀλλά τήν συνόδεψαν ἥττες

Πράγματι, ὑπάρχει κατάρρευση, εὐτυχῶς! Τήν εἶχαμε εὐχηθεῖ οἱ κομμουνιστές τῆς ἀνανέωσης καί παλέψαμε γι' αὐτήν ὅσο μπορέσαμε. Δέν ἀνακαλύψαμε χθές προχθές ὅτι αὐτός ὁ κόσμος, πού ὀνομαζόταν σοσιαλιστικός, δέν ἦταν παρά τό πρόσωπο τῆς καταπίεσης καί τῆς ἐκμετάλλευσης, δέν μάθαμε τώρα ὅτι οἱ λαοί τῆς 'Ανατολικῆς Εὐρώπης στέναζαν κάτω ἀπό τό βᾶρος τοῦ ἀνύπαρκτου σοσιαλισμοῦ. Στίς συνειδήσεις μας αὐτά τά καθεστῶτα εἶχαν καταρρεύσει πρό πολλοῦ, σέ ἀνύποπτο χρόνο, γι' αὐτό ἦταν τόσο ἀσυμφιλίωτες οἱ σχέσεις μας μέ τούς ἀνθρώπους τοῦ Περισσοῦ, γι' αὐτό ἀκούγαμε ΚΝΕ κι ἀλλάζαμε πεζοδρόμιο, γι' αὐτό ἐκείνη ἡ θάλασσα μέ τά σφυροδρέπανα στίς γιορτές τοῦ Πολυτεχνείου μᾶς γεννοῦσε σχέψεις μελαγχολικές: «κατημένα παιδιά». Ξέραμε ὅμως ἀκόμη κάτι, αὐτό πού κυρίως σήμερα ἀποσιωπᾶται. "Οτι ὁ κομμουνισμός πρὶν καταρρεύσει εἶχε ἤδη ἠττηθεῖ. Εἶχε ἠττηθεῖ ὅταν ἡ ἐπανάσταση ἔγι-

νε ἀντεπανάσταση, ὅταν οἱ ἐπαναστατικές ἐξάρσεις τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος χρησιμοποιήθηκαν γιά νά οἰκοδομήσουν τό σταλινικό καθεστῶς καί τούς καταπιεστικούς του μηχανισμούς, ἠττήθηκε ὅταν ἡ ἀντιφασιστική 'Αντίσταση χρησιμοποιήθηκε ὡς δύναμη ἀντιπερισπασμοῦ πού θά βοηθοῦσε τήν ΕΣΣΔ, ἠττήθηκε ὅταν οἱ ἐπαναστάτες κατά χιλιάδες γνώρισαν τά ἐκτελεστικά ἀποσπάσματα καί τό γκουλάγκ, ἠττήθηκε ὁ κομμουνισμός ὅταν οἱ συμπληγτές τῆς θεωρίας του τόν μετέτρεπαν σέ ἐνδοκόσμιο χιλιασμό πού τροφοδοτοῦσε κοινωνικές δεισιδαιμονίες καί ἀναχρονισμούς, ἠττήθηκε ὅταν οἱ προσπάθειες ἀνανέωσής του στίς δεκαετίες τοῦ '60 καί '70 δέν ἀνέδειξαν τόν ἐκφραστικό του πυρήνα, δέν ἔφεραν στόν κόσμο ἕνα χρυστάλλωμα ἱκανό νά λειτουργήσει καί ἀναλώθηκαν στό νά καταργοῦν προγενέστερες σημασίες καί κατακτήσεις μέ ἐκεῖνα τά ἀνειπώτου κενότητας στρατηγήματα περί «τρίτου δρόμου», «σοσιαλισμοῦ μέ ἀνθρώπινο πρόσωπο», «στρατηγικῆς τῶν διαρθρωτικῶν ἀλλαγῶν», ἠττήθηκε ἐκεῖ πού ἀντί γιά ἔκσταση καί πάθος περίσσεψε ἡ νεύρωση καί ὁ μοντερνισμός.

"Αν θέλαμε σήμερα νά ξαναδιαβάσουμε τήν ἱστορία πού γράφτηκε πρὶν τήν κατάρρευση, θά διαπιστώναμε ὅτι ἦταν μιά ἱστορία ἀπό ἀλλεπάλλη-

λες ήπτες, μικρές και μεγάλες, έτσι πού την ώρα της κατάρρευσης να μην υπάρχει αντίπαλο δέος, μιά κάποια αντίδραση, έστω στους τεγνοκράτες ή τους νεόπλουτους του Γιέλτσιν και στους στρατοκράτες της ΚΓΒ, έτσι πού να μην υπάρχει κάποιο ανάχωμα άνθεκτικό στην έγχεφαλική, πλατυποδία των ανθρώπων του Περισσό και στον ανεμοστρόβιλο των μεταμορφώσεων των ανθρώπων του Συνασπισμού. "Αν σήμερα μένουμε άναυδοι, είναι γιατί, όταν παλιότερα μιλούσαν για τό πρωτοπόρο ΚΚΣΕ, τον σοσιαλισμό μέ ανθρώπινο πρόσωπο, την ανανέωση του κομμουνισμού, τη «μετεξέλιξη» του κομμουνισμού, τά ποτάμια της ιστορίας, είναι γιατί ή πίστη μας στον σοσιαλισμό ήταν υπονομευμένη, από ιδεολογικά σαθρά. Πίστευαν οί περισσότεροι άριστεροί της ανανέωσης αυτά τά άραβουργήματα της κενολογίας, αλλά και μνημεία πολιτικής ιδιοτέλειας. Αυτή ή παλιά πίστη, ήταν ήττα ανθρώπων και δυνάμεων πού μέ ειλικρίνεια και αυθεντικότητα στρατεύονταν στις γραμμές της Άριστεράς. Ήττημένοι και συντριμμένοι την ώρα της κατάρρευσης, βρεθήκαμε άοπλοι και παροπλισμένοι πολιτικά, ιδεολογικά και ψυχικά. Χωρίς σθένος.

Όστόσο, στην ιστορία υπήρξαν άριστεροί, υπήρξαν κομμουνιστές κατά εκατομμύρια, έγραψαν ιστορία, αλλά ήττήθηκαν κι ίσως ο πιο άδυσώπητος κι ο πιο άποτελεσματικός έχθρός τους ήταν ο ίδιος τους ο έαυτός: ή πίστη τους δηλαδή σέ αυτάπατες. Και εξακολουθούν να υπάρχουν, έχοντας πάλι ως πιο άδυσώπητο έχθρό τον ίδιο τους τον έαυτό πού δέν θέλει να πατήσει τη φλεγόμενη βάτο των αυτάπατων του, δέν θέλει να παραδεχθεί την ήττα του, γι' αυτό προτιμάει τό χάζεμα μέ τό θέαμα της κατάρρευσης. Ή ήττα, όπως και ή νίκη, είναι πολύ συγκεκριμένη και προσωπική, τελικά, υπόθεση. Βρισκόμαστε μέσα τους μέ όλες τις συνέπειες. Ή κατάρρευση είναι εξωτερική υπόθεση, είναι ή κατάρρευση του άλλου, είναι τό θέαμα του καταρρέοντος άλλου, σέ τελευταία ανάλυση, δέν μάς άφορά. Γι' αυτό και μάς βολέει, έστω παρηγορεί.

Θά μπορούσα να πώ ότι ή πιο σοβαρή ήττα των άριστερων και ιδίως των κομμουνιστών της ανανέωσης —γιατί μόνο απ' αυτούς εξαρτιόταν ή νίκη— συνοψίζεται στη βαθύτερη πεποίθησή τους ότι τά καθεστώτα της Ανατολής και τά αντίστοιχα κομμουνιστικά κόμματα εκτός από μεταρρυθμιστέα ήταν και μεταρρυθμισίμια: ότι μπορούσαν να αλλάξουν, να εκδημοκρατισθούν, να ξαναβρούν την παρθενική τους αγνότητα, την επαναστατικότητα τους. "Όλη ή κριτική του εύρωκομμουνισμού, άκόμη και στις πιο άκραίες και ρηξικέλευθες εκδοχές της, διακατέχεται απ' αυτήν την έγνοια αλλά κι απ' αυτήν την προσδοκία. "Αν τό 20ό Συνέδριο του ΚΚΣΕ, μέ τις άποκαλύψεις της έκθεσης Χρουστώφ, νομιμοποίησε την κριτική των κομμουνιστών άπέναντι στα καθεστώτα αυτά, άφου ήταν ή ίδια ή ΕΣΣΔ και τό ΚΚΣΕ πού κατήγγειλε τά έκτροπα του σταλινισμού και της «προσωπολατρίας», αν αυτή ή νομιμοποίηση, πράγματι, από τά μέσα της δεκαετίας του '50 υποβοηθήσε και διευκόλυνε την κριτική σκέψη, αν επιπλέον, από τά μέσα της δεκαετίας του '60, άρχισαν να άποδεσμεύονται δυνάμεις και προοδευτικά να άναφάνεται μιά νέα αντίληψη για τον σοσιαλισμό σέ ρήξη, τόσο μέ τον σοβιετικό «μαρξισμό» όσο και μέ τό σταλινικό παράδειγμα, ώστόσο σέ καμιά περίπτωση, τά καθεστώτα και τά αντίστοιχα κόμματα του Ύπαρκτου δέν θεωρήθηκαν αντίπαλα, και δέν αντιμετώπιστηκαν σαν αντίπαλα, ποτέ δέν θεωρήθηκαν ότι βρίσκονται απ' την άλλη μεριά του χαρακώματος. "Έτσι υιοθετήθηκαν αντίληψεις και στάσεις, θεωρητικές και πολιτικές, πού όχι μόνον άμβλυναν την πολιτική διορατικότητα αλλά κυρίως νόθευαν την άλήθεια της σοσιαλιστικής ιδεολογίας πού έπρεπε να συνοικήσει στον ίδιο οίκο του παγκόσμιου σοσιαλισμού, σ' έναν οίκο πού ούτε σοσιαλιστικός ήταν ούτε τον κατοικούσαν σοσιαλιστές. Χοντρό παράδειγμα: άκόμη κι ο εύρωκομμουνισμός θεωρούσε ότι τό κακό εκεί προερχόταν από τις παραβιάσεις της σοσιαλιστικής νομιμότητας, ότι δηλαδή, χάρη στην Έπανάσταση, είχαν έμπε-

δωθεί μέν οί σοσιαλιστικές σχέσεις παραγωγής αλλά έπασχε τό πολιτικό έποικοδόμημα από στρεβλώσεις, δυσλειτουργίες, καθυστερήσεις, ότι ο άυταρχισμός του Στάλιν και οί αντιδημοκρατικές πρακτικές παραμόρφωναν τον σοσιαλιστικό του χαρακτήρα.

Και αν μέν ο Μαρσαί θεωρούσε, άκόμη και στη δεκαετία του '80, κατά βίση θετικό τον άπολογισμό, ώστόσο ο Μπερλιγκουέρ ποτέ δέν είπε ότι τά κόμματα αυτά δέν ήταν κομμουνιστικά, ότι τά καθεστώτα αυτά δέν ήταν σοσιαλιστικά, ότι «εκεί» επανιδρύθηκαν όχι μόνο καταπιεστικές σχέσεις αλλά και σχέσεις έκμεταλλευτικές, ποτέ δέν είπε ότι την έξουσία εκεί άσκούσε μιά καινούργια κρατική, άστική τάξη διά του κόμματος και του κρατικού μηχανισμού. Ή αν τό έλεγε δέν θά πήγαινε στα συνέδρια του ΚΚΣΕ ούτε θά τον καλούσαν να πάει. Γιατί άκόμη και ή άβροφροσύνη έχει τά όριά της. "Αν ο Φλωράκης κι ή ΚΝΕ ήταν άπόλυτα πεισμένοι για τό μεγαλείο της οικοδόμησης του σοσιαλισμού στην ΕΣΣΔ, ώστόσο για τον Κύρκο τό ΚΚΕ ήταν οί σύντροφοι (δηλαδή οί κομμουνιστές!) της άλλης όχθης. "Ένα τό ποτάμι του σοσιαλισμού, ένας ο ροός της ιστορίας, δύο οί όχθες. Άλλά όπως κανένα ποτάμι δέν μπορεί να μην έχει δύο όχθες, γιατί κι οί δύο μαζί φτιάχνουν τό ποτάμι και φτιάχνονται απ' αυτό, γι' αυτό τελικά άνταμώνθηκαν οί σύντροφοι οί απ' τις δύο όχθες μέσα στον Συνασπισμό για να συνεχίσει τό ίδιο ποτάμι να κυλάει τά νερά του στο πουθενά. "Όσο για τά «λάθη», αυτόν τον άνήκουστο παραλογισμό μιάς όλόκληρης ιστορίας, ήταν ζήτημα χρόνου να διορθωθούν, άφου και για τους μέν και για τους δέ τά καθεστώτα αυτά ήταν κατά βάση σοσιαλιστικά και μάλιστα μέ την περεστρόικα έπαιρναν στο σωστό δρόμο της δημοκρατίας. Κριτές και κρινόμενοι, μέσα από τό διάλογο, θά ξεπερνούσαν τά προβλήματα και τους άναχρονισμούς του παρελθόντος. Γι' αυτό ή περεστρόικα, τόσο από την Κουμουνδούρου όσο κι από τον Περισσό, χαιρετίστηκε ως άναγέννηση του σοσιαλισμού! Ήταν τό ίδιο ποτάμι.

Υπάρχει, λοιπόν, μιά συνολική ήττα των άριστερών που τήν συνθέτουν πολλές επιμέρους ήττες και που συνοψίζονται στο γεγονός ότι πίστεψαν σε ιδεολογίες που δέν είχαν ιστορική προοπτική. Ήταν τέτοιο τό είδος τους που έμελλε νά οδηγηθούν στην αυτοαναίρεσή τους παίρνοντας τό δρόμο τής σοσιαλδημοκρατίας ή νά σωριασθούν κι αυτές μπροστά στό Τείχος του Βερολίνου και νά συντριφθούν τελειωτικά από τό φαρσοπραξικόπημα τής KGB.

Μιά γιγαντιαία πλαστογραφία κι ένα σόφισμα

Ζούμε τήν εποχή ενός σοφίσματος, μιάς γιγαντιαίας ιστορικής ανακρίβειας που διατυπώνεται περίπου ως εξής και ως τέτοια τήν έσωτερικεύουμε καθημερινά: κομμουνισμός ήταν ό,τι επί τόσες δεκαετίες υπήρξε τό σοβιετικό καθεστώς = τό καθεστώς αυτό μέ τό όποιο στοιχίθηκαν οί κομμουνιστές όλου του κόσμου ήταν άποτρόπαιο = τελικά ό κομμουνισμός κατέρρευσε αφήνοντας πίσω του συντρίμμια. Έτσι, υπαγορεύεται και τό καταθλιπτικό συμπέρασμα για τό όποιο μιλούσα στην αρχή, και μέ τό όποιο τά πάντα εξωθούν νά εξαλλάξουμε τήν πίστη στον σοσιαλισμό μέ τό σόφισμα: ό σοσιαλισμός ή δέν θά υπάρξει ή όταν υπάρξει θά είναι δικτατορικός — δέν έχει σχέση μέ τήν προσδοκία για μιάν ανθρωπινότερη ζωή.

Τό σόφισμα είναι πράγματι τέλειο κι έτσι μπορεί, μέσα από τή ρητορική του, νά πλαστογραφεί μιάν ολόκληρη ιστορία. Γιατί δέν υπήρξε ένας μόνον κομμουνισμός, οί άνθρωποι δέν επιστρατεύτηκαν στον ένα και μοναδικό κομμουνισμό, τον σοβιετικό. Ό Μάρξ, ό Ένγκελς, ό Λένιν, ό Γκεβάρα, ό Μάο, ό Γκράμσι, ή Λούξεμπουργκ, ό Κόρς, ό Μπένγιαμιν, ό Άλτουσέρ, ό Μπρέχτ, ό Τρότσκι και τόσοι άλλοι κομμουνιστές ήταν. Άλλά όποιος τούς ταυτίζει μέ τον Στάλιν, συγκαλύπτοντας τις θεόρατες διαφορές και άπολυτοποιώντας τις ομοιότητες, παραγνωρίζει. Μάλιστα αυτοί που είτε μέσα από τήν

κομμουνιστική Άριστερά, είτε έξω άπ' αυτήν έζησαν μέσα στη γιγαντιαία παραγνώριση των άγεφύρωτα διαφορών μεταξύ των πολλών κομμουνισμών και στρατεύτηκαν μαχητικά για τον έξευγενισμό τής γενεολογίας του σταλινισμού, συνδέοντάς τον αυθαίρετα μέ τούς ευγενέστερους εκπροσώπους του κομμουνισμού, αυτοί άκριβώς είναι που σήμερα, ξεσίπωτα και ξιπασμένα, αλαλάζουν για τό θάνατο του κομμουνισμού. Αυτοί άκριβώς που είδαν στην περυστοίκα τήν αναγέννηση των ιδεών και των πρακτικών του σοσιαλισμού είναι οί ίδιοι που τώρα αλαλάζουν για τον θάνατο του σοσιαλισμού και τάσσονται κάτω από τις διαταγές τής «νέας τάξης πραγμάτων», όπου ή μόνη έναλλακτική δυνατότητα που προσφέρεται είναι είτε ό άγριος νεοφιλελευθερισμός του άμερικανικού καπιταλισμού ή ό ήπιος καπιταλισμός του δυτικοευρωπαϊκού μοντέλου. Ό Γιακόβλεφ ωστόσο, θεωρητικός πατέρας τής περυστοίκα και υπ' αριθ. δύο άρχηγός της μέχρι πρότινος, έγραφε στα *Νέα τής Μόσχας*: «Υπάρχει καπιταλισμός; Έγώ λέω όχι, δέν υπάρχει». Κι έτσι άβίαστα μπορεί νά συνεχίσει «Και ό σοσιαλισμός; Ός τώρα δέν έχει άποδείξει τή βιωσιμότητά του (...) Τό ζητούμενο σήμερα είναι μιά κοινωνία δικαίου». Έτσι, άφου «έχει άποδειχθεί» ότι ή αντίθεση σοσιαλισμός/καπιταλισμός ανήκει πλέον στο παρελθόν (Γεωργακόπουλος, *Αυγή* 11/9) μπορούν νά συνηγορούν για τήν άπολύτως θετική στάση του Μπούς και των ΗΠΑ, στον Πόλεμο του Κόλπου υποθέτω, που έθαψε 500.000 Ιρακινούς κάτω άπ' τά ερείπια αλλά κράτησε τον Σαντάμ στη θέση του για νά συνεχιστεί τό παιχνίδι τής παγκόσμιας δημοκρατίας. Άν τώρα είσαι εργάτης στην Πτολεμαίδα ή Μπρωντέλ που μελετάς τετρακοσίων χρόνων ιστορία του καπιταλισμού, πρέπει νά παραδεχθείς ότι αυτή ή ιστορία, που τήν ζεις ως άβάσταχτο παρόν και συννεφιασμένο μέλλον, είναι κατάλοιπο του αναχρονιστικού-δογματικού σου παρελθόντος, πρέπει νά παραδεχθείς ότι ή πνευματική πλατυποδία είναι ή μόνη ιδιότητα που σου ταιριάζει.

Και τά σφυριά χτυπούν όλα στο ίδιο σημείο: στην άχιλλείο πτέρνα των ένοχών. Ένοχοποιημένος ό άριστερός ως δράστης έγκλημάτων που δέν διπραξε ενώ άλλοι έγκληματουσαν επ' όνόματί του, ως όπαδός ιδεών που δέν είχε αλλά που άλλοι διακονούσαν για λογαριασμό του, ως μέλος κινήματος στο όποιο ποτέ δέν στρατεύθηκε, εκμηδενισμένος κάτω από τό ασήκωτο βάρος του άνήκουστου παραλογισμού του Υπαρκτού θά γίνει βορά των τύψεών του, θά καθηλωθεί στην παραλυτική ανένεργεια, περιδεής από τήν πιθανότητα συνέργειας στην επανάληψη μιάς ιστορίας τρόμου που δέν τή θέλησε δική του.

Σέ άλλες εποχές οί αντίπαλοι του άριστερου στόχευαν τό κορμί του. Έπειδή τό όραμα δέν είχε ακόμη διαφευθεί, δέν είναι εύκολο νά τά βάλουν μέ τό πνεύμα του, παρ' όλο που τό προσπαθούσαν. Σέ εποχές όμως όπως ή σημερινή, όπου ή μάχη διεξάγεται κυρίως στο μέτωπο των σημείων, των συμβόλων και των συμβολοποιήσεων, μέ τήν επιτήδεια και καθημερινή μάλαξη των πνευμάτων, μέ τή σαγήνη του καταναλωτισμού, του θεάματος, του έρωτισμού, του αισθητισμού, τό πνεύμα καλείται νά παραδοθεί πρώτο κι ύστερα τό σαρκίο θά κουβαλήσει μόνο του τον έαυτό του επί του θυσιαστηρίου ολόλύζοντας. Κι ή πρακτική άπόληξη: ένα αισθημα ματαιώσης, ματαιότητας κι άνημπόριας μέ τό τί γίνεται έδώ σε μās, έδώ μέ μās. Όσοι τουλάχιστον δέν βιάζονται νά χαιρετίσουν τούς φωτεινούς όρίζοντες του ανατέλλοντος εικοστού πρώτου αιώνα, ενώ ακόμη δέν έχουν ξεκαθαρίσει τούς λογαριασμούς τους μέ ό,τι ζωντανό κι ό,τι νεκρό είχε ό εικοστός, αισθάνονται αδυναμία νά πούν «εμείς οί άριστεροί» μόνο και μόνο επειδή δέν είναι δεξιοί.

Ό Χρόνης Μίσσιος, τον τελευταίο καιρό, δήλωσε κατ' επανάληψη ότι ή διάκριση άριστερός/δεξιός είναι κατάλληλη μόνο για τον ράφτη. Για όσους δέν γνωρίζουν αυτή τήν παλιά μαγιά, άς ξέρουν ότι δέν άφορά τις γυναίκες, όχι μόνο γιατί δέν ράβονται σε ράφτη, αλλά γιατί, για λόγους άνατομίας, δέν θά είχαν νά

του που νά βάλει άριστερά ή δεξιά στά πατζάκια του παντελονιού τους. Τελειώσαμε λοιπόν, δέν υπάρχουν άριστεροί καί δεξιοί, κι όσοι έπιμένουν σ' αυτή τήν διάκριση είναι τής δικαιοδοσίας τών άντικέρηδων. Δέν υπάρχουν ούτε οί άνάγκες ούτε οί καταστάσεις πού χωρίζουν τούς άνθρώπους σέ δεξιούς καί άριστερούς. Πειστήκαμε ότι ή ιστορία ενός αιώνα, όπως μās τήν αναμετέδωσε τό CNN, ξεπέρασε τόν έαυτό της καί αναπαύεται τώρα μέσα στην πλήρη αντιστροφή της. Ώστόσο, συζητάμε στά σοβαρά υποτίθεται αυτά τά ευφυολογήματα πού δέν έχουν μέσα τους δράμι ευφύιας κι ευαισθησίας. Κι αυτά πού ζήσαμε, κι όσα έγιναν πριν από μās, ένθυμήματα ένοχλητικά μιας όλόκληρης ιστορίας, τά βιώνουμε πλέον ως τύψη, ένοχη, άμαρτήματα πού μās έγκαλούν καθημερινά σέ άπολογία ώστε ν' άποδεχθούμε όλα τά νεωτερίζοντα ρεμέδια πού κατασκευάζουν οί άδιαφανέστατες ανά τόν κόσμο γκλάσνοστ ή πιό σωστά ή σοσιαλδημοκρατία πού βγήκε κερδισμένη άν και δέν έχει κερδίσει τό γέρας τής άπελευθέρωσης τών ανθρώπων πού είχε υποσχεθεί.

«*Η σοσιαλδημοκρατία δέν είναι τίποτε άλλο από μία πιό επιτυχής καί πιό "δίκαιη" διαχειριστικά μορφή καπιταλιστικής ανάπτυξης*», έλεγε ο Κωνσταντίνος Τσουκαλάς στην συνέντευξη πού έδωσε στην Έποχή (15.9.1991), στηρίζοντας τή διαπίστωσή του στό γεγονός ότι νεοφιλευθερισμός καί σοσιαλδημοκρατία κινούν : έντός του ίδιου παραγωγικού - καταναλωτικού μοντέλου στό όποιο κυριαρχεί ο άνταγωνισμός μεταξύ κρατών, κοινωνικών ομάδων καί ανθρώπων για τή μεγιστοποίηση τών παραγωγικών καί καταναλωτικών δυνατοτήτων.

Άριστεροί χωρίς Άριστερά

Δέν θά είχε νόημα νά υπερθεματίσω σ' αυτή τή σωστή διαπίστωση του Κ. Τσουκαλά, αυταπόδεικτη άλλωστε από τά πράγματα τά ίδια. Τό έρώτημα, όμως, πού προκύπτει ύστερα

από μία τέτοια διαπίστωση είναι άν μπορούμε νά θεωρούμε τόν έαυτό μας άριστερό, άν είναι δηλαδή ήθικά νόμιμο καί λογικά έδραιωμένο νά θεωρούμε τόν έαυτό μας άριστερό στό βαθμό πού αυτοεντασσόμαστε μέσα σέ μία σοσιαλδημοκρατική προοπτική.

Ό ίδιος ο Κ. Τσουκαλάς, έπιγραμματικά καί καίρια, σέ ένα άλλο σημείο τής συνέντευξής του, τονίζει ότι «*ή διαφοροποίηση μεταξύ σοσιαλισμού καί σοσιαλδημοκρατίας είναι θεμελιακή*», διαπίστωση ή όποία οδηγεί στό συμπέρασμα ότι ο άριστερός κινείται έντός του πεδίου του σοσιαλισμού καί έναντίον τής σοσιαλδημοκρατίας, ή έν πάση περιπτώσει διαφοροποιούμενος ως πρός τό σύστημα άντιλήψεων καί πρακτικών τής σοσιαλδημοκρατίας, διότι ή τελευταία κινείται έντός του καπιταλιστικού παραγωγικού μοντέλου. Τό άναγκαστικά σχηματοποιημένο συμπέρασμά μου λογικά καταλήγει στις ακόλουθες θέσεις:

- "Ότι ή σοσιαλδημοκρατία του Βίλλυ Μπράντ, του Πήτερ Μπρούκ, του Γκονζάλες, του Κάρλσον, του Κράξι, του Μιτεράν, τών νέων σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων στην Άνατολική Ευρώπη, αλλά καί του δικού μας Σημίτη ή όποιου άλλου τήν διακονεί έντός του λαϊκιστικού άθύρματος πού λέγεται ΠΑΣΟΚ, όλες αυτές οί πολιτικές μορφές μέ τίς τεράστιες ομοιότητες καί τίς λίγες, άν καί σημαντικές, διαφορές δέν είναι Άριστερά.

- "Ότι τά πρώην κομμουνιστικά κόμματα πού μετεξελίχθηκαν καί αυτοεντάχθηκαν στην κοινή σοσιαλδημοκρατική ήπειρο, όπως ή ΕΑΡ, ο ΣΥΝ, τό Άριστερό Δημοκρατικό Κόμμα στην Ίταλία, δέν είναι Άριστερά.

- "Ότι ή όνομαζόμενη Ευρωαριστερά, αντίπαλος τής Ευρωδεξιάς, πού τή συγκροτούν οί προηγούμενες σοσιαλδημοκρατικές δυνάμεις, δέν είναι Άριστερά, κι έπομένως στην πορεία τής ευρωπαϊκής έννοποίησης δέν ύπάρχει ή άριστερή φωνή, δηλαδή ή φωνή του σοσιαλισμού, ότι αυτή ή πορεία δέν είναι παρά μία πορεία πολιτικής έννοποίησης καπιταλιστικών

δυνάμεων ήπιότερης καί δικαιότερης διαχειριστικής λογικής.

- "Ότι τά άτομα πού στρατεύονται στην σοσιαλδημοκρατία, στά έπιτελεία ή στην βί'τη, ως μέλη, στελέχη, όπαδοί, ψηφοφόροι κ.λπ., ούτε κι αυτά είναι Άριστερά, άφου ή πολιτική καί ή κοινωνική τους συνείδηση δέν μπορεί νά είναι διαφορετική από τήν πολιτική φιλοσοφία τών κομμάτων πού ακολουθούν.

- "Αν, για άλλους λόγους καί παρά τήν λεκτικά άντικαπιταλιστική τους φύγκα, άπορρίψουμε τήν Παπαρήγα, τόν Μαρσαί, τόν Κουνιάλ καί τούς όμολόγους τους στην ΕΣΣΔ, τότε πρέπει νά παραδεχθούμε ότι στην Ευρώπη, τουλάχιστον, οί άριστεροί είναι τρεις κι ο κουκος.

Τέλος, άφου κατά λογική συνεπαγωγή, φθάσαμε στό συμπέρασμα ότι τήν προοπτική του σοσιαλισμού διακονούν οί τρεις κι ο κουκος, τότε μπορούμε νά πούμε σάν τόν Ίησού στό σταυρό «*Τετέλεσται*» καί νά παραδώσουμε τό πνεύμα. Οί δρόμοι πού ανοίγονται από κει καί πέρα είναι νά πάμε για φαροντούφεκο οί: στρηλατούμενοι μέ τή γοερή γοητεία του ιδιωτικού, εκεί πού υποτίθεται τό άτομο ξεφεύγει από τό δεσμοτήριο τής ομάδας. "Η νά πάμε στον Συνασπισμό, ή στό ΠΑΣΟΚ, ή στό ΠΑΣΟΚ διά του Συνασπισμού, ή στό ΠΑΣΟΚ διά κάποιας έκ τών συνιστώσων του, κι άν βιαζόμαστε πολύ ν' ακολουθήσουμε τόν Λεντάκη. "Η νά γράφουμε ποιήματα κι άς μήν είμαστε ποιητές ή νά ανοίγουμε ραδιοσταθμούς έναλλακτικούς, ή, ή...

Τό παράδοξο είναι ότι όλα τά συμπεράσματα πού άράδιασα, εκτός από εκείνο πού άφορά τά άτομα πού κινούνται έντός τών σοσιαλδημοκρατικών σχηματισμών δέν είναι δικές μου παραδοξολογίες, αλλά αυταπόδεικτες πραγματικότητες. Πράγματι, κανένας Μιτεράν δέν είπε ότι μάχεται έναντίον του καπιταλισμού, κανένας Όκέτο δέν άντιμάχεται τή σοσιαλδημοκρατική προοπτική, κανείς δέν θεωρεί τήν Ευρωαριστερά δύναμη άντικαπιταλιστική, οί αντίπαλοι του σοσιαλισμού είναι αυτοί πού κυρίως κραυγάζουν ότι ο σοσιαλισμός τετέλεσται, μόνο άφελεις ή ιδιοτελείς μπορεί άκόμη νά πιστεύουν

ὅτι ὁ Γιέλτσιν παλεύει γιὰ τόν σοσιαλισμό, πράγματι ἡ Παπαρήγα ἀποτελεῖ τό πρὸς ἀποφυγὴν παράδειγμα, ὄντως τό ΠΑΣΟΚ δὲν εἶναι ἀριστερό, πράγματι τὰ ἄτομα ἐκτός ἐξαιρέσεων (οἱ τρεῖς κι ὁ κοῦκος δηλαδὴ) ἰδιωτεύουν, γράφουν ποιήματα ἢ πάνε στὸν Συνασπισμό, στὸ ΠΑΣΟΚ. «Μπορεῖ ν' ἀναγκαστοῦμε ὅλοι νὰ παλέψουμε γιὰ μιὰ διευρυνμένη σοσιαλδημοκρατία παρατώντας τὰ ἀπελευθερωτικὰ ὄραματα», λέει ὁ Κ. Τσουκαλᾶς στὴν ἴδια συνέντευξη.

Τό πρόσωπο καί τό προσωπεῖο

Μήπως ὅμως κιόλας τό 'χουμε κάνει, ὁμολογημένα ἢ ἀνομολόγητα; Κι ἂν ὄντως τό 'χουμε κάνει πῶς μπορούμε νὰ θεωροῦμε ἀκόμη τὸν ἑαυτὸ μας ἀριστερό; Ἀπὸ ντροπὴ μήπως γιὰ νὰ μὴν τὸν ποῦμε σοσιαλδημοκράτη, ἀπὸ κάποια ἐνοχὴ δηλαδὴ πού μᾶς ἐμποδίζει νὰ πετάξουμε τὴ μάσκα τῆς ψεύτικης ἀριστεροσύνης μας καί τό πρόσωπο νὰ φανεῖ μέ τὰ πραγματικά του χαρακτηριστικά; Κι ἂν εἶναι ἔτσι, γιὰτί τάχα αὐτὴ ἡ ντροπὴ, αὐτὴ ἡ ἐνοχὴ, πού θέλει νὰ κρατᾶ τὴ μάσκα (τό ὄνομα δηλαδὴ) κολλημένη στὸ πρόσωπο, νὰ τό κάνει νὰ μορφάζει σάν προσωπεῖο ἀρχαίας τραγωδίας;

Αὐτό τό προσωπεῖο νομίζω ὅτι εἶναι ὅλο τό πρόβλημα, τό προσωπεῖο τοῦ ἀριστεροῦ πού εἰκονίζει τὴ διχασμένη του συνείδηση, τὴ διχασμένη συνείδηση τῆς Ἀριστερᾶς, τὴ διχασμένη ἱστορία τῆς Ἀριστερᾶς, τὴ διχασμένη συνείδηση ὁλόκληρης τῆς κοινωνίας. Τὰ πάντα ἐξωθοῦν στὸ νὰ ταυτισθεῖ τό προσωπεῖο μέ τό πρόσωπο, ἡ πραγματικότητα δηλαδὴ τῶν πολιτικῶν, τῶν ἰδεολογικῶν καί τῶν κοινωνικῶν μας συμπεριφορῶν νὰ ἐνοσηματώνεται, νὰ ὀνομάζεται καί νὰ ἐπιδειχεται ἔτσι ὅπως πραγματικά εἶναι. Τὰ πάντα ἐξωθοῦν νὰ βγεῖ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα τοῦ εἶναι ἕνα νέο φαίνεσθαι χωρὶς τὰ ψιμύθια καί τίς μάσκες τοῦ ἀριστεροῦ, τοῦ σοσιαλιστικοῦ, τοῦ ὀραματικοῦ καί ἄλλα τέτοια παλιὰ παραμύθια. Κυνικά νὰ λέμε αὐτό πού πραγματικά κάνουμε καί νὰ μὴν ντρεπόμαστε

γι' αὐτό (παρένθεση: 136.000 νέα αυτοκίνητα ἀγοράστηκαν ἐφέτος μέσα σέ καθεστῶς οικονομικῆς ὕφεσης, λιτότητας καί αἰθαλομίχλης). Εἶναι αὐτὸ ἀκριβῶς περὶ τοῦ ὁποῖου ἐργῶδεις προσπάθειες καταβάλλονται καθημερινά, εἶναι αὐτό πού, ἂν ρωτήσεις ἕναν παλιὸ γνώριμο στὸ δρόμο «ρέ σύ, τί γίνεται μ' ἐκείνη τὴν ἱστορία», θά σοῦ ἀπαντήσει, μέ κάποια δόση οἴχτου, εἶναι ἀλήθεια: «ἀκόμα ἐκεῖ εἶσαι ἐσύ;», αὐτό στὸ ὅποιο ἐπιμένουν οἱ ἀναλυτὲς τῶν κυριακτικῶν ἐφημερίδων, τὰ FM, ἡ ἀκαδημαϊκὴ σκέψη, οἱ «διαξιφισμοί» καί «οἱ διαλογισμοί», εἶναι αὐτό πού κύριο ὄπλο του ἔχει τὴν καλλιέργεια τῶν ἐνοχῶν τοῦ ἀριστεροῦ. Καί πετυχαίνει αὐτό τό σφυροκόπημα, γιὰτί τό σοσιαλιστικὸ ὄραμα «ἀποδείχθηκε» φενακὴ. Νὰ ἀλλάξουμε κατ' ἀρχὴν τό ὄνομα: ποιὸς λέει σήμερα ὅτι εἶναι κομμουνιστὴς, χωρὶς νὰ φοβᾶται ὅτι δὲν θά τὸν θεωρήσουν συγγενὴ τῆς Παπαρήγα;

Κι ὡστόσο, ἡ τραγικὴ μάσκα ἀντιστέκεται, δὲν ξεκολλάει ἂν καί μορφάζει ρόλους ἀριστεροῦς, σοσιαλιστικούς, ἰδιότητες, ἦθος καί ὕφος πού τό πρόσωπο δὲν ἔχει. Γιατί; Γιατί λοιπὸν ντρέπονται οἱ ἀριστεροὶ νὰ ποῦν ὅτι δὲν εἶναι ἀριστεροὶ ἀφοῦ εἶναι σοσιαλδημοκράτες; Γιατί οἱ σοσιαλδημοκράτες ντρέπονται νὰ ποῦνε ὅτι δὲν εἶναι ἀριστεροὶ, ἂν μέ τό ἀριστεροὶ ἐνοσοῦμε σοσιαλιστές, ἂν μέ τό σοσιαλιστές ἐνοσοῦμε ὄραμα καί πίστη στὸν σοσιαλισμό, μιὰ προοπτικὴ δηλαδὴ καί ἕνα πρόσταγμα ἔλλογης καί ἀνθρωπινότερης κοινωνικῆς ὀργάνωσης πού δὲν θά εἶναι ἔρμαιο τῆς μοίρας, καπρίτσιο τῶν ἰσχυρῶν, τυφλὸ ἀποτέλεσμα τυφλῶν ἀνταγωνισμῶν, τοῦ καταναλωτισμοῦ, τοῦ παραγωγισμοῦ, τοῦ αἰσθητισμοῦ, τοῦ σεξουαλικοῦ πρωταθλητισμοῦ, ὅπου ἡ μοῖρα τοῦ ἀνθρώπου, κι ὅταν γελᾷ κι ὅταν κλαίει, εἶναι τό χόμπσιανό homo hominis lupus;

Πράγματι, ντρεπόμαστε οἱ ἀριστεροὶ νὰ ποῦμε ὅτι δὲν εἴμαστε ἀριστεροὶ, κρατιόμαστε ἀπὸ τὴ μάσκα μας. Αὐτό τό τομάρι πού δὲν λέει νὰ ξεκολλήσει, καί πού ὅλη ἡ πραγματικὴ μας ζωὴ τό διαφεύδει, τό ἀγαπάμε. Εἶναι ἡ ἄμυνά μας, τό κράτημα στὴ ζωὴ, τό κράτημα στὴ φαντα-

σίωση ἔστω μιᾶς ἄλλης ζωῆς. Κάπου δηλαδὴ ἡ ντροπὴ μας καί ἡ ἐνοχὴ μας πού ὑπήρξαμε ἀριστεροί, κομμουνιστές, εἶναι καί ἡ τιμὴ μας. Στὸ βάθος ξέρουμε ὅτι οἱ πρόγονοί μας, οἱ μακρῖνοι καί οἱ κοντινότεροι, δὲν ἦταν μάρτυρες καί θύματα οὔτε διεκδικοῦσαν γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους τό προνόμιο νὰ στρώνουν σβέρο γιὰ σφαλιάρα· δὲν ἦταν οἱ ἄφοβοι ἥρωες τῶν πανηγυρικῶν μυθοπλασιῶν πού ἀψηφοῦσαν τὸν κίνδυνο, τό φόβο τοῦ κατατρεγμοῦ, δὲν ἦταν πρόβατα πού τὰ σαλάγιζαν κούβηδες τσοπαναραῖοι καί κομματόσκυλα φανατικά, ἐνῶ οἱ πατερούληδες, πού τοὺς ἔκλεβαν τὴ ζωὴ, τοὺς ὑπόσχονταν παραμύθια γιὰ τοὺς παράδεισους τῆς μέλλουσας σοσιαλιστικῆς οἰκουμένης. Οἱ πρόγονοί μας οἱ ἀριστεροὶ δὲν ἦταν βέβαια πάντα πρωτοπόροι οὔτε οἱ πιὸ κολασμένοι τῆς γῆς, ὅπως τοὺς ἤθελαν τὰ τραγούδια μας καί οἱ νόρμες τοῦ σοσιαλιστικοῦ ρεαλισμοῦ. Ξέρουμε στὸ βάθος ὅτι ἂν ἡ ἱστορία τῆς Ἀριστερᾶς εἶχε φτιαχτεῖ ἀπὸ τέτοια ἀνθρωπάρια, ὅπως ζωγραφίζουν σήμερα τοὺς ἀριστεροῦς οἱ ἀναλώσιμες μυθοπλασίες, δὲν θά ἀποτελοῦσαν πρόβλημα γιὰ κανέναν, κανεὶς δὲν θά ἔμπαινε στὸν κόπο ν' ἀσχοληθεῖ μαζί τους καί πολὺ περισσότερο νὰ τοὺς πολεμήσει. Δὲν θά εἶχαν γράφει ἱστορία. Ἡ μνήμη μας τό συγχράτησε κάπως αὐτό, ἂν καί θολά. Ἡ μνήμη μας εἶναι τό ὄνομα μιᾶς ὠραίας ἱστορίας. Γι' αὐτό δὲν ἀποχωριζόμαστε ἀπὸ τὴ μάσκα μας, γι' αὐτό ντρεπόμαστε νὰ τὴν ἀποβάλουμε. Αὐτὴ ἡ «ἐνοχὴ», ἡ παραφθαρμένη μνήμη μιᾶς δικαιωμένης ἂν καί διχασμένης ἱστορίας, εἶναι ἡ δύναμή μας: γιὰ νὰ τὴν συνεχίσουμε, ἴσως χωρὶς ἐνοχὴ, χωρὶς τσαρλατανισμούς σάν κι ἐκείνους πού ὑπαγορεύουν οἱ «κομμουνιστογενεῖς ἐμπνεύσεις» τοῦ Ἀνδρουλάκη. Γιὰ τὸν Ἀνδρουλάκη ντρεπόμαστε στὸ βάθος...

Ἄλλὰ καί γιὰ ἕναν ἄλλο λόγο δὲν ξεκολλάει ἡ μάσκα τοῦ ἀριστεροῦ ὀνόματος. Πράγματι ὁ Ὑπαρκτὸς κἀτέρρευσε, ἀλλὰ ζήτω ὁ σοσιαλισμός. Κανένας καπιταλισμὸς δὲν δικαιώθηκε, καμιὰ σοσιαλδημοκρατία δὲν εἶχε δίκιο, ἂν καί κέρδισε τὴ μάχη.

Κέρδισε δηλαδή μία μάχη, καί ὀργάνωσε τή ζωή μας ἔτσι ὥστε νά τή μισοῦμε, νά τή σιχτιρίζουμε, νά τήν βαριόμαστε. Αὐτό τό σιχτίρι πού πότε εἶναι ἀτομικό ξέσπασμα, πότε ἡ ἀγανάκτηση γιά τό κυνηγητό τῶν Ἀλβανῶν στήν Ὀμόνοια, πότε γιά τήν ἀθλιότητα τῆς γεροντομαχίας Μητσοτάκη - Παπανδρέου, γιά τό ξέσπασμα τῶν ἔθνικισμῶν, γιά τό πόλεμο στά Βαλκάνια, ἡ ἀνησυχία γιά τήν ἀνεργία, ἡ ἐξέγερσή μας πού ὁ Μάνος βάλθηκε νά κάνει τούς πλούσιους πλουσιότερους καί τούς φτωχοῦς φτωχότερους, ἡ ἀηδία μας γιά τίς ἀηδίες τῆς Αὐριανῆς, αὐτή ἡ εἰκόνα μιᾶς κοινωνίας πού ὀργανώνει πότε ἡ Δεξιά καί πότε ἡ σοσιαλδημοκρατία, μᾶς ἀγριεῦει. Μᾶς ἀγριεῦει; Ἴσως ὄχι, πάντως μᾶς ὑποχρεώνει νά εἴμαστε ἀριστεροί, μᾶς ἐμποδίζει νά πάμε στόν Συνασπισμό, αὐτοῦς πού ἦταν ἢ πού πῆγαν δέν τούς ἀφήνει νά ἡσυχάσουν κι ὄλο τρώγονται μέ τά ροῦχα τους.

Βρισκόμαστε οἱ ἀριστεροί ἀνάμεσα σέ δύο ντροπές, ἀνάμεσα σέ δύο ἐνοχές. Μᾶς ἀναγκάζουν νά ντρεπόμαστε πού ὑπῆρξαμε ἀριστεροί, κι ἀπ' τήν ἄλλη ἀναγκάζομαστε νά λεγόμεστε ἀριστεροί. Γι' αὐτό τελικά δέν εἴμαστε τρεῖς κι ὁ κοῦκος. Μπορεῖ ὅμως νά καταλήξουμε καί μάλιστα πολύ γρήγορα, γιατί διατελοῦμε ἐν συγχύσει ὄχι μόνο γιά ὅσα δέν ξέρουμε ἀλλά καί γιά ἐκεῖνα πού ξέρουμε. Διότι ζοῦμε μία ἐποχή πλαστογραφῆσεων πού μᾶς καθηλώνουν. Ἄλλά πόσο παίρνομε στά σοβαρά ὅτι ζοῦμε συνάμα μία ἐποχή κοινωνικῶν δραμάτων καί ὀπισθοδρομήσεων; Ποιός τό περίμενε ὅτι πάνω ἀπ' τήν Εὐρώπη θά πλανιόταν σήμερα τό φάντασμα τοῦ ρατσισμοῦ καί τοῦ ἐθνικισμοῦ; Ποιός περίμενε ὅτι πρέπει νά φοβόμεστε στά σοβαρά ἀπ' τήν ἀναζωπύρωση τοῦ «Μακεδονικοῦ»; Ποιός τό περίμενε ὅτι γιά νά ἀπαλλαγοῦμε ἀπ' τόν Μητσοτάκη πρέπει νά ξαναφορτωθοῦμε τόν Παπανδρέου; Γιατί λοιπόν παραμένουμε ἀπλῶς μέ τήν ἀβάσταχτη νοσταλγία τοῦ ἀριστεροῦ, παθητικοί θεατές τοῦ θεάματος μιᾶς ζοφερῆς ζωῆς;

Κι ὅμως ἔτσι εἶναι. Ἄν δέν μᾶς ἀρέσει εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά ἐπιστρέψουμε στίς πρωτογενεῖς διακρί-

σεις, ἐκεῖ δηλαδή πού οἱ λέξεις καί τά ὀνόματα συναντοῦνται μέ τά πράγματα καί τίς καταστάσεις, ἐκεῖ ὅπου μποροῦμε, ἴσως, ν' ἀποβάλουμε τά φιμύθια τῆς ἱστορίας, ἐκεῖ ὅπου θά ξανασυναντήσουμε κάτι ἀπό τό πάθος, τή σκέψη καί τή θλίψη τῶν ἀνθρώπων πού ἐξῆσαν πρῖν ἀπό μᾶς καί πού ἐπιζεῖ ἀκόμα ἀνάμεσά μας, ἔστω σάν λείψανο. Πάνω σ' αὐτά τά ἄγια λείψανα ἴσως προσθέσουμε καί τόν δικό μας λόγο, ξέροντας ὅτι δέν εἴμαστε τρεῖς κι ὁ κοῦκος οἱ ἀριστεροί, ξέροντας ἐπίσης ὅτι μπορεῖ νά ἐπαναλάβουμε τό ἀπονενομημένο διάβημα τοῦ ξεπερασμένου Εἰδωλολάτρη Αὐτοκράτορα. Δέν ὑπάρχει παρθενογένεση. «Εἶναι παιδιὰ πολλῶν ἀνθρώπων τά λόγια μᾶς». Διότι, γιά νά τό ἐπαναλάβω μέ τή σαφήνεια πού κάποιος νεκρός δάσκαλος μπόρεσε νά τό πεῖ: «Οἱ κομμουνιστές ὅταν εἶναι μαρξιστές καί οἱ μαρξιστές ὅταν εἶναι καί κομμουνιστές δέν εἶναι ἴσως ἄλλο ἢ ἡ φωνή βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ». Ἐνίοτε μένουν σχετικά μόνοι».

Σχετικά μόνοι, ὄχι μοναχικοί, καί ἐν πάσῃ περιπτώσει σχετικά, ὄχι ἀπόλυτα, καταμόναχοι, ἕνας ἕνας. Κάπου ἐκεῖ εἴμαστε ἐμεῖς οἱ ἀριστεροί, ὅσοι ἀκόμη θεωροῦμε ὅτι τό σφουγγάρι δέν εἶναι τό πλέον καλλιεργημένο πνευματικό ἐργαλεῖο τοῦ ἀνθρώπου, ὅσοι δέν ἀναφνοῦμε, μέσα σέ μία γελοία αἰσιοδοξία: «Ἐμπρός τώρα ξεκινᾶμε ἀπό τήν ἀρχή». Δέν ὑπάρχει ἀρχή τῆς ἀρχῆς. Κάπως ἔτσι εἴμαστε οἱ ἀριστεροί, μή ξέροντας ἄν ὁ διπλανός μας ὅταν λείει π.χ. σοσιαλισμός ἐννοεῖ τή δικτατορία τοῦ Ὑπαρκτοῦ ἐναντίον τῆς ὀποίας πάλεψε ἀπό χρόνια — κι ὄχι τώρα πού ἐγινε τῆς μόδας — ἢ μία κοινωνία χωρίς ἐκμετάλλευση καί καταπίεση, ἕνα ὄραμα δηλαδή, μία ἰδεολογία γιά τήν ὀποία μπορεῖ νά παθιασθεῖ, νά δημιουργήσει, νά συμμετάσχει, νά ἀγωνισθεῖ.

Μοιάζουν πολύ ἀόριστα ὅλα αὐτά καί ἀρκούντως ἠθικολογικά. Ὅλοι ὅμως οἱ «διάλογοι» τοῦ κόσμου καί οἱ «ἐνωτικές διαδικασίες» δέν πρόκειται νά τελεσφορήσουν, νά στήσουν στά πόδια του ἕνα «ἐμεῖς» πού νά δίνει τό αἶσθημα τῆς ἀξιοπρέπειας καί τήν ὑπερηφάνεια τῆς ἐνταξῆς, ἄν δέν ξεκινήσουν ἀπ' αὐτό τό αἶτημα

τῆς αὐτεπίγνωσης. Τό πιό δύσκολο πράγμα δηλαδή. Οἱ παλιότερες κοινότητες, καί οἱ κομματικές, βασιζόνταν σέ μιάν ἀπόλυτη ἀλήθεια, σέ μιὰ λυτρωτική μυθολογία. Δέν λέω πῶς σήμερα ἄλλαξαν αἰσθητῶς τά πράγματα: οἱ σημερινοί ἀνάμεσα στή δυνατότητα τῆς συμμετοχῆς καί στή ροπή πρὸς τήν ἰδιώτευση διάλεξαν ὀρηκτικά τή δεύτερη, γι' αὐτό μιλοῦν τόσο πολύ γιά ἐπικοινωνία, τή νέα ἀπόλυτη ἀλήθεια, τή νέα μυθολογία.

Ἐμεῖς ὅμως οἱ ἀριστεροί, γιά νά εἴμαστε ἀριστεροί, ἔχουμε ἀνάγκη νά ζοῦμε ἐν κοινωνία, πού τό φτιαξιμό της, μιὰ καί δέν ὑπάρχει, ἀπαιτεῖ στέρεα ὕλικά κι ἐκεῖνη τή συνείδηση τῆς ἱστορικότητάς της πού καθιστᾶ καί τήν ἴδια κίνημα μέ ἱστορική προοπτική. Γι' αὐτό συν - φερόντά μας ἀρκεῖ ὁ συνδικαλισμός κι ὁ προσωπικός ἀγώνας. Γι' αὐτό ἐν - δια - φερόντά μας ὄχι. Ἐκεῖ παίζεται ἡ ψυχὴ μας κι ἡ ψυχὴ τῶν ἄλλων. Νά φάξουμε, λοιπόν, τίς πρωτογενεῖς διακρίσεις.

Τί εἶναι οἱ ἀριστεροί;

Καί κατ' ἀρχὴν τί εἶναι οἱ ἀριστεροί;

Γιατί, καί παρά ταῦτα, ὑπάρχουν ἀριστεροί, πιό σωστά ὑπάρχουν πολλοί πού δέν θέλουν νά εἶναι δεξιοί, ὑπάρχουν πολλοί πού οὔτε οἱ ἦττες οὔτε οἱ καταρρεῦσεις οὔτε οἱ διαφεύσεις τῆς Ἀριστερᾶς τούς ἐπεισαν γιά τήν ὀρθότητα καί τῆς ἀνθρωπιά τῶν ἰδεῶν καί πρακτικῶν τῆς Δεξιάς. Αὐτή ὅμως ἡ πεποίθηση, πού συνιστᾶ μιάν ἀρνητική συνείδηση, ὅσο κι ἄν ἀποτελεῖ ἕνα ἐλάχιστο στοιχεῖο αὐτογνωσίας, δέν ἀρκεῖ γιατί εἶναι πολύ γενική καί θολή. Ἐμεῖς οἱ ἀριστεροί δέν εἴμαστε μόνο μιὰ ὀνομασία, ἕνα πιστοποιητικό κοινωνικῶν φρονημάτων, δέν εἴμαστε μιὰ ὀρισμένη ἐκλογικὴ συμπύκνωση πού ἐκδηλώνει τήν προτίμησή της στά κόμματα τῆς Ἀριστερᾶς κάθε πού τυχαίνει νά μᾶς φέρνουν μπροστά στήν κάλπη.

Ἄς τό ποῦμε λίγο βάνουσα. Ἐκεῖνο πού χαρακτηρίζει καί ξεχωρίζει τούς ἀριστερούς εἶναι ἡ πίστη

τους στό δικό τους όραμα, στό όραμα του σοσιαλισμού. Δέν υπάρχει άρισ-
 τερός χωρίς πίστη στον σοσιαλισμό. Αυτή ή πίστη είναι τό είδοποιό γνώ-
 ρισμά του, τό άποκαλυπτικό στοι-
 χείο τής ταυτότητάς του, χωρίς τό ό-
 ποιο δέν υπάρχει ιδιαίτερη ταυτότη-
 τα. Όλόκληρος ό τρόπος ύπαρξης
 των άριστερων φωτίζεται, και δια-
 φωτίζεται, από τό όραμα του σοσια-
 λισμού. Άλλά ό άριστερός ένώ πι-
 στεύει δέν είναι θεοσεβούμενος πι-
 στός, ένώ είναι πειθαρχημένος δέν
 είναι ύπήκοος, ένώ γνωρίζει τους
 άξεπέραστους καταναγκασμούς τής
 ιστορίας δέν είναι μοιρολάτρης. Η
 πίστη του όμως στό όραμά του υπο-
 βαθρώνεται από τήν βásiμη πεποι-
 θηση ότι ή αλλαγή πού ευαγγελίζε-
 ται είναι στόχος έφικτός, πραγματο-
 ποιήσιμος έντός του ανθρώπινου
 χρόνου, ότι δέν θά είναι κατάληξη
 τής εξέλιξης στή μακρά διάρκεια του
 ιστορικού χρόνου. Κανείς δέν θά γι-
 νόταν άριστερός άν ή πίστη του στον
 σοσιαλισμό συνοδευόταν από τήν πε-
 ποιήθηση ή τή «γνώση» ότι ή πραγ-
 μάτως ή του θά ήταν υπόθεση των
 γενεών του μακρινού μέλλοντος.
 “Αν τό «έδω και τώρα» υπονομεύει
 τή νηφάλια επίγνωση τής πραγματι-
 κότητας κι άνοίγει τό δρόμο σε παι-
 δαριώδεις αισιοδοξίες και αλαζονι-
 κούς έπιθετισμούς, ώστόσο όλες οι
 ψυχοκινητικές ένέργειες τής πίστης
 σ’ ένα όραμα έκμηδενίζονται και
 άναιρούνται άν δέν προβλέπεται ή,
 έστω και μερική, πραγματοποίησή
 του μέσα στή διάρκεια του ανθρώπι-
 νου χρόνου. Ό άριστερός προβλέπει.
 Προβλέπει όχι προφητικά ούτε γιατί
 γνωρίζει καλύτερα από τους άλλους
 τό πλέγμα των αίτιοτήτων άρα και
 τήν πιθανότερη έκβαση των αντιφά-
 σεων και τής κίνησης των συγκρουό-
 μενων δυνάμεων. Προβλέπει διότι
 βλέπει στό ιστορικό γίγνεσθαι να εξε-
 λίσσεται και μέ βάση τή δράση τής
 Άριστερας πού μέρος τής εϋθύνης
 τής έπιμερίζεται σ’ αυτόν τον ίδιον,
 άρα έξαρτάται και από αυτόν τον ίδιο.
 Πρόβλεψή του είναι ή βούλησή
 του (Γκράμισι). Δέν τον διακρίνει ή
 μακαριότητα ή ή παραίτηση του έ-
 βδομηντάρη ούτε ό μπλαξεδισμός
 του μηδενιστή πού έχει κατανοήσει
 τή ματαιότητα των άγώνων στους ό-

ποιους δέν άγωνίστηκε, δέν θεωρεί
 δική του άρετή τήν πειθήνια προσαρ-
 μογή στις άτεγκτες έπιταγές του
 κομπορμισμοϋ. Γι’ αυτό, μερικές φο-
 ρές, τό πάθος τής αυτενέργειας τό ευ-
 τελίζουν και τό μηδενίζουν οι πρα-
 κτικισμοί του άκτιβισμού και ή άνε-
 δαφικότητα του βολонταρισμοϋ.

“Η πίστη του άριστερου στό όραμα
 του σοσιαλισμοϋ είναι «ένας γενικός
 φωτισμός όπου βαφτίζονται όλα τά
 χρώματα και όπου το καθένα παίρ-
 νει τήν ιδιαίτερη μορφή του. Είναι
 επίσης όρισμένος αιθέρας πού κα-
 θορίζει τό ειδικό βάρος σε καθετί
 πού ξεπροβάλλει μέσα απ’ αυτόν*».

Τό όραμα του άριστερου είναι ό
 γενικός φωτισμός, ό αιθέρας τής ύ-
 παρξης του όπου οι έκδηλώσεις του,
 οι ιδέες του, ή βούλησή του χρωμα-
 τίζονται με τά χρώματα του σοσιαλι-
 σμοϋ. Για να χρησιμοποιήσω μιάν
 άλλη όρολογία, πίστη στό όραμα του
 σοσιαλισμοϋ είναι ή «ουσία» του άρι-
 στερου πού δέν παρατέμπει όμως σε
 κάποια ουσιοκρατικά νοούμενη ειδι-
 κή ψυχοπνευματική ιδιοσυστασία δο-
 σμένη εκ φύσεως, δέν άπορρέει από
 κάποια υπερβατική έπίστεψη. Η
 ουσία του διαπλάσσεται με τήν συνει-

* Χρησιμοποιώ έδω, κατ’ αναλογία,ν,
 τήν έννοια τής Darsterllung πού δια-
 μόρφωσε ό Μάρξ («Είσαγωγή» στα *Gr-
 undrisse*, κεφ. «Η μέθοδος τής πολιτι-
 κής Οικονομίας») και πού στα γερμανι-
 κά σημαίνει θεατρική παράσταση, έκθε-
 ση, όρατά προσφερόμενη παρουσία (α
 (έδω). Ό Μάρξ θέλοντας να περιγράψει
 και να αναλύσει πώς οι σχέσεις των πα-
 ραγωγών προσδιορίζονται από μιá κα-
 θορισμένη κάθε φορά παραγωγή εισάγει
 τή μεταφορά του γενικού φωτισμοϋ όπου
 μέσα του «βαφτίζονται τά χρώματα και
 παίρνουν τή μορφή τους», του αιθέρα
 πού καθορίζει τό «ειδικό βάρος του καθέ-
 να». Η Darsterllung, όπως τό θεατρι-
 κό έργο πού προϋπάρχει τής παράστασης
 του και ως τελειωμένο όλο παρίσταται
 προσφερόμενο και δρώμενο, είναι ή έν-
 νοια τής δραστηκότητας μιáς δομής πά-
 νω στα άποτελέσματά της, δηλαδή ή «ε-
 νυπαρξία τής αίτίας στα άποτελέσματά
 της» (βλ. περισσότερο Α. Althusser,
Lire le Capital, «Η τεράστια θεωρη-
 τική επανάσταση του Μάρξ», μεταφ.
 Πολίτης, τεϋχ. 26, Ιούnius 1980.

δητή έμπλοκή του σε ύπερατομικά
 σύνολα πού, μέσα στή διαδικασία τής
 ταξικής πάλης, άναδεικνύουν τον
 στόχο του σοσιαλισμοϋ και πού από
 κοινωνική ένδεχομενικότητα τον με-
 τατρέπουν σε πολιτική δυνατότητα.
 “Έτσι ή πίστη μεταφράζεται σε πρά-
 ξη, άποξιδανικεύεται μέσα στή έν-
 ταξη, εκείνην άκριβώς πού υπερβαί-
 νει τήν άλλως άγεφύρωτη αντίθεση
 άτομου-κοινωνίας. Γι’ αυτό ό άρι-
 στερός θά βρεθεί στους αντίποδες του
 άφηνιασμένου άτομικισμού, γιατί,
 από τή σκοπιά του σοσιαλισμοϋ, ξέ-
 ρει ότι μόνο μιá ισχυρή συλλογικό-
 τητα, ή συνοίκηση κι ή συμβίωση μέ-
 σα στό μαχόμενο ύπερατομικό σύνο-
 λο, μπορεί να υπερβεί τον κοινωνικό
 Λεβιάθαν.

* * *

Γιατί όλ’ αυτά; Για να πω ότι ή πί-
 στη του άριστερου στήν άριστεροσύνη
 του δέν είναι μιá πίστη μυθολογική
 ούτε ψυχολογική (ή δέν είναι μόνο
 ψυχολογική). Είναι συνείδηση ότι ό
 κόσμος μέσα στον όποιο ζει, ό καπι-
 ταλιστικός, έκτός από βάρβαρος εί-
 ναι φθαρτός, θνητός. Ό άριστερός
 «ξέρει» ότι ό καπιταλιστικός κόσμος
 δέν είναι αιώνιος, όπως τίποτε από
 τά ανθρώπινα δέν είναι αιώνιο, κι
 ούτε τον θέλει αιώνιο γιατί ή ζωή
 του διδάξε ότι δέν αξίζει να τήν ζήσει
 έτσι καθώς τήν οργανώνει και τήν
 ένσωματώνει ό αστισμός, καθώς δη-
 λαδή τήν άποδιοργανώνει και τήν
 άπυνοσηματώνει. Αυτός ό κόσμος ό
 φθαρτός, ό θνητός, πού ώστόσο ούτε
 πρόκειται να πάρει τήν άπόφαση να
 αυτοκτονήσει ούτε αυτοκαταστρέφε-
 ται, μπορεί να πεθάνει άφου πρέπει
 να πεθάνει, να φθαρεί μιá ώρα άρχύ-
 τερα άφου ό θάνατός του είναι προϋ-
 πόθεση για μιάν άλλη ζωή, γιατί ή
 ζωή είναι άλλου. Η συνείδηση του
 άριστερου γεννιέται ανάμεσα στήν
 επίγνωση τής θνητότητας του κα-
 πιταλισμοϋ και στήν πρακτική βού-
 ληση για ένα «άλλο» τρόπο ζωής.
 Κάτω από τον γενικό φωτισμό τής
 προοπτικής του σοσιαλισμοϋ φωτί-
 ζονται και διαφωτίζονται οι πρακτι-
 κές έκδηλώσεις του άριστερου, ό λό-
 γος για τον όποιο, τελικά, ψηφίζει ά-
 ριστερά, οργανώνεται, συνδικαλίζε-

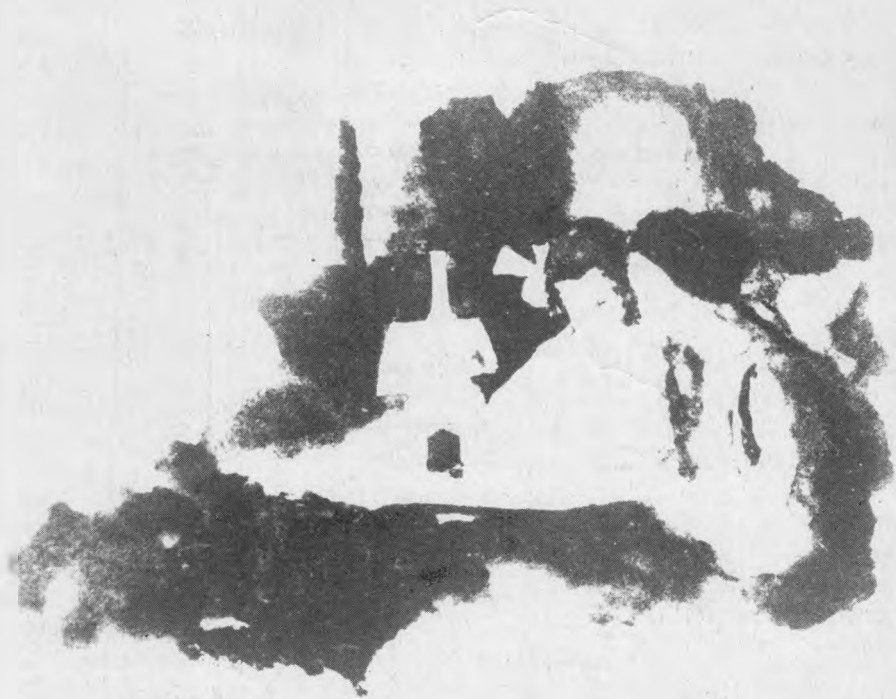
ται, μάχεται, τάσσεται ὑπέρ ἢ κατά, ἀφισοκολλεῖ, συνεδριάζει, συ-σκέπτεται, συ-ζητᾷ, ἐρευνᾷ, μαθαίνει. Ἡ ἴδια ἡ ὑπαρξή του καί τὰ φανερώματά της, ὁ ἠθικός του κόσμος, εἶναι μιά κριτική στάση ἀπέναντι στήν ὑπάρχουσα κατάσταση πραγμάτων. Τελεῖ ὑπό ἐξέγερση. Καί ὑπ' αὐτή τήν ἔννοια ἡ ὑπαρξή τοῦ ἀριστεροῦ συνιστᾷ μιά πελώρια πρόκληση.

Ἐδῶ ὅμως βρίσκειται ὁλόκληρο τό πρόβλημα: οἱ ἀριστεροί ὄχι μόνο εἶναι χωρίς Ἄριστερά, χωρίς τήν Ἄριστερά πού πιστεύει καί παλεύει γιά τόν σοσιαλισμό, ἀλλά ἐπιπλέον ἡ πίστη τοῦ κάθε ἀριστεροῦ εἶναι κλωνισμένη. Ἐχοντας χάσει τήν Ἔστιά τρέπεται σέ ἄλλες ἡδύστερες ἐστίες. Ἡ πίστη τῶν ἀριστερῶν στήν ἀριστεροσύνη κινδυνεύει νά καταντήσῃ μυθολογική ἢ ἀπλῶς ψυχολογικό ἀποκοῦμπι, πορεία στό ἄγνωστο μέ βάρκα τούς νταλκάδες καί ἔρμα τίς στερήσεις.

Ὁ ἀριστερός σήμερα δέν μπορεῖ νά εἶναι προκλητικός. Μπορεῖ ὅμως νά εἶναι ξετσίπωτος καί ξιπασμένος. Καί τό εἶναι πολλοί. Καθώς ἡ ταυτότητά του ἐξακολουθεῖ νά τόν ἀναφέρει ὡς ἀριστερό, πιά σωστά: κομματική ὑπεκδοχὴ: Ἄριστερά (ΣΥΝ, ΚΚΕ κ.λπ.) ἀλλά καί καθὼς αὕτη ἡ Ἄριστερά δέν πιστεύει πιά στόν σοσιαλισμό, καθὼς στό δίλημμα σοσιαλισμός ἢ βαρβαρότητα ἀπάντησε «ὀλιγότερη βαρβαρότητα», χάθηκε ἐκεῖνος ὁ εἰδικὸς φωτισμός, ὁ αἰθέρας πού ἐντός του οἱ ἐκφράσεις τοῦ ἀριστεροῦ ἐπαιρναν τὰ χρώματά τους καί τό εἰδικό τους βάρος, ἄβαρα τώρα κι ἄμορφα τὰ σώματα μετεωρίζονται παραζαλισμένα μέσα στή θολούρα τῆς ρητορείας καί τῶν ἐφήμερων πρακτικισμῶν.

* * *

Τί κάνουμε λοιπόν; Τί κάνουν οἱ ἀριστεροί, ὅσοι τουλάχιστον οἱ ἀνά τρίμηνο κοσμοσωτήριες προτάσεις καί πρωτοβουλίες τῶν κομματικῶν ἐπιτελειῶν τούς κάνουν νά χασμουριοῦνται, μέ θλίψη εἶναι ἀλήθεια; Τί κάνουμε οἱ ἀριστεροί μέσα σέ μιά κοινωνία παραλυμένη, ἐξουθενωμένη;

Δυστυχῶς, βρισκόμαστε στά προκαταρκτικά. Αὐτό τό πρῶτο πληθυντικό πρόσωπο, «Ἐμεῖς οἱ ἀριστεροί», ὡς πολιτικό ὑποκείμενο πού διαμορφώνει συλλογική βούληση δέν ὑπάρχει. «Ἐμεῖς οἱ ἀριστεροί» ἀκούμε, μιλάμε, σκεφτόμαστε δροῦμε καί ὑπάρχουμε πάντα μέσα ἀπό ἓνα «ἐμεῖς», ποτέ δέν ὑπῆρξαμε ὅπως ἐκεῖνος ὁ μοναδικὸς τοῦ Στίρνερ ἢ κι ἂν ὑπάρχουν τέτοιοι εἶναι γιά κλάματα. Ἄλλὰ σέ καθεστῶς ἀνυπαρξίας τοῦ συλλογικοῦ «ἐμεῖς» ἡ μεγαλύτερη ἀσχετοσύνη πού θά μπορούσε νά ὑπάρξει εἶναι νά προτείνει κανεὶς ὅτι πρέπει νά γίνει αὐτό ἢ ἐκεῖνο, τή στιγμή, ἀκριβῶς πού δέν ὑπάρχουν οἱ κοινοὶ ὅροι, δέν ὑπάρχει ἡ κοινὴ συνείδηση κι ὁ καθένας μας ψυχανεμίζεται μέ τὰ ἰδεολογήματά του, τίς ἀναμνήσεις του καί τὰ βιώματά του. Ὅλοι οἱ «διάλογοι» τοῦ κόσμου καί οἱ «ἐνωτικές διαδικασίες» δέν πρόκειται νά τελεσφορήσουν, δέν πρόκειται νά ἀναδείξουν παρά τήν καλὴ πρόθεση τῶν ὀργανωτῶν τους ὅταν ὑπάρχει, ἓνα «ἐμεῖς» πού νά δίνει τό αἶσθημα τῆς ἀξιοπρέπειας καί τήν ὑπερηφάνεια τῆς ἔνταξης ἂν δέν ἀγωνιοῦν γιά τό ζήτημα τοῦ σοσιαλισμοῦ. Γιατί ζητούμενο εἶναι ὁ σοσιαλισμός μέσα στήν καπιταλιστικὴ

βαρβαρότητα, ἄνευ τοῦ ὁποῦ δέν ὑπάρχει ἀριστερά, χωρίς τό ὅποιο δέν θά ἐπιζήσουν οἱ ἀριστεροί. Ζητούμενο πού ἂν ὀρισμένοι θεωροῦν —κι ἔτσι εἶναι— ὅτι ἐνυπάρχει μέσα στήν ἴδια τήν κίνηση τοῦ καπιταλισμοῦ ὡστόσο στό φῶς τό φέρνει μόνο ἡ κριτικὴ συνείδηση: κριτικὴ τῆς ὑπάρχουσας κατάστασης πραγμάτων, ὡσπου αὕτη νά ἀρθρωθεῖ σέ πολιτικό ὑποκείμενο, νά γίνει σχέδιο, ὀργάνωση, συλλογικὴ βούληση μέ συναίσθηση τῆς ἱστορικότητάς της πού καθιστᾷ καί τήν ἴδια κίνημα ἱστορικῆς προοπτικῆς. Καί πρῶτος στόχος αὐτῆς τῆς κριτικῆς ὁ ἴδιος μας ὁ ἑαυτός, ὄχι σάν μουρμουρητὸ παλαιῶν πολεμιστῶν ἢ πολιτικό κουτσομπολιό, ἀλλὰ γιά νά ξεχωρίσουμε τί φτουράει καί τί πέθανε ἀπ' τήν προηγούμενη ζωὴ μας, τί ἀνθίσταται σθεναρὰ μέσα στίς σαρωτικὲς ἐπελάσεις τῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας, τί ἀντιστοιχεῖ στή λογικὴ καί τὴ δυναμικὴ τῶν ἀντικαπιταλιστικῶν καί τῶν ἄλλων κοινωνικῶν κινήματων. Πόλεμος εἶναι ἡ κριτικὴ ὁ ὑπαρκτός κατέρρευσε, ἀλλὰ ὁ πόλεμος συνεχίζεται, δέν ἤρθε τό τέλος τῆς Ἱστορίας. Τί νά κάνουμε λοιπόν; Νά συνεχίσουμε τόν πόλεμο. Δέν εἶναι μαχμουρλίκι ἢ ζωή.

Πρέπει νά επαναπροσδιορίσουμε τήν ἔννοια τῆς Ἀριστεράς;

τοῦ Ἀντώνη Λιάκου

Τήν ἄνοδο καί τήν πτώση τοῦ σοβιετικοῦ παραδείγματος εἶχε συνοδεύσει ἡ ἀνάπτυξη μιᾶς κριτικῆς ἐντός τῆς μαρξιστικῆς παράδοσης, ἡ ὁποία στάθηκε καί ἐνεργός πολιτικά καί παραγωγική θεωρητικά. Στήν πράξη, τό σοβαρότερο πλαίσιο ἀνάλυσης τῆς σοβιετικῆς κοινωνίας δημιουργήθηκε ἀπό αὐτή τή θεωρητική παράδοση. Ἀκόμη, ἀπό τή δεκαετία τοῦ 1930, ἡ συντριπτική πλειοψηφία τῶν μεγάλων μαρξιστῶν διανοητῶν στάθηκε κριτικά ἀπέναντι στήν Σ.Ε. καί στό θεωρητικό ρεύμα τοῦ μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ πού αὐτή δημιούργησε.

Τό γεγονός αὐτό, πού ἀποσιωπᾶται σήμερα, δέν σημαίνει ὅτι πρέπει ἀπλῶς νά διακηρύξουμε τήν ὀξυδέρκειά μας καί ἴσως τή δικαίωσή μας. Ἐστῶ καί ἂν θεωρήσουμε ὅτι δέν ἦταν σοσιαλισμός ὅ,τι κατέρρευσε ἀλλά σταλινισμός, παραμόρφωση καί δυσφήμιση τῶν σοσιαλιστικῶν ιδεῶν, ἡ Ἀριστερά στό σύνολό της δέν μπορεῖ νά βγεῖ ἀλώβητη ἀπό αὐτή τήν μεγάλη κρίση.

Ἡ ἑβδομηκονταετία ἀπό τήν Ἐπανάσταση τοῦ 1917 ὑπῆρξε ἡ πρώτη σέ παρόμοια, πλανητικῶν διαστάσεων, κλίμακα ὀργάνωση μιᾶς ἐναλλακτικῆς στίς κυρίαρχες τάξεις καί δυνάμεις ἐξουσίας. Ἀνεξάρτητα ἀπό τήν κατάληξη, πού εἶχε (ἢ σέ μερικές χῶρες — ὅπως στήν Ἀνατολική Εὐρώπη— ἀνεξάρτητα ἀπό τή μορφή πού ἐξαρχῆς πῆρε) ἦταν ἡ ἀντιπροσώπευε τήν ἐξέγερση τῶν κατώτερων τάξεων καί τῶν ὑποταγμένων λαῶν. Σοβαρότατο λάθος θά ἦταν, ἐπομένως, νά ὑποστηριχθεῖ πῶς ὅλη αὐτή ἡ περιπέτεια, στήν ὁποία ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, ἐνεργητικά ἢ παθητικά, πῆρε μέρος ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τῆς γῆς ἐπί τρεῖς διαδοχικές γενεές, ὀφείλετο σέ μιᾶ συνωμοσία τῶν δυνάμεων τοῦ κακοῦ ἢ σέ μιᾶ συλλογική παράκρουση. Θά ἦταν ἕνα λάθος ἴσου μεγέθους μέ αὐτό πού θά ὑποστήριζε πῶς ἡ κατάρρευση ἦταν συνέπεια συνωμοσίας τῶν ἀναθεωρητῶν ἡγετῶν καί τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ.

Τά τρία τέταρτα ἐπομένως τοῦ 20οῦ αἰῶνα σημαδεύτηκαν ἀπό τό καινοφανές στήν ἱστορία γεγονός τῆς συγκρότησης ἐξουσίας καί ἐνός κρατικοῦ συστήματος πού προέκυψε μέσα ἀπό τίς ἐξεγέρσεις τῶν ἀποκλήρων τοῦ κόσμου. Ἐπρόκειτο γιά μιᾶ πρόκληση τεραστίων διαστάσεων στήν

παλιά τάξη πραγμάτων. Ἀναμέτρηση κρατικῶν δυνάμεων, ἡ ὁποία ἀπό τή νίκη ἐπί τοῦ φασισμού — ἕνα ἄλλο γεγονός πού τείνει νά λησμονηθεῖ— πέρασε στήν πυρηνική ἰσορροπία τοῦ Ψυχροῦ Πολέμου. Οἱ συνέπειες αὐτῆς τῆς ἀνταρσίας τῶν κολασμένων ὑπῆρξαν μεγάλες τόσο στίς χῶρες τοῦ βιομηχανικοῦ κέντρου ὅσο καί στόν Τρίτο Κόσμο. Ἡ κοινωνική νομοθεσία καί τό κράτος προνοίας στή Δύση, ἦταν ἀποτελέσματα τῆς ἀνάγκης νά ἀποτραπεῖ ἐκεῖ ἡ ἐργατική ἐξέγερση καί νά ἐνσωματωθοῦν οἱ κατώτερες τάξεις στήν ἀστική κοινωνία τόσο μετὰ τόν Πρῶτο ὅσο καί μετὰ τόν Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Ἡ ἀντιαποικιακή ἐξέγερση, ἐπίσης καί τό ἀντιιμπεριαλιστικό κίνημα τῶν περασμένων δεκαετιῶν στηρίχτηκε στό παράδειγμα καί στήν ὕλική βοήθεια τοῦ σοσιαλιστικοῦ στρατοπέδου καί στίς δυνατότητες ἐλιγμῶν πού ἡ ἰσορροπία δυνάμεων ἐξασφάλιζε γιά τοῦς μικροῦς λαούς. Πέραν τούτων, ἡ σοβιετική, ἡ κινεζική, καί οἱ ἄλλες ἐπανάστασεις, παρά τήν κατάληξή τους σέ αὐταρχικά καθεστῶτα, πρόσφεραν τό παράδειγμα, τήν πεποίθηση πῶς μιᾶ διαφορετική τάξη πραγμάτων ἦταν δυνατή στόν κόσμο. Αὐτή ἡ αἴσθησις, ἔδωσε μιᾶ τρομερή καί γιγάντια ὠθηση στό ἐργατικό κίνημα καί γενικότερα στοῦς ἀγῶνες τῶν κατώτερων τάξεων, σέ παγκόσμια κλίμακα. Ἀνεξάρτητα ἀπό τή μορφή πού εἶχαν τά κινήματα αὐτά, ἂν δηλαδή ἦταν σοσιαλδημοκρατικά, κομμουνιστικά, τροτσιστικά, τριτοκοσμικά ἢ ἄλλης μορφῆς, γεγονός εἶναι ὅτι ἀπό τά χρόνια τοῦ πρώτου χριστιανισμοῦ εἶχε νά ἀναφανεῖ ἕνα κίνημα μέ παρόμοιο βάθος ἔντασης. Πού δέν ὑποστήριξε ἀπλῶς ιδέες ἀλλά θυσιάσε ζωή, ἐλευθερία, οἰκογένεια καί περιουσία γιά νά τίς ὑποστηρίξει.

Τί σημαίνει, ἐπομένως, ἡ πτώση τοῦ κομμουνισμοῦ στήν Σ.Ε.; Μήπως ὅτι ἡ ἀνταρσία αὐτή ἔλαβε καί τυπικά τέλος, ἀφοῦ πρό πολλοῦ εἶχε ἀποκρυσταλλωθεῖ σέ δικτατορίες στό ὄνομα τῶν ἐξεγερμένων μαζῶν ἀλλά μακριά ἀπό αὐτές καί σέ βάρος τους; Τί σημαίνει ἡ πτώση τοῦ κομμουνισμοῦ γιά τίς σχέσεις τῶν λαῶν τοῦ Τρίτου Κόσμου μέ τόν Πρῶτο; Βεβαίως τό ἀντιιμπεριαλιστικό κίνημα κι ἐκεῖ εἶχε ἀποτύχει ἢ σέ πολλές περιπτώσεις εἶχε καταλήξει σέ σανατομικοῦ τύπου καθεστῶτα. Ὡστόσο, ἡ διεθνῆς σύγκρουσις ἐ-

πέτρεπε τήν ἔκφραση μιᾶς παγκόσμιας ἀντίθεσης πάνω στήν κατανομή τῶν παγκόσμιων πόρων καί γαιοπολιτικῶν ἐπιρροῶν. Τέλος, τί σημαίνει γιά τό ἐργατικό κίνημα ἡ πτώση τοῦ κομμουνισμοῦ; Εἶναι δυνατόν νά τό ἀφήσει ἀνεπηρέαστο; Τό ἐργατικό κίνημα ἀπό τόν περασμένο αἰῶνα δέν ἀναπτύχθηκε μόνο πάνω στή βάση τῶν καθημερινῶν διεκδικήσεων γιά τή βελτίωση τῆς θέσης τῶν ἐργατῶν. Στήν πραγματικότητα τῆς υποταγῆς καί τῶν αἰσθημάτων κοινωνικῆς μειονεξίας ἀντιπαράθεσε ἕναν μελλοντικό κόσμο, τό βασίλειο τῆς ἐργασίας. Διέδωσε μιᾶ συνείδηση πού προσέδιδε στόν ἐργάτη κοινωνικό κύρος καί ἀκόμη αἰσθημα ἠθικῆς ὑπεροχῆς, βασιμμένης στήν πίστη ὅτι τό μέλλον τοῦ ἀνῆκε. Ἡ ρωσική ἐπανάσταση σήμαινε ὅτι αὐτός ὁ κόσμος ἦταν δυνατός. Ὑπῆρχε.

Βεβαίως, οἱ κομμουνιστικές χώρες εἶχαν πάψει ἀπό τά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1950, ἀπό τήν ἐποχή τῶν ἀποκαλύψεων τοῦ 20οῦ Συνεδρίου τοῦ ΚΚΣΕ καί τῶν ἐξεγέρσεων στήν Ἀνατολική Γερμανία καί στήν Οὐγγαρία, νά λειτουργοῦν ὡς πρότυπα κοινωνικῆς ἀλλαγῆς, τουλάχιστον γιά τούς ἐργάτες τῶν δυτικῶν χωρῶν. Ἀποτελοῦσαν μάλιστα ἀρνητικό παράδειγμα. Γι' αὐτό ἄλλωστε καί ὅλα τά σημαντικά κινήματα πού ἀναπτύχθηκαν ἔκτοτε βρέθηκαν σέ ἀντιπαλότητα καί σέ ἀντίθεση μέ τά ἐπίσημα κομμουνιστικά κόμματα καί τή σοβιετική ἰδεολογία τῆς ἐκ τῶν ἄνω ἐπιβολῆς. Ἀλλά αὐτό πού ἡ μή σταλινική Ἀριστερά ἀνέμενε ἦταν μιᾶ δημοκρατική ἀναγέννηση τοῦ σοσιαλισμοῦ καί ὄχι ἡ παλινόρθωση τοῦ καπιταλισμοῦ καί ἡ ἐπανεμφάσιση ὅλου τοῦ πρό ἐβδομηκονταετίας φάσματος τοῦ ἐθνικισμοῦ, τοῦ λαϊκισμοῦ καί τοῦ θρησκευτικοῦ φονταμενταλισμοῦ. Ἡ κλασικότερα διατυπωμένη ἀναμονή ἦταν τῶν τροσκιστών: μιᾶ πολιτική ἐπανάσταση πού δέν θά ἔθιγε τίς κοινωνικές βάσεις τοῦ συστήματος, τίς ὁποῖες θεωροῦσαν ὅτι μπορούσαν καί ὅτι ἔπρεπε νά διατηρηθοῦν, ἀλλά τό πολιτικό του ἐποικοδόμημα. Αὐτό πού ἀντίθετα συνέβη ἦταν μιᾶ κατάρρευση τόσο τοῦ πολιτικοῦ ὅσο καί τοῦ οικονομικοῦ συστήματος. Αὐτοῦ τοῦ τελευταίου κυρίως.

Γιατί;

1. Ἡ θεωρία τῆς περικύκλωσης καί τῆς καθυστέρησης

Στή διαδικασία μετάβασης ἀπό ἕνα κοινωνικό σύστημα σέ ἄλλο, διαδικασία ἄλλωστε αἰώνων, ὅπως ἔδειξε ἡ ἀνάδυση τοῦ ἀστικοῦ κόσμου (15ος-19ος αἰ.), εἶναι ἀδύνατον νά μὴν ὑπάρχουν ἐπαναστροφές, ἰδιαίτερα ἐφόσον τό πρόπλασμα μιᾶς νέας κοινωνίας, ὅπως ἡ κομμουνιστική, δέν δημιουργήθηκε σέ ἀναπτυγμένες καί ὄριμες γι' αὐτό χώρες, ἀλλά σέ καθυστερημένες, μέ συγκριτικά ἀδύναμες κοινωνίες. Στίς χώρες αὐτές ἡ Βιομηχανική Ἐπανάσταση ἦταν τό ζητούμενο καί ὄχι ἡ προϋπόθεση τῆς κοινωνικῆς ἐπανάστασης. Ἐξάλλου ἡ καπιταλιστική περικύκλωση αὐτῶν τῶν χωρῶν ὀδήγησε σέ μιᾶ συνεχῆ πολεμική κινητοποίηση, μέ ἀποτέλεσμα τήν ἀποστράγγιση τῶν οικονομικῶν τους πόρων πρὸς ὄφελος τῆς πολεμικῆς τους ἐτοιμότητος καί συνακόλουθα τή στρατιωτικοποίηση τῶν πολιτικῶν δομῶν τους.

Ἡ ἔλλειψη δημοκρατικῆς παράδοσης, ἐμπέδωσης τοῦ

Διαφωτισμοῦ, μέ τίς συνακόλουθες συνέπειες στίς νοοτροπίες καί στήν πολιτική κουλτούρα, ἦταν ἕνα ἄλλο μειονέκτημα γιά μιᾶ ἐμπέδωση τοῦ σοσιαλισμοῦ, τοῦ ὁποῖου ἡ φυσιογνωμία εἶχε διαμορφωθεῖ καί προεξαγγελεθεῖ στήν ἀναπτυγμένη Εὐρώπη. Ἄν λογαριάσουμε πῶς ἡ Βιομηχανική Ἐπανάσταση καί ὁ Διαφωτισμός ἀποτελοῦν τίς δύο πηγές τῆς μοντερνικότητας, τότε οἱ χώρες αὐτές, ὅταν υἱοθέτησαν τόν σοσιαλισμό, βρίσκονταν στό προμοντέρνο στάδιο. Ἄλλωστε γι' αὐτό καί ἡ υἱοθέτησή του διευκολύνθηκε. Γιά νά ὑπάρξει τό πέρασμα στή μοντερνικότητα. Ἐτσι ἐξάλλου ἐξηγεῖται καί ἡ ἀθρόα στρατολόγηση τῶν διανοούμενων ἐλίτ στήν ὑπόθεση τῆς κοινωνικῆς ἐπανάστασης. Ἀπό μιᾶ ἄλλη, συμπληρωματική ὀπτική, ἐξαιτίας ἀκριβῶς τοῦ συνδυασμοῦ καθυστέρησης καί ἀντιφάσεων τῆς προόδου — ὅπως ἀναδείχθηκαν κατά τούς δύο παγκόσμιους πολέμους —, ἐπιτεύχθηκε αὐτός ὁ ἐκρηκτικός συνδυασμός δυσσυνεπειῶν πού ἐνεργοποίησαν ἑκατομμύρια πληθυσμοῦ καί τά συσπείρωσαν γύρω ἀπό ἕνα πρόγραμμα πού ὑποσχόταν ὄχι μόνο κοινωνική δικαιοσύνη ἀλλά καί βιομηχανική ἀνάπτυξη. Τήν εἴσοδο στόν μοντέρνο πολιτισμό.

Ἄν ὅμως ὁ σοσιαλισμός υἱοθετοῦνταν κάτω ἀπό αὐτές τίς συνθήκες καί μέ αὐτούς τούς στόχους, τότε ἦταν μοιραῖο ὅτι θά ὑφίστατο τίς παραμορφώσεις καί τίς προσαρμογές στό καθυστερημένο περιβάλλον. Ἡ Βιομηχανική Ἐπανάσταση, καί μάλιστα σέ συνθήκες πολεμικῆς περικύκλωσης, ἀπαιτοῦσε θυσίες πολλαπλάσιες ἀπό τίς συνηθισμένες στίς κοιτίδες τῆς, οἱ ὁποῖες, ὅπως ἡ Ἀγγλία, κατά τήν ἀντίστοιχη ἐποχή βρίσκονταν στήν πλεονεκτικότερη διεθνή θέση. Ἡ ἀπόσπαση τοῦ μεγαλύτερου δυνατοῦ πλεονάσματος ἀπό τήν κατανάλωση, προκειμένου νά ἐπενδυθεῖ, δέν γίνεται δυνατή κάτω ἀπό καθεστῶς συναίνεσης ἀλλά ὑπό τόν αὐστηρότερο δυνατό αὐταρχισμό καί ἐπιβολή πειθαρχίας. Ἐτσι ἡ στερέωση αὐτῶν τῶν καθεστώτων σήμαινε καί τόν ἐξανδραποδισμό τῆς πρώτης ἐπαναστατικῆς γενεᾶς καθώς καί τή διάβρωση τῶν ἐπαναστατικῶν θεσμῶν. Ὁ σταλινισμός ἀναδείχθηκε καί ἔγινε καθεστῶς.

Τό κρίσιμο στοίχημα ἦταν ἂν ἡ δημιουργία μιᾶς βιομηχανικῆς ὑποδομῆς, ἡ διάδοση τοῦ ἀλφαριθμητισμοῦ καί ἡ δημιουργία μιᾶς ὑποδομῆς ὑπηρεσιῶν καί ἔργων, πού χαρακτηρίζουν τίς σύγχρονες ἀναπτυγμένες χώρες, θά ἐπέφεραν καί τόν ἐκδημοκρατισμό. Ἄν δηλαδή τό πολιτικό καθεστῶς θά ἐναρμονιζόταν μέ τήν νέα οικονομική βάση. Ἀλλά δέν μπορείς νά κάνεις ἀφαίρεση ἀπό τή διεθνή κατάσταση. Ἡ κούρσα τῶν ἐξοπλισμῶν, τήν ὁποία ἡ κυβέρνηση Ρήγκαν ἐπέβαλε στήν Σ.Ε. μέ τόν «Πόλεμο τῶν ἄστρων», εἶναι γνωστό ὅτι τήν γονάτισε οικονομικά. Σέ μιᾶ ἐποχή πού ἡ διεθνῆς οικονομική ὑφεση ὕψωσε τίς τιμές καί ἔκανε τή δανειοδότηση περισσότερο ἀπό ποτέ ἀναγκαῖα ἀλλά καί δυσκολότερη διεθνῶς, ἡ Σ.Ε. δέν μπορούσε νά ἐπιβάλλει στήν τρίτη γενεά τῶν Σοβιετικῶν πολιτῶν τούς περιορισμούς τοῦ πολεμικοῦ κομμουνισμοῦ (1919-1921) οὔτε τῶν πρώτων πενταετῶν σχεδίων (1928 καί ἔξης). Ἡ ἐγκατάλειψη ἐπομένως τῆς ἀντιπαλότητας ἦταν μοιραία. Ἀλλά ἐγκατάλειψη τῆς ἀντιπαλότητας δέν σήμαινε μόνο συνομιλίες γιά ἀφοπλισμό, μά καί ἀνοιγμα τῆς οικονομίας πρὸς τίς ἀπαιτήσεις τῆς ἀντίπαλης καί ἰσχυρότερης οικονομίας. Ἡ κατάρρευση θά ἔπρεπε νά ἀναμένεται.

Θά μπορούσε νά συμπεράνει κανείς ἐδῶ ὅτι ἡ κατάρρευση προήλθε ἀπό τίς εἰδικές συνθήκες μέσα στίς ὁποῖες ἡ σοβιετική κοινωνία δημιουργήθηκε. Ἡ παλιά συζήτηση τῆς πρώτης μετεπαναστατικῆς δεκαετίας, ἂν ὁ σοσιαλισμός θά μπορούσε νά ἐπικρατήσει σέ μιά χώρα καί μάλιστα καθυστερημένη, ἂν δέν ἐπεκτεινόταν τουλάχιστον στά κέντρα τῆς διεθνούς οικονομίας καί παραγωγῆς γνώσης καί τεχνολογίας, φαίνεται πῶς ἀποκτᾶ ἐκ νέου νόημα. Σέ μιά ἐποχή, κατά τήν ὁποία ἡ παγκόσμια οἰκονομία διεθνοποιεῖται συνεχῶς καί σέ βάθος, μέ τή δημιουργία διεθνῶν ἀλυσίδων παραγωγῆς, διανομῆς καί χρηματοδότησης καθῶς καί διεθνῶν προτύπων κατανάλωσης, ἡ ἀπομόνωση τῆς σοβιετικῆς οἰκονομίας ἀπό τήν παγκόσμια ἀγορά καί τούς κανόνες τῆς, μιά ἀπομόνωση, ἀλλῶστε ὄχι πλήρης ἀλλά σχετική, πού ἐν τέλει ταξινομοῦσε τή χώρα σέ ἕνα κατώτερο ἐπίπεδο κατανόμης πόρων καί οἰκονομικῶν δραστηριοτήτων, δέν μπορούσε παρά νά τήν ὑπονομεύσει.

Σύμφωνα μέ τήν προσέγγιση αὐτή, πού θεωρεῖ τήν κατάρρευση τῶν κομμουνιστικῶν καθεστώτων ὡς συνέπεια τῶν εἰδικῶν συνθηκῶν μέσα στίς ὁποῖες γεννήθηκαν, δέν ἰσχυρίσθηκε ὁ σοσιαλισμός ὅπως εἶχε διατυπωθεῖ στά κείμενα τῶν Μάρξ, Ἐνγκελς, Λούξεμπουργκ, ἀκόμη καί τῶν Λένιν καί Τρότσκι. Ἡ κατάρρευση ἐπομένως τῆς ΕΣΣΔ δέν θίγει τά θεμέλια τῶν πεποιθήσεων καί τῆς πολιτικῆς τῶν κομμάτων καί τῶν τάσεων τῆς Ἀριστερᾶς πού ἀντιτάχθηκαν στόν γραφειοκρατικό σοσιαλισμό, καθῶς καί ἐκείνων τά ὁποῖα πρόλαβαν νά διαφοροποιηθοῦν ἀπό αὐτόν ἐγκαίρως. Μποροῦν νά προσπεράσουν ἀδιάφορα.

2. Σοσιαλισμός καί δημοκρατία

Πῶς ὅμως νά ἐξηγηθεῖ γιατί ἡ κατάρρευση τῶν κομμουνιστικῶν καθεστώτων προήλθε ἀπό τήν ἀποτυχία μεταρρυθμιστῆς τους; Ἀνεξάρτητα ἀπό τίς ἱστορικές συγκυρίες καί ἐξελίξεις, ὁ σοσιαλισμός δέν μπόρεσε νά μεταρρυθμισθεῖ. Κάθε δημοκρατικό ἀνοιγμα σήμαινε διολίσθηση, πρὸς τό ἀντίπαλο πολιτικό καί οἰκονομικό σύστημα καί τελική κατάρρευσή του. Ἀποδεικνύεται ἔτσι πῶς ἡ μόνη δυνατότητα νά ἐπιβιώσει ἦταν μέσω τῆς δικτατορίας τοῦ κόμματος, μέσω δηλαδή τοῦ κρατικοῦ αὐταρχισμοῦ. Κατά συνέπεια, ἡ περίφημη ἀρχή «ὁ σοσιαλισμός πρέπει νά εἶναι δημοκρατικός γιατί διαφορετικά δέν εἶναι σοσιαλισμός» ἢ ὅτι «σοσιαλισμός χωρίς δημοκρατία δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει» ἀποδεικνύεται ἀδύνατη. Κατά συνέπεια, ἡ κατάρρευση τῆς ΕΣΣΔ θέτει ἐπί τάπητος τό πρόβλημα τῶν σχέσεων σοσιαλισμοῦ καί δημοκρατίας.

Κατ' ἀρχάς, ἂν ὁ σοσιαλισμός ἀποτελεῖ μιά ριζική κοινωνική μεταβολή, τότε εἶναι ἀδύνατος μέσα σέ δημοκρατικό πλαίσιο. Ἡ δημοκρατία εἶναι ἕνα σύστημα πού στηρίζεται στή συναίνεση καί στίς ἰσορροπίες. Ἐπομένως, μόνο μικρές ἀλλαγές, οἱ ὁποῖες δέν θίγουν βασικές οἰκονομικές δομές, μποροῦν νά ἐπιτευχθοῦν. Ἡ καθολική ψηφοφορία ἀντισταθμίζεται ἀπό τήν δυνατότητα τῶν κεφαλαιούχων νά ἐπηρεάσουν τήν οἰκονομική καί τήν κοινωνική ἐξέλιξη, μέσω τῆς ἐπενδυτικῆς τους συμπεριφορᾶς. Ἡ ἀλληλεπίδραση ἀγορᾶς καί δημοκρατίας ἔχει ὡς συνέπεια νά ἀντι-

σταθμίζονται οἱ ἀλλαγές μιᾶς περιόδου ἀπό ἄλλες κατά τήν ἐπόμενη, περίοδο ὥστε τό σύστημα νά εὑρίσκεται σέ ἰσορροπία. Ἡ καθολική ψηφοφορία φάνταζε κάποτε ἐπαναστατική — καί πράγματι εἶναι. Ἡ ἐπαναστατικότητά τῆς ὅμως συνίσταται στήν μή κατάργησή τῆς. Στή δυνατότητα τῆς δηλαδή νά ἐπιβάλλει ἕναν συμβιβασμό μέ τίς δυνάμεις καί τίς τάσεις πού θά ἤθελαν τή διεύθυνση τῆς κοινωνίας ἀποκλειστικά μέσα ἀπό τίς δυνάμεις καί τούς μηχανισμούς τῆς ἀγορᾶς.

Ἄν ὅμως μιά ριζική κοινωνική μεταβολή ἐπιτευχθεῖ μέσω μιᾶς κοινωνικῆς ρήξης (πολέμου καί οἰκονομικῆς κατάρρευσης πού καταλήγουν σέ ἐπανάσταση), τότε μοιραῖα θά διέλθει μέσω μιᾶς ἀντιπαράθεσης πού παίρνει τή μορφή τοῦ ἐμφυλίου ἢ τοῦ ἐξωτερικοῦ πολέμου. ἢ συχνά καί τῶν δύο. Ἄν θέλουν οἱ δυνάμεις πού ὑποστηρίζουν τήν κοινωνική ἀλλαγή νά νικήσουν, εἶναι ὑποχρεωμένες, ὅπως καί οἱ ἀντίπαλοί τους, νά υἱοθετήσουν στρατιωτικό τύπου συμπεριφορά καί ὄργανωση — μέ ὅ,τι αὐτό συνεπάγεται γιά τίς δημοκρατικές διαδικασίες καί τή νομιμότητα. Ἄν, στή συνέχεια, ἡ νίκη ἐξασφαλιστεῖ μέ τά ὄπλα, οἱ στρατιωτικές δομές δέν εξαφανίζονται ἀλλά τείνουν νά ἀναπαράχθουν διατηρώντας ἀκόμη καί τεχνητά τίς συνθήκες πού τίς δημιούργησαν, δηλαδή τήν κοινωνία σέ κατάσταση ἀνάγκης. Συνήθως ἀρχίζει τό κυνήγι τῶν ἐσωτερικῶν ἀντιπάλων, τό ὁποῖο ἀναπαράγεται συνεχῶς. Παράδειγμα ἡ ἱστορία τῶν ἐκκαθαρίσεων στήν Σοβιετική, Ἐνωση καί ἡ θεωρία τοῦ Στάλιν πῶς ὅσο ἡ κοινωνία προχωρᾶ πρὸς τόν σοσιαλισμό, τόσο ἡ πάλι τῶν τάξεων ὀξύνεται. Ὡστόσο, παρόμοια παραδείγματα μποροῦν νά ἀντιληθοῦν ὄχι μόνο ἀπό ἄλλες ἐπαναστάσεις τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα, ἐπομένως ἀπό παραδείγματα κοινωνικῶν μεταβολῶν πού σκόπευαν στόν σοσιαλιστικό μετασχηματισμό τῶν κοινωνιῶν, ἀλλά καί ἀπό παλαιότερες: τή Γαλλική Ἐπανάσταση, ἰδιαίτερα στή δευτέρα φάση τῆς μετά τό 1891, ἀλλά ἀκόμη παλαιότερα καί τήν Ἀγγλική Ἐπανάσταση τοῦ 1648. Θά μπορούσαμε, ἐπομένως, νά συμπεράνουμε πῶς γενικότερα οἱ ριζικές κοινωνικές μεταβολές καί ἡ δημοκρατία δέν εἶναι ἔννοιες πού μποροῦν νά συνδυαστοῦν.

Θά μπορούσαμε μάλιστα νά βροῦμε τήν προϊστορία τῆς δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου σέ αὐτές τίς ἐπαναστάσεις. Τό κόμμα νέου τύπου τοῦ Λένιν ἔχει ὡς πρότυπο τόν στρατό νέου τύπου («new model army») τοῦ Κρόμβελ. Ἐνα ὄργανο πολέμου μέ συμπαγή ἰδεολογική πίστη. Μιά ἰδεολογία, στήν περίπτωσή αὐτή ὁ πουργανισμός, μέ ὀλοκληρωτικές ἐπιταγές γιά τό σύνολο τῆς συμπεριφορᾶς καί γιά τήν κουλτούρα τῶν ἀνθρώπων. Οἱ «ἐκλεκτοί» τοῦ Θεοῦ ὑπῆρξαν τό πρότυπο τῆς «ἐπαναστατικῆς πρωτοπορίας». Ἀπό τόν Κρόμβελ στόν Λένιν ὅμως ἡ παράδοση ἐπαναστατικῆς τακτικῆς ἀναπτύχθηκε μέσω τοῦ Ροβεσπιέρου καί τῶν Ἰακωβίνων, τοῦ Μπαμπέφ καί τοῦ Μπουοναρότι, τῶν ριζοσπαστικῶν δηλαδή καί τῶν κομμουνιστικῶν ἐκβολῶν τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης. Σύμφωνα μέ τίς θεωρίες καί τήν πρακτική τους, ἡ ἐπαναστατική ἐλίτ ὄχι μόνο ὀφείλε νά ὀργανωθεῖ μέ τρόπο αὐστηρά ἱεραρχημένο καί συγκεντρωτικό, ἀλλά ἡ ἐπίδιωξη τῆς δημοκρατίας καί τῆς ἰσότητας θά περνοῦσε μέσα ἀπό τό στάδιο τῆς δικτατορίας τῶν «φωτισμένων» ἕως ὅτου τό σύνολο τοῦ λαοῦ, διεφθαρμένο ὡς τό-

τε ἀπό τίς προλήψεις, τήν ἐκκλησία καί τήν ἀπολυταρχία, νά ἀνυψωνόταν στό ἐπίπεδο τῆς πολιτικῆς τους συνειδητότητας καί ἀρετῆς. Βεβαίως ἀπό τόν Ροβεσπιέρο στόν Λένιν χρειάστηκε νά μεσολαβήσει ὁ Κάουτски καί ἡ θεωρία του τῆς «συνειδητῆς τοῦ προλεταριάτου πού ἔρχεται ἀπ' ἔξω» (τῆς ὁποίας ἡ πατρότητα ἐσφαλμένως ἀποδίδεται στόν Λένιν), ἀλλά αὐτό πού ὀφείλουμε νά ἐπιστιμάνουμε εἶναι ὅτι ἡ Ἀριστερά ὡς πολιτική παράδοση, καί ὡς ἔννοια γεννήθηκε ἀπό τή ριζοσπαστική πτέρυγα τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης. Αὐτές ἐπομένως οἱ θεωρίες δέν δημιουργήσαν μόνο τό θεωρητικό ὑπόβαθρο καί τήν πρακτική τοῦ κομμουνιστικοῦ ρεύματος, ἀλλά βρίσκονται ἐπίσης στόν γενετικό κώδικα καί στή ληξιαρχική πράξη γέννησης τῆς Ἀριστερᾶς. Θά ὑποστηρίξω μάλιστα πῶς ὁ σοσιαλισμός, ὡς παράδοση, κολεκτιβιστικῶν ἰδεῶν, δέν ταυτίζεται στό σύνολό του μέ αὐτή τήν παράδοση τοῦ γιακωβινισμοῦ. Π.χ. ὑπῆρξαν συνεταιριστικές τάσεις στήν Ἀγγλία ἢ δημιουργία κοινωβιακῶν κοινοτήτων στίς ΗΠΑ μέ ἀποκεντρωτικό χαρακτήρα. (Γιά ἕναν ἀναπροσδιορισμό τῆς Ἀριστερᾶς θά πρέπει νά ξαναδοῦμε καί νά ἐπανεκτιμήσουμε τήν ἐμπειρία τους). Ἀντίθετα, ὅλα σχεδόν τά δημοκρατικά κινήματα τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 19ου αἰῶνα ἐπαιζαν μέ τήν ἰδέα τῆς δικτατορίας πού θά ἐμπέδωνε τή δικτατορία. Οἱ μπολσεβίκοι βρῆκαν τό νῆμα μέ αὐτά τά κινήματα καί τήν ἐπαναστατική δικτατορία ἰακωβίνικου τύπου, ἐπειδή ἀκριβῶς προσδιόριζαν τό καθήκον τους ὡς μιᾶς δυνάμεις πού θά ἔφερνε στήν Ρωσία καθεστῶς δημοκρατίας. Ἡ «ἐπαναστατική δικτατορία τῶν ἐργατῶν καί τῶν ἀγροτῶν», πού ὁ Λένιν ἐπέδιδε πρὶν ἀπό τό 1917, δέν εἶχε στόχο τόν σοσιαλισμό ἀλλά τά «ἀστικοδημοκρατικά καθήκοντα τῆς ἐπανάστασης» πού ὀρίζονταν ὡς προϋπόθεση γιά τόν σοσιαλισμό.

Θά μπορούσε νά ὑποστηριχθεῖ ἐδῶ πῶς ἀνεξαρτήτως τῶν περιορισμῶν πού ἐπιβάλλει ἡ βίαιη κατάληψη τῆς ἐξουσίας, τόν περιορισμό τῆς δημοκρατίας, οἱ θεωρίες περί ἐπαναστατικῆς δικτατορίας μπολιάστηκαν στό σῶμα τῆς σοσιαλιστικῆς παράδοσης ἐπειδή ἡ ἐπανάσταση ἔγινε σέ χώρες οἱ ὁποῖες δέν εἶχαν ὑποστῆ φιλελεύθερο καί δημοκρατικό μετασχηματισμό, καί ἐπομένως ὁ ἰακωβινισμός δέν ἦταν μιά ἐμπειρία τοῦ παρελθόντος —ἐπομένως χριτικά ἐπεξεργασμένη— ἀλλά ἕνας μῦθος τοῦ μέλλοντος. Ἔτσι, σοσιαλισμός + ἰακωβινισμός = κομμουνισμός.

Ἦ ἔχει ὅμως μιά βαθύτερη τάση, ἡ ὁποία δέν πρέπει νά μάς διαφύγει. Ἡ ἐμμονή τῶν ἐπαναστατικῶν δυνάμεων ἀπό τόν 17ο αἰῶνα ὡς τόν 20ο στή χρήση δικτατορίας γιά τή διαχείριση τῶν μετεπαναστατικῶν κοινωνιῶν δέν ὀφείλεται μόνο στούς παράγοντες πού ὡς τώρα περιγράψαμε. Δέν εἶναι μιά ὁποιαδήποτε κοινωνική μεταβολή πού ἐμπεδώνει με ἐπανάσταση καί δικτατορία, ἀλλά ἐκεῖνη ἡ μεταβολή ἡ ὁποία βρίσκεται στή βούληση τῶν ἐπαναστατικῶν δυνάμεων (ἔστω κι ἂν ἀποδεικνύεται ὅτι τό ἐξαγόμενο εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς βούλησης καί τῆς ἀνάγκης). Πρὶν οὖν, δηλαδή γιά τήν ἐπιβολή ἑνός ρασιοναλιστικοῦ σχεδίου πάνω στήν κοινωνία, γιά τόν λογικό σχεδιασμό τῆς κοινωνίας ὁ ὁποῖος ἐπιβάλλεται ἀπό τίς ἐπαναστατικές δυνάμεις. **Τό πρόβλημα, ἐπομένως, εἶναι ἂν ὁ λογικός σχεδιασμός τῆς κοινωνίας συνεπάγεται ὑποχρεωτικά τή δικτατορία ἢ καθεστῶς αὐταρχισμοῦ.**

Ἐδῶ ἔχει κανεὶς νά ἀντιμετωπίσει τήν ἀντιπαράθεση, δύο ἰδεοτύπων: Ἄφ' ἑνός μιᾶς κοινωνίας ἡ ὁποία αὐτοεξελίσσεται καί ἀφ' ἑτέρου μιᾶς κοινωνίας ἡ ὁποία μεταρρυθμίζεται μέ λογικές ἀποφάσεις καί ἀπό τά πάνω ἢ μέ ἐπανάσταση. Βεβαίως καί οἱ δύο τύποι ἀποτελοῦν ἀφαιρέσεις γιατί ἐφόσον ὑπάρχει κρατική, ἐξουσία καί ἀνισοκατανομή τῆς οικονομικῆς δυνάμεις, εἶναι εὐνόητο πῶς ἐμπρόθετος σχεδιασμός ὑπάρχει καί στήν πρώτη περίπτωση, δηλαδή, στίς κοινωνίες πού αὐτοεξελίσσονται, ὅπως ἀντίστοιχα μέ προσχεδιασμένη, ἐξελίξη, ὑπάρχει καί στή, δεύτερη, περίπτωση, δηλαδή, στίς ὑπό μεταρρύθμιση, κοινωνίες. Ἄλλωστε ἀπό πού ἀπορρέουν οἱ μεταρρυθμιστικές δυνάμεις;

Ὡστόσο, τό πρόβλημα πού θέτει αὐτή ἡ ἀντιπαράθεση, εἶναι ἂν τά ὑποκείμενα τῆς ἀλλαγῆς εἶναι δυνατόν νά συλλάβουν συνολικά τά προβλήματα τῆς κοινωνίας τήν ὁποία σκοπεύουν νά ἀνασχηματίσουν. Ἄν ἐπομένως νομιμοποιεῖται ὁ μεταρρυθμιστικός τους ρόλος ἢ, στήν περίπτωση, πού ἡ σύλληψη, τῆς πραγματικότητας εἶναι μερικτή, ἂν ὀφείλουν νά ἀφεθοῦν στό παιχνίδι τῆς ἀλληλεπίδρασης ὅλων τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων, τῶν ὁποίων τό ἐξαγόμενο εἶναι ἄγνωστο ἐκ τῶν προτέρων σέ ὅλους τοὺς παίχτες.

Ἄν ἡ υἱοθέτηση, μιᾶς ρασιοναλιστικῆς ὀπτικῆς συνεπάγεται ἡ δυνατότητα πραγματικῆς, ὀριστικῆς καί ἐπομένως συνολικῆς γνώσης, ἡ υἱοθέτηση, ἀντίθετα, μιᾶς σχετικιστικῆς προσέγγισης τήν ἀμφισβητεῖ. Ἄν ἐπομένως καμία κοινωνική δύναμη, δέν μπορεῖ νά ἔχει πλήρη γνώση, τῶν ἀναγκῶν τῆς κοινωνίας, τότε καμία δέν νομιμοποιεῖται νά παρέμβει γιά νά τή μεταρρυθμίσει ἢ νά τή σχεδιάσει λογικά. Ἀλλά σ' αὐτή τή θέση, στηρίζεται ἡ ἀπάντηση, πού ἀναθέτει τόν ρόλο τοῦ τελικοῦ ρυθμιστοῦ, στίς δυνάμεις τῆς ἀγορᾶς, στήν ὁποία κάθε ἐταῖρος συμμετέχει (Hans K).

Ἀλλά ἡ ἀγορά ἀποτελεῖ ἕνα μόνο ἐπίπεδο τῶν κοινωνικῶν σχέσεων ὅπου οἱ κοινωνικοὶ ἐταῖροι ἐκφράζουν μιά μόνο διάσταση, τῶν δραστηριοτήτων τους, τήν οικονομική. Ἡ ἀνάδειξη, ἐπομένως, τῆς ἀγορᾶς ὡς ρυθμιστικοῦ μηχανισμοῦ τῆς οικονομίας ὀδηγεῖ στή, συρρίκνωση, ὅλων τῶν δραστηριοτήτων στίς οικονομικές τους πλευρές ἢ τήν ὑποταγή, τους σ' αὐτές. Ἡ συρρίκνωση, αὐτή, ἀπειλεῖ μέ ὑποκατάσταση, (καί μακροχρονίως μέ καταστροφή) τῆ, δημόσια σφαῖρα ἐντός τῆς ὁποίας τά κοινωνικά ὑποκείμενα ἐπικοινωνοῦν καί συναποφασίζουν. Ἀπειλεῖ ἐπομένως τήν ἴδια τήν ὑπαρξή, τῆς δημοκρατίας, ὅπου οικονομία καί λογική, ἐπιχειρηματολογία, αὐτοματισμός καί λογικός σχεδιασμός διασταυρώνονται. Τά ἐπιχειρήματα καί ἡ, πειθώ, μποροῦν νά ἀντικατασταθοῦν ἀπό τίς ἀγοραστικές καί ἐπενδυτικές ἐπιλογές, τῶν ὁποίων ἐξαγόμενο θά εἶναι ἡ, κοινωνική, ἐξέλιξη. (Μήπως ἄλλωστε ὁ δείκτης τιμῶν στή χρηματιστήριο δέν ἀποτελεῖ ἕνα καθήμερο δημοψήφισμα γιά ὅσα συμβαίνουν στό ἐσωτερικό μιᾶς χώρας ἀλλά καί παγκοσμίως). Μιά ἄλλη, ἀδυναμία αὐτῆς τῆς θέσης, εἶναι ὅτι ἡ ἀνισοκατανομή, τῆς οικονομικῆς δυνάμεις καί τῆς ἐπιρροῆς στήν πληροφόρηση, νοθεύει τό βασικό ἐπιχειρήμα γιά τόν ἐξισοροπητικό ρόλο τῆς ἀγορᾶς.

Ὀικονομικός αὐτοματισμός καί λογικός σχεδιασμός ἀποτελοῦν ἐπομένως καί οἱ δύο τό ἀναγκαῖο πλαίσιο τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης. Πῶς ὅμως παρουσιάζεται, τό ζήτημα αὐτό ἱστορικά:

Αν εξετάσουμε στη μοντέρνα εποχή, ή, διακρίφωστ, των εθνικών κρατών από το δυτικό άκρο της ευρωπαϊκής ήπειρου προς ανατολάς, θα διαπιστώσουμε πώς ακολουθείται μία πορεία από τον κοινωνικό εξελικτισμό προς τον κρατικό μεταρρυθμισμό (μέ επαναστατικές μεθόδους εκ των άνω ή, εκ των κάτω). Στην Αγγλία ή, Βιομηχανική, Ήπανάστασι, ήταν απροσχεδιάσι, και τό κράτος ακολουθήσε στη, θέσμιστ, των αποτελεσμάτων της. Όσο όμως ταξιδεύουμε ανατολικά, από την Γαλλία στη, Γερμανία και από κει στην Ρωσία και ακόμη, ανατολικότερα, τό κράτος προπορεύεται της κοινωνίας σχετικά στην Γαλλία, περισσότερο στην Γερμανία, απόλυτως στην Ρωσία, και σχεδόν υποκαθιστώντας την κοινωνία ανατολικότερα. Ό συνδυασμός κοινωνικής εξέλιξης και κοινωνικού σχεδιασμού μεταβάλλεται συνεχώς προς όφελος του δεύτερου. Όταν στην Αγγλία συνέβη, ή, Βιομηχανική, Ήπανάστασι, δέν υπήρχε προσχέδιο ούτε παράδειγμα προς μίμηση, ούτε ή, Αγγλία απειλούνταν. Όταν όμως ή, Γαλλία και μετά από αυτήν ή, Γερμανία μπήκαν στην πορεία της εκβιομηχάνισης, τό παράδειγμα της Αγγλίας υπήρχε, καθώς και ή, ανάγκη, να αντιμετωπιστεί ή, ήγεμονική, της θέσι, στον κόσμο. Η συνεχής μεταβολή του διεθνούς περιβάλλοντος, ή, στιγμή, που κάθε κοινωνία έμπαινε στην καινούργια εποχή, και ό βαθμός έπιμότητάς της έπιρέασαν την τελική, κατανομή, του κοινωνικού εξελικτισμού και του κρατικού μεταρρυθμισμού στην όποια υπάκειτο. Η αδυναμία του πρώτου επέβαλε την ένίσχυσι, του δεύτερου.

Αν ή, οίκονομία δέν μπορούσε να αναπτυχθεί μέσω της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, έπρεπε να παρέμβει τό κράτος. Αν ή, ιδιοκτησία δέν ήταν ατομική, και ή, αγορά υποκαθιστούνταν από τον σχεδιασμό, τότε τά πολλά κέντρα των αποφάσεων αντικαθιστούνταν από ένα. Ό πλουραλισμός από τον μονολιθισμό. Η σύνδεσι, αυτή, όμως είναι αναγκαστική; Δέν ήταν δυνατόν να αναπτυχθεί πολιτικός πλουραλισμός πάνω σε μία εθνικοποιημένη, και σχεδιασμένη, οίκονομία; Γιατί από ένα όρισμένο επίπεδο ανάπτυξης και πέρα, ή, κρατική, διεύθυνσι, της κοινωνίας δέν έδωσε τη, θέσι, της στην κοινωνική, εξέλιξη, χωρίς να υπάρξει ή, ρήξη, και ή, κατάρρευσι, του συστήματος; Τό έρώτημα αυτό μάς φέρνει στο πρόβλημα της αδυναμίας ανανέωσης της κυβερνώσας κρατικής έλίτ στα καθεστώτα όπου αυτή, διεύθυνη την κοινωνία. Υπάρχουν μεγάλα ιστορικά παραδείγματα στα όποια ή, κατάρρευσι, έχει αποδοθεί και στην απουσία ανανέωσης των μεθόδων και των δυνάμεων διακυβέρνησης, όπως ή, Βυζαντινή, και ή, Όθωμανική, Αυτοκρατορία, που πρέπει να διερευνηθούν. Τό ζήτημα είναι γενικότερο και άφορρά τό πολιτικό καθεστώσι της δικτατορίας, ακόμη, και της επαναστατικής. Η φιλελεύθερη, ή, δημοκρατική, εξέλιξη, άλλωστε των αστικών καθεστώτων που προήλθαν από την ήπανάστασι, δέν έγινε όμαλά αλλά προήλθε από την ήπανάστασι και την κατάρρευσι, των επαναστατικών δικτατοριών. (Η κρομβελιανή ήγεμονία τό 1658, ή, ναπολεόντεια αυτοκρατορία τό 1815). Από την επαναστατική, δικτατορία στην μετεπαναστατική, δημοκρατία ή, πορεία δέν υπήρχε όμαλή, χωρίς ρήξεις και διακοπές.

Μετά απ' όλα αυτά, στο έρώτημα αν πράγματι ό σοσιαλισμός ως έμπρόθετη, ριζική, κοινωνική, μεταβολή, ως λο-

γικός σχεδιασμός της κοινωνίας, απαιτεί τό συνδυασμό με δικτατορικές μορφές διακυβέρνησης, ή, απάντησι, φαίνεται ότι δέν μπορεί να είναι αρνητική.

Αυτή, όμως είναι ή, μία όψη, της σχέσης σοσιαλισμού και δημοκρατίας. Αν οι δυνάμεις που επιδιώκουν σοσιαλιστικό μετασχηματισμό καταφεύγουν σε δικτατορικές λύσεις στη, διαχείρισι, του κοινωνικού άφου καταλάβουν την έξουσία, οι ίδιες αποτελούν δυνάμεις που λειτουργούν διευρύνοντας τη, δημοκρατία όταν εύρίσκονται στην αντιπολίτευσι. Στην πραγματικότητα, ή, σύγχρονη, όργάνωσι, της πολιτικής ζωής θα ήταν έντελώς διαφορετική, χωρίς την συμβολή, του σοσιαλισμού. Κατ' αρχάς τό σοσιαλιστικό υπήρχε τό πρώτο σύγχρονο τύπου κόμμα που διαμεσολάβησε τις κοινωνικές με τις πολιτικές τάσεις. Εξάλλου ή, διεύθυνσι, της δημοκρατίας ώστε να άνεχθεί μορφές όργάνωσης των κατώτερων τάξεων και τό άνοιγμα των θεσμών προς τη, καθολική, ψηφοφορία, τις συμμετοχές σε ποικίλα επίπεδα αποφάσεων και τη, διαφάνεια, θα ήταν αδιανόητη, χωρίς τους έπιμόνους αγώνες των σοσιαλιστών και των κομμουνιστών. Τα παραδείγματα άλλωστε από την έλληνική, έμπειρία και πολλαπλά είναι και πρόσφατα. Τό παράδοιο, έπομένως, είναι ότι ό κομμουνισμός στην αρνητική, του στιγμή, ως αποδομητής της παλαιάς τάξης πραγμάτων, λειτουργεί διευρύνοντας τη, δημοκρατία, ενώ στη, θετική, στιγμή, ως διαχειριστής του κοινωνικού, λειτουργεί περιορίζοντας την.

Αυτή, ή, αντίφασι, οδήγησε σε σχιζοφρένεια την Αριστερά και τους όπαδούς της. Επί δεκαετίες έκλεινε τά μάτια μπροστά στα έγκλήματα του σταλινικού καθεστώτος, τους μαζικούς εξανδραποδισμούς και τά όλοκαυτώματα. Έμαθε να μιλά δύο γλώσσες και να έχει δύο επίπεδα πίστης. Αυτή, ή, σχιζοφρένεια αποκρυσταλλώθηκε στο κόμμα. Τό κομμουνιστικό κόμμα, ως πρόπλασμα διαχείρισης του κοινωνικού, δέν λειτουργήσε στο έσωτερικό του δημοκρατικά. Ακόμη, και ή, δημοκρατικότητά του προς τά έξω στάθηκε περιορισμένη, απέναντι στις άλλες τάσεις της Αριστεράς, στα νέα κοινωνικά κινήματα και σε μορφές δημοκρατίας που αναπτύσσονταν ως εναλλακτικές σ' αυτές που τό ίδιο πρότεινε.

Πώς μπορεί ή, Αριστερά να λύσει αυτή, την αντίφασι; Οι σοσιαλδημοκρατικοί πειραματισμοί απέφυγαν βεβαίως τον περιορισμό της δημοκρατίας αλλά τό σημαντικότερο έπίτευγμά τους, τό κράτος προνοίας, δέν υπήρχε στην εποχή, μας περισσότερο άτρωτο. Οι περιορισμοί που δέχτηκε εξαιτίας της οίκονομικής κρίσης (ή, αυτού που όρίστηκε ως οίκονομική, κρίσι) έδειξαν ότι τελικά οι οίκονομικές προτεραιότητες (της συγκεκριμένης μορφής όργάνωσης της κοινωνίας) έπικρατούν πάνω στις κοινωνικές και τις υπερχαθορίζουν. Η σταδιακή, και χωρίς άνατροπή, μεταρρύθμισι, δέν αποδείχτηκε άνθεκτικότερη, της ριζικής κοινωνικής μεταβολής. Εξάλλου, περιορίστηκε σε χώρες με άναπτυγμένη, οίκονομική, και πολιτισμική, βάση, όπως ή, Ευρώπη. Ό Τρίτος Κόσμος, που άς μίν, ξεχνάμε πώς άνήκει και αυτός στην αυτοκρατορία της έλεύθερης οίκονομίας, αποτελεί μία ζωντανή, απόδειξη, αυτής της κολοσσιαίας άποτυχίας.

Τό κράτος προνοίας όμως δέχτηκε κριτική και ως επί-

τευγμα. Ἡ γκετοποίηση καί ἡ καλλιέργεια τῆς ἐξάρτησης σέ μιά αὐξανόμενη μερίδα τοῦ πληθυσμοῦ, ἰδιαίτερα στίς ἀσθενέστερες οἰκονομικά ομάδες καί ἡλικίες, καθώς καί ἡ ἰσοπέδωση τῶν ἀναγκῶν, ἡ γραφειοκρατικοποίηση καί οἱ μορφές ἐπιτήρησης πού ἀνέπτυξε ἀποτελοῦν μερικές μόνο ἀπό τίς πλευρές κριτικῆς πού ἀναπτύχθηκαν τόσο ἀπό τή Νέα Ἀριστερά ὅσο καί (μερικές ἀπό αὐτές) ἀπό τήν Νέα Δεξιά. Ἐξᾴλλου τό κράτος προνοίας ἀγνοεῖ ἕνα συνεχῶς διωγούμενο στρώμα μεταναστῶν καί προσφύγων ἐργατῶν. Βεβαίως ἡ ἀποδύμηση τοῦ κράτους προνοίας ὑπῆρξε λιγότερο θεαματική ἀπό τίς καταρρεῦσεις τῶν χωρῶν τοῦ ἀνατολικοῦ συνασπισμοῦ (χάρη βέβαια καί στίς ἐπιλογές τῶν μαζικῶν μέσων ἐνημέρωσης), ἀλλά οἱ συνέπειές τες ἀποδεικνύονται ὄχι λιγότερο δραματικές.

3. Ἀπομάκρυνση καί ἐπανάκαμψη στήν ἀγορά

Συνηθίσαμε νά θεωροῦμε τόν σοσιαλισμό ὡς τό μετακαπιταλιστικό στάδιο τῆς κοινωνίας. Αὐτή ἡ ἀντίληψη δέν περιορίστηκε μόνο στήν Ἀριστερά. Θά μπορούσαμε ὅμως νά δοκιμάσουμε τήν ἰδέα πῶς ὅ,τι συνέβη ἐπί 70 χρόνια δέν ἦταν ἡ ἀρχή τῆς μετάβασης ἀπό ἕνα κοινωνικό καθεστῶς στό ἐπόμενο του, ἀλλά μιά ἀντίδραση στήν πορεία ἐκκαπιταλισμοῦ τῆς κοινωνίας σέ πλάτος καί βάθος. Μιά ἀντίδραση ἡ ὁποία συνέβη σέ ἕνα μεγάλο μέρος τῶν κοινωνιῶν τῶν ὁποίων ὁ καπιταλισμός χτύπησε τήν πόρτα, μισομπῆκε, δημιούργησε ἀντιθέσεις καί περισσότερους φόβους πού κορυφώθηκαν στίς κοινωνίες αὐτές, καί μέ τήν ἀπόρριψη τοῦ δικοῦ τους παρελθόντος, καί στήν ἀπώθησι τῶν ἀλλαγῶν πού τό καπιταλιστικό τους μέλλον ἐπεφύλασσε. Καί ναι μέν δέν ἀπέρριψαν ὅλες τίς ἀλλαγές, ἦταν ἐξᾴλλου ἀναγκασμένες νά ἀκολουθήσουν δρομολογημένες

πορεῖες, ὅπως ἡ ἐκβιομηχάνισι, ἀλλά ἀπέρριψαν τήν καπιταλιστική ἀγορά, τόν τρόπο δηλαδή διαχείρισης τῶν οἰκονομικῶν πόρων καί τῶν ἀγαθῶν καθώς καί τῶν δραστηριοτήτων τῶν ἀνθρώπων πού ἡ ἀγορά ἐπιβάλλει. Μαζί μέ τήν ἀγορά ὅμως ἀπέρριψαν καί τήν ἐπιχειρηματικότητα, τόν τρόπο δηλαδή πού ἐνεργοποιεῖ τοὺς ἀνθρώπους καί τοὺς κάνει παραγωγικούς καί ἐπινοητικούς, νά φεῖδονται καί νά χρησιμοποιοῦν ἀποτελεσματικά τοὺς πόρους. Προτίμησαν τήν ἀσφάλεια μιᾶς κατανομῆς τῶν δραστηριοτήτων πού ἐγγυόταν τή θέση τοῦ καθενός χωρίς κινδύνους. Παρά τό γεγονός ὅτι ἡ ἰδεολογία πού κάλυψε αὐτή τήν ἀντικατάσταση ἦταν ὁ σχεδιασμός καί ἡ ὀρθολογική κατανομή τῶν πόρων, καθώς καί ἡ ἐπικύρησι, στό σοσιαλιστικό καθῆκον γιά νά μεγεθυνθεῖ ἡ παραγωγικότητα, αὐτό πού στήν πραγματικότητα συνέβη, ἦταν ἡ χρῆσι, βίας καί διοικητικῶν μεθόδων γιά τή διεύθυνσι, τῆς οἰκονομίας. Ἡ ἀσφάλεια ἐπετεύχθη, ἀλλά ὄχι ἡ παραγωγικότητα. Ὁ μηχανισμός δούλευε μέ τό μεγαλύτερο κόστος καί τή μικρότερη ἀπόδοση, ἐνῶ μιά μεγάλη πηγὴ ἐνεργητικότητας, ἡ ἐπιχειρηματικότητα, κρατήθηκε ἀνενεργή.

Ἡ τάση αὐτή ἀπόρριψης τῆς ἀγορᾶς καί ἀναγκαστικῆς ἐπανεξέταξι σ' αὐτήν δέν ἦταν καινούργια στήν ἱστορία τοῦ καπιταλισμοῦ. Ὁ καπιταλισμός στηρίζεται στήν ἀναβάθμισι τῆς ἀγορᾶς, ἀπό τή θέση συμπληρωματικοῦ μηχανισμοῦ στή διεύθυνσι τῆς κοινωνίας σέ θέση κυρίαρχου μηχανισμοῦ. Συνέπεια, ἀλλά καί προϋπόθεσι, ἦταν ἡ ἐμπορευματοποίηση τριῶν ἀγαθῶν, τά ὁποῖα ἕως τότε βρισκόνταν ἔξω ἀπό τήν κυκλοφορία τῶν ἐμπορευμάτων. Τῆς γῆς (= περιβάλλον καί φυσικοὶ πόροι), τῆς ἐργασίας καί τῆς παραγωγικῆς ἱκανότητος (= χρήματος). Ἡ ἐμπορευματοποίηση τῶν τριῶν αὐτῶν ἀγαθῶν σήμαινε μιά τεράστια ἀναστάτωση καί διάρρηξι τοῦ κοινωνικοῦ ἴστου. Οἱ ἀνθρώποι ἦταν ὑποχρεωμένοι νά ἐγκαταλείψουν τοὺς τόπους καί τίς οἰκογένειες, τίς κοινότητες καί τήν κουλτούρα τους

και να διασπείρονται μέσα σε ένα δίκτυο οικονομικών δραστηριοτήτων και εγκαταστάσεων το οποίο δημιουργούσε και κατέστρεφε συνεχώς μορφές δραστηριότητας. Η δοκιμασία αυτή προκάλεσε ισχυρές τάσεις να αποσυρθούν ολόκληρα τμήματα της κοινωνίας από την κυριαρχία της αγοράς και να επανέλθουν σε καθεστώς κοινωνικής διεύθυνσης ή να μετριασθούν με παρεμβάσεις από το κράτος οι μηχανισμοί της αγοράς στην γη (άγροτική πολιτική, στήριξη της αγροτικής ιδιοκτησίας), στην εργασία (εργατική νομοθεσία, εξάιρεση, εν μέρει από την αγορά της υγείας, της εκπαίδευσης και της κατοικίας) και του χρήματος (προστατευτισμός, νομισματική και πιστωτική πολιτική). Οι τάσεις αυτές προήλθαν από δυνάμεις που απειλούνταν από τον καπιταλισμό ή και ήταν ασύμβατες με αυτόν, αλλά οι οποίες δεν μπορούσαν να επηρεαστούν σε ένα πλαίσιο έκσυγχρονιστικό (ό όρος άλλωστε δεν έχει νόημα στην προσέγγιση αυτή), δυνάμεις παλιές και καινούργιες (ή αριστοκρατία, οι αγρότες, οι βιοτέχνες και οι τεχνίτες, οι κοινότητες και οι εργάτες). Όλες αυτές οι αντιθέσεις έγιναν αποτελεσματικότερες όταν αρθρώθηκαν με το έθνος, την έννοια εκείνη που και μόνον ήταν απαραίτητη στον καπιταλισμό για τη διεθνή του θέση, αλλά ή οποία βασιζόταν και υποστήριζε τη διατήρηση της κοινότητας και την αίσθηση των κοινωνικών δεσμών που η αγορά απειλούσε να διαλύσει. Έτσι η αλληλεπίδραση έθνους και καπιταλισμού περιόρισε την ίδια την καπιταλιστική αγορά. Ένιστε, όταν τα έθνη βρισκόνταν σε δυσμενή διεθνή οικονομική θέση, και απειλούνταν με διάλυση από την αγορά, ενισχύονταν εκείνες οι δυνάμεις που ώθησαν έξω από το πλαίσιο της αγοράς, σε μία διεθυνόμενη οικονομία που παρείχε στον καθένα ασφάλεια.

Ακόμη και το εργατικό κίνημα δεν γεννήθηκε ως υπέρβαση του καπιταλισμού αλλά ως άμυνα σ' αυτόν. Για πρώτα στρώματα που προσχώρησαν στη σοσιαλιστική ιδεολογία ήταν εκείνα των οποίων η επαγγελματική υπόσταση, απειλούνταν από την αποειδίκευση και την εκβιομηχάνιση της εργασίας. Για να άμυνθούν χρησιμοποιήσαν μορφές πάλης — όπως η κατοχύρωση και το κλείσιμο των επαγγελμαμάτων, ο έλεγχος των τιμών — που ανάγονταν στο συντηγικό και προκαπιταλιστικό παρελθόν. Στην συνέχεια, το εργατικό κίνημα ζήτησε την εξάιρεση, ύλο και μεγαλύτερων τομέων από τις διαμορφωτικές δυνάμεις της αγοράς. Από την άποψη αυτή, θα ήταν λάθος να αντιλαμβανόμαστε την ιστορία του εργατικού κινήματος ως μία διαμάχη που οδηγούσε στη μετακαπιταλιστική εποχή. Στην ιστορία αυτή αναμειγνύονταν στοιχεία και ιδεολογίες προκαπιταλιστικές και της εποχής του καπιταλισμού.

Το σοσιαλιστικό κίνημα συγκροτήθηκε σε ένα μαζικό κίνημα πριν από μία εκατονταετία, στα χρόνια μιας άλλης μεγάλης ύφεσης, στις δεκαετίες του 1870 και του 1880. Στην εποχή, άλλωστε αυτή, συντελείται μία ευρύτερη μετατόπιση από τον φιλελεύθερο ατομικισμό σε διάφορες μορφές κολεκτιβιστικών ιδεολογιών, από τον κοινωνικό φιλελευθερισμό, τον κρατικό σοσιαλισμό ως τον μαρξισμό. Η άνοδος των νέων ιδεολογιών εξέφραζε τις ποικίλες αντιθέσεις και τους περιορισμούς στην κυριαρχία της αγοράς. Συνόδευσε και συνοδεύτηκε από τη διόγκωση του κράτους και

τη διεύρυνση των παρεμβατικών του τάσεων στην κοινωνία και επρόκειτο να διαρκέσει, επιβάλλοντας μία ανάλογη γλώσσα περιγραφής των κοινωνικών φαινομένων. Έως τη δεκαετία του 1970, όποτε το ιδεολογικό έγκρημες κινήθηκε πάλι προς ατομικιστικές ιδεολογίες (νεοφιλελευθερισμός, Νέα Δεξιά). Κατά τη διάρκεια της κολεκτιβιστικής αυτής εποχής, οι περιορισμοί στην αγορά φάνηκαν να θριαμβεύουν. Έκφράστηκαν είτε με επαναστάσεις και σοσιαλιστικά καθεστώτα είτε με την δημιουργία κοινωνικού κράτους και κράτους προνοίας, καθώς και με την υιοθέτηση της κεϋνσιανής πολιτικής και μορφών μεικτής οικονομίας.

Γενικότερα ο καπιταλισμός ως αποδομητής του κοινωνικού ιστού αναγκάζει την κοινωνία σε άμυνα. Αλλά και η κοινωνία δεν μπορεί να ζήσει χωρίς αγορά μέσα σε ένα πλαίσιο διεθνούς αγοράς. Έχει ως συνέπεια μία γενική, επιβράδυνση της ανάπτυξης, ή, όποια εκφράστηκε σε μεγαλύτερο βαθμό εκεί όπου η αγορά ήταν αποκλεισμένη, και σε μικρότερο εκεί όπου ήταν περιορισμένη. Δεν ήταν μόνο οι σοσιαλιστικές χώρες που καθυστέρησαν σε σχέση με τις καπιταλιστικές, αλλά και στις καπιταλιστικές χώρες η προσφορά των αγαθών που είχαν εξαιρεθεί από την αγορά (υγεία, κρατική εκπαίδευση, κοινωνική κατοικία) ήταν υποβαθμισμένη και κατώτερου επιπέδου από την αντίστοιχη ιδιωτική προσφορά. Η κρίση του δημόσιου τομέα επιταχύνθηκε, γιατί εκείνα ακριβώς τα αγαθά που εξαιρούνταν έως τότε από την αγορά έγιναν οι νέοι χώροι επέκτασής της. Από δω και η διπλή κρίση τόσο των πλήρως όσο και των μερικώς σχεδιασμένων οικονομιών. Έπιμύνεται άμπωτις και παλίρροια ανάμεσα στο οικονομικό και το κοινωνικό. Απομάκρυνση από την αγορά και αναγκαστική επανένταξη.

Από αυτή την όπτική γωνία η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης αποτελεί πιθανόν το τέλος ενός εμποδίου που υψώθηκε στην πορεία εκκαπιταλισμού της διεθνούς οικονομίας. Ωστόσο, δεν υπάρχει τέλος στην ιστορία. Πέρα από το γεγονός ότι μένει να δούμε πώς και σε ποιο βαθμό θα υπάρξει ή επανένταξη στην αγορά πριν από μία νέα ένδεχόμενος παλίρροια, ή αντίθεση αγοράς και κοινωνίας, οικονομικών και κοινωνικών προτεραιοτήτων θα γεννά συνεχώς τάσεις απόσυρσης από την αγορά — όπως και τάσεις επανάκαμψης. Τάσεις των οποίων το εξαγόμενο εξαρτάται εξίσου από τη δραστηριότητα των ανθρώπων, δηλαδή τους κοινωνικούς αγώνες, και από τα ύρια που η οικονομία επιτρέπει στους αγώνες αυτούς να σταθεροποιήσουν τα αποτελέσματά τους.

4. Η πορεία της 'Αριστεράς

Τό παρελθόν δεν μπορεί να κατανοηθεί παρά μέσω της ειχόνας που έχουμε για τό μέλλον. "Αν λοιπόν έγινε πιστευτό ότι τό μέλλον είχε αρχίσει, πρέπει τώρα να επανατοποθετηθεί ή σχέση με τό παρελθόν. Από τόν καιρό που ή 'Αριστερά απέκτησε τά κύρια χαρακτηριστικά της, ό κόσμος δεν έχει απλώς αλλάξει αλλά έχει υποστεί μία ριζική με-

ταμόρφωσι, Δέν εἴμαστε σέ θέση, σήμερα βέβαια νά καταγράψουμε τά χαρακτηριστικά τοῦ καινούργιου κόσμου, ἀλλά μπορούμε νά διαπιστώσουμε τί δέν ἰσχύει πλέον.

Ἡ Ἀριστερά πρὶν ἀπὸ τί, γένεσι, τοῦ ὕρου, ὡς κριτική, κοινωνική, συνείδησι, γεννήθηκε ἀπὸ τὸν Διαφωτισμό καὶ τῆ Γαλλική, Ἐπανάστασι, Γεννήθηκε φιλελεύθερη, καὶ προοδευτική, κι ἔγινε δημοκρατική, καὶ ριζοσπαστική. Ἡ πορεία τῆς καθορίστηκε ἀπὸ συνεχεῖς μεταμορφώσεις. Καθὼς ἦταν ὑποχρεωμένη, νά ὀρίζεται μέσα ἀπὸ τὴν ἀντίθεσή, τῆς μέ τὴν ἐξουσία καὶ νά ἀγωνίζεται ταυτόχρονα γιὰ τὴν κατάκτησή, τῆς, ἑνα τμήμα τῆς ἀφομοιωτότητας ἀπὸ αὐτήν, ἐνῶ ἡ ἴδια ἀνανεωνόταν ἀπὸ δυνάμεις ριζοσπαστικότερες. Ὅταν στὰ τέλη, τοῦ περασμένου αἰῶνα οἱ δυνάμεις τῆς ἀστικής δημοκρατίας εἶχαν ἔδω, γίνει κυβερνητικές, ἡ μεγάλη, ἀνανέωσι, τῆς Ἀριστεράς προῦλθε ἀπὸ τὸ ἐργατικό καὶ τὸ σοσιαλιστικό κίνημα. Τὸ κίνημα τῶν κατώτερων τάξεων περιβλήθηκε ἔτσι τὸν σκοῦφο τῆς δημοκρατίας. Φορέθηκε ὅμως ὅχι μόνον τὴς ἀντιφάσεις τῆς Ἀριστεράς, τὴν ἀντιφατική, σχέση, μέ τὴ, δημοκρατία, ἀλλὰ καὶ τὴς αὐταπάτες τῆς: νά ἀποτελεῖ τὸν διαχειριστή, τῆς κοινωνικῆς (διάρραξε διαταξικῆς) μεταρρύθμισις, ὄντας τὸ ἴδιο ὑποτελές κίνημα αὐτῆς τῆς κοινωνίας.

Γὰ σοσιαλιστικά κόμματα στηρίχτηκαν στὴ, βάση, μιᾶς προλεταριακῆς ταξικῆς συνείδησις, ἡ, ὁποία ὅμως δέν ἀπέφερε ἀπὸ τὸν ἑτερογενῆ, κόσμο τῆς ἐργασίας στὸν ὁποῖο ἀπευθύνονταν, ἀλλὰ τὸν ἐνοποιῶσε καὶ τοῦ ἀπέδιδε ἰδιότητες, ὅπως ἡ, πάλι, ἐναντίον τοῦ καπιταλισμοῦ, οἱ ὁποῖες σχημάτισαν ὅχι μόνον τὴν εἰκόνα μέσα ἀπὸ τὴν ὁποία ἡ, ἐργατική, τάξι, ἀντελήφθη, τὸν ἑαυτὸ τῆς, τοὺς ἀγῶνες καὶ τὸ μέλλον τῆς, ἀλλὰ καὶ τὴ, βάση, τῶν ἰδεολογικῶν παραδοχῶν καὶ τῆς πρακτικῆς τῶν κομμάτων αὐτῶν. Ἡ διάδοσι, τῆς σοσιαλιστικῆς ἰδεολογίας συντελέστηκε, ὅπως διαπιστώσαμε, μέσα στὸ πλαίσιο εὐρύτερων ἰδεολογικῶν μετατοπίσεων ὅλης τῆς κοινωνίας.

Ὁ πυρήνας τῶν ἰδεολογικῶν παραδοχῶν αὐτῶν τῶν κομμάτων στηρίζονταν στὴν ταξικὴ, ἀντίληψι, τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτικῆς καὶ στὸν δυναμικὸ ρόλο τῆς βιομηχανικῆς ἐργατικῆς τάξης γιὰ τὴ, μετάβασι, στὸν σοσιαλισμό. Οἱ ἰδεολογικῆς αὐτῆς παραδοχῆς περιῆλθαν σέ κρίσι, ἔδω, ἀπὸ τὴς ἀρχῆς τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Κατ' ἀρχάς ἡ, ταξικὴ, γλώσσα νοθεύτηκε ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ, κατὰ τὴ, διάρκεια τῶν δύο πολέμων. Δεύτερον, ἡ ἀναπαραγωγὴ, μιᾶς βιομηχανικῆς ἐργατικῆς τάξης δέν συνεχίστηκε μέ τοὺς ἰδίους ρυθμούς ἐκτός τοῦ πυρήνα τῶν βιομηχανικῶν χωρῶν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Στὴν πλειοψηφία τῶν χωρῶν τοῦ κόσμου τὸ ἐργατικό κίνημα ἀποτελοῦσε μιὰ νησίδα μέσα σέ μιὰ θάλασσα ἀγροτῶν. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἴδια ἡ, ἔννοια τῆς ἐργατικῆς τάξης ἀλλάξε, στὸ βαθμὸ πού ἡ, συσπείρωσι, τοῦ κεφαλαίου καὶ ἡ, ἀπόσπασσι, ὑπεραξίας χρησιμοποίησε πολλὰς μορφῆς ἐργασίας, οἰκογενειακῆς, αὐτοσπασχόλησις, βιοτεχνικῆς κ.λπ. Αὐτοὶ ἦταν καὶ οἱ σημαντικότεροι λόγοι πού ἐμπόδισαν τὴν ἐξάπλωσι, τῆς σοσιαλδημοκρατίας ἔξω ἀπὸ τὴν Εὐρώπη, καὶ τὴν ὁδήγησαν σέ κρίσι, καὶ σέ ἐγκατάλειψι, πολλῶν ἀπὸ τὴς παλαιῆς τῆς παραδοχῆς. Τὸ κενὸ καλύφθηκε ἀπὸ τὸ κομμουνιστικό κίνημα μετὰ τὸν Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Ἡ ἱακωβίνικη συνιστώσα τοῦ ἀνταποκρινόταν στὴς ἐθνικοαπελευθερωτικῆς ἀνάγκες τῶν ἐξευρωπαϊκῶν λαῶν, καὶ

γύρω ἀπὸ τὸ πρόγραμμά του μπορούσε νά ἀρθρώσει τὰ ἀγροτικά κινήματα καὶ μιὰ εὐρύτατη, ποικιλία ἀντιθέσεων, ἐθνικῶν, κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν, ἂν καί, κατὰ βάθος, συχνὰ ἀλληλουσπαιρούμενων. Αὐτὴ, εἶναι ἄλλωστε καὶ ἡ, ιστορική, μοναδικότητα τοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος.

Ἐνῶ δηλαδὴ, ἄλλα, παλαιότερα ἢ καὶ σύγχρονα, κινήματα κοινωνικῆς κριτικῆς εἶχαν περιορισμένη, ἐμβέλεια, ὁ κομμουνισμός ἦταν τὸ πρῶτο — καὶ ἴσως μοναδικό — κίνημα στὴν ἱστορία, πού μπόρεσε νά προσφέρει μιὰ ἐνιαία, οὐτοπία καὶ νά ἐκφράσει σέ μιὰ ἐνιαία, γλώσσα, καὶ ἐπομένως νά κωδικοποιήσει καὶ νά ἐνοποιήσει, μιὰ τεράστια γκάμα κοινωνικῶν ἀντιθέσεων χωρῶν μέ διαφορετικὴ, ἀνάπτυξι, διαφορετικὸ πολιτισμὸ καὶ κουλτούρα, διαφορετικὸς τρόπος σκέψης, παράδοσις κ.λπ. Βεβαίως γιὰ καθένα ἀπὸ αὐτὰ τὰ κινήματα οἱ κομμουνιστικῆς ἰδέες δέν εἶχαν ταυτόσημο νόημα καὶ οἱ παρεξηγήσεις ὁδήγησαν συχνὰ σέ τραγωδίες. Ὡστόσο, αὐτὸ τὸ ἐνιαῖο πλαίσιο ἀρχῶν καὶ τακτικῶν, ἐκφρασις, ὁραμάτων, ἀντιπαλοτήτων, ὁ «προλεταριακὸς διεθνισμός», ἦταν ἡ, δυνάμη, του.

Ἀλλὰ ἡ, ταξικὴ, γλώσσα ἦταν ἔδω, παρελθόν ἀπὸ τὴς παραμονές τοῦ Β' Παγκόσμιου Πολέμου, ὅταν τόσο ἡ, Κομμουνιστικὴ Διεθνὴς ὅσο καὶ τὰ κομμουνιστικά κινήματα ἀναγκάστηκαν νά τὴν ἐγκαταλείψουν γιὰ νά υἱοθετήσουν μιὰ γλώσσα ἀντιφασιστική, λαϊκοῦ μετώπου, ἐθνικοπατριωτική. Τὸ ἐνδιαφέρον ἔδω εἶναι ὅτι δέν ὑπῆρξε ἐγκατάλειψι, τῆς παλαιᾶς γλώσσας ἀλλὰ διατήρησι, δύο ἐπιπέδων ἀναφορᾶς. Ἀλλωστε καὶ ἡ, ὄνομασία δέν ἀλλάξε, οὔτε οἱ ἀναφορῆς στὴ, δικτατορία τοῦ προλεταριάτου οὔτε σέ βασικούς κανόνες ταξικῆς σύλληψης τοῦ κόσμου καὶ ἀνάλογης συμπεριφορᾶς. Οἱ παλαιᾶς ἀναφορῆς συνυπῆρχαν (ἄλλοτε ὁμαλά, ἄλλοτε ὅχι) μέ τὸ νέο πλαίσιο ἀναφορᾶς στὸ λαό, στὴν πατρίδα, σέ μιὰ νέα ἀνακατανομή, τῶν θετικῶν καὶ τῶν ἀρνητικῶν ἰδιότητων, σέ νέους προσδιορισμούς τοῦ ἐχθροῦ καὶ τοῦ φίλου. Ἐπρόκειτο γιὰ δύο διαφορετικὰ προγράμματα ἀληθειῶν πού οἱ ἄνθρωποι μπορούσαν νά δέχονται ταυτόχρονα, παρὰ τὴς κρίσεις καὶ τὴς ταλαντεύσεις πού αὐτὴ, ἡ, διαφορὰ δημιουργοῦσε, γιὰτί ὑπῆρξε ἑνα ἐνιαῖο κέντρο πίστευς: ἡ, πατρίδα τοῦ σοσιαλισμοῦ.

Ἡ ἀντιφασιστικὴ γλώσσα ἦταν περισσότερο προσαρμοσμένη, στὰ νέα μεταπολεμικά ἀντιαποικιακά κινήματα, τὰ ὁποῖα μπορούσαν νά τὴν υἱοθετήσουν αὐτὴ, καθ' ἑαυτή, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ παλαιότερο πλαίσιο τῶν κομμουνιστικῶν ἀναφορῶν. Ἔτσι, κατὰ τὴ, μεταπολεμικὴ, περίοδο ἐμφανίστηκαν δίπλα στὰ κομμουνιστικῆς ἐμπνευστῆς ἐθνικοαπελευθερωτικὰ κινήματα καὶ ἀντιιμπεριαλιστικὰ κινήματα (λ.χ. ἀραβικὸς σοσιαλισμός, κίνημα τῶν ἀδερμεύτων, κ.ο.κ.). Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀντιφασιστικὴ-ἀντιιμπεριαλιστικὴ γλώσσα εἶχε τὰ ὅριά της. Ἡ κρίσι, τοῦ ἀντιιμπεριαλισμοῦ, ἡ, ἐπανεμφάνισσι, κινήματων καὶ ἐπαναστάσεων μέ θρησκευτικὸ περιεχόμενο, ὅπως ἡ ἱρανική, οἱ ἀντιθέσεις ἀνάμεσα σέ χώρες ὅπως τὸ Βιετνάμ καὶ ἡ Καμπότζη, ἡ Κίνα καὶ τὸ Βιετνάμ, τὸ Ἰράκ καὶ τὸ Ἰράν, καθὼς καὶ οἱ οικονομικῆς μετατοπίσεις τῆς παγκόσμιας οικονομίας ἔθεσαν σέ κρίσι, καὶ αὐτὴ τὴ γλώσσα. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν οἱ ἐθνικῆς προσαρμογῆς, ἡ γλώσσα τοῦ «ἐθνικοῦ δρόμου πρὸς τὸν σοσια-

λισμό» κ.ο.κ. Τό ζήτημα εἶναι ὅμως πῶς ὅλες αὐτές οἱ γλώσσες διατηροῦσαν μιά ταξική ἀναφορά εἴτε ὡς γραμματική εἴτε ὡς ἀπώτερο πλαίσιο ἀναφοράς. Στίς γλώσσες αὐτές τά νέα δεδομένα, καί σ' αὐτά προστέθηκαν καί τά δεδομένα τῆς περεστρόικα, δέν ἄλλαξαν τίς προηγούμενες ἀναφορές, δέν προκάλεσαν μιάν ἐπανεπεξεργασία σέ βάθος. Προστέθηκαν σ' αὐτές. Προστέθηκαν δημιουργώντας ἕνα πλαίσιο σχετικότητας κριτηρίων.

Ἡ παλιά ἀντίληψη ὅτι τό βιομηχανικό προλεταριάτο θά ἐγγυηθεῖ τό πέρασμα στόν σοσιαλισμό δέν ἄλλαξε παρά τό γεγονός ὅτι κατά τήν τελευταία εἰκοσαετία συντελέστηκε μιά γιγαντιαία μετατόπιση τῶν βιομηχανικῶν δραστηριοτήτων ἀπό τήν Εὐρώπη, πρὸς τήν ἡμιπεριφέρεια. Τό κλασικό προλεταριάτο στίς ἀναπτυγμένες κοινωνίες ἔγινε μειοψηφία καί ἡ νέα πλειοψηφία τῶν μισθωτῶν εἶναι ἐξαιρετικά ἀνομοιογενής, οἰκονομικά καί ἀπό ἀποψη κουλτούρας, ὥστε νά ἀποτελέσει ἀκόμη, καί δυναμικά κοινωνική τάξη. Ἡ Ἀριστερά φάνηκε ἄοπλη, καί ἀπροετοίμαστη νά ἀντιμετωπίσει αὐτή, τή μεγάλη, μετατόπισι, τῶν οἰκονομικῶν δραστηριοτήτων, ἡ ὁποία περιορίζει τήν κοινωνική της βάση, ἢ δημιουργεῖ νέες πηγές ἀντιθέσεων, ὅπως ἡ μετανάστευσι, πού δέν περιορίζονται στό κλασικό σχῆμα λαός ἐναντίον ἐξουσίας. Οἱ ἐθνικές προσαρμογές δέν τῆς ἐπέτρεψαν νά ἀνασχηματισθεῖ πάνω σέ μιά νέα διεθνή, στρατηγική.

Οὔτε ἔθεσε μέ σαφήνεια τό πρόβλημα τῶν νέων ὑποκειμένων τῆς ἀλλαγῆς. Ἡ προσαρμογή στήν οἰκολογία, στόν φεμινισμό, στά νέα κοινωνικά κινήματα, ἀφότου ἐγκαταλείφθηκε ἡ ἀπροκάλυπτη, ἐχθρότητα τῶν κομμάτων τῆς Ἀριστερᾶς ἀπέναντί τους, ἔγινε ἀποσπασματικά, χωρίς κριτική, τῆς προηγούμενης στάσης, χωρίς ἐλεγχο ἂν τά νέα

κινήματα ταιριάζουν μεταξύ τους, ποιές μέθοδοι δράσης προσιδιάζουν στά νέα ὑποκείμενα. Ἀντιμετωπίσθηκαν σέ ἕνα πλαίσιο ἐξομίωσης μέ τά πολυσυλλεκτικά κόμματα.

Ἀποτέλεσμα ἦταν πῶς τά κομμουνιστικά κόμματα (ἀλλά ὄχι λιγότερο τά σοσιαλδημοκρατικά) διατήρησαν μιά φυσιογνωμία ἡ ὁποία δέν ἀνταποκρίνεται στίς μεταβολές πού ἔχουν ἐν τῷ μεταξύ συμβεῖ καί ἀναζητοῦν νά τή συνδυάσουν μέ ἀποσπασματικό ἐκσυγχρονισμό. Ἡ ἐπιφανειακότητα μέ τήν ὁποία ἐπιχειρήθηκε αὐτός ὁ συνδυασμός τά ἔκανε δέσμια τῆς καθημερινῆς πραγματικότητας, τοῦ ρεαλισμοῦ. Οἱ ἀλλαγές στήν Ἀριστερά, τά τελευταία χρόνια, δέν γίνονται γιατί ἡ ἴδια τίς ἐπιβάλλει ἀλλά γιατί οἱ ἄλλοι, οἱ ἀντίπαλοί της, τίς ἀπαιτοῦν καί τίς ἐπιβάλλουν.

Ἡ Ἀριστερά δέν ἐπεξεργάστηκε κριτικά τήν ἐμπειρία τῶν μεταρρυθμίσεων πού τό κεφάλαιο ἐγκαινίασε μεταπολεμικά ὡς ἀπάντησι στήν ἐπέκτασι τῶν σοσιαλιστικῶν χωρῶν. Τήν ἐμπειρία τοῦ κεϋνσιανισμοῦ καί τοῦ κράτους προνοίας. Ἐπρόκειτο γιά μιά ἀντιμετώπισι τῆς πάλης τῶν τάξεων μέσα ἀπό τή χρήση τῆς πολιτικῆς, ἡ ὁποία, παραχωρώντας συνδικαλιστικές ἐλευθερίες, ἀφ' ἐνός ἐνσωμάτωσε στήν κρατική γραφειοκρατία τά συνδικάτα καί ἀφ' ἑτέρου τοὺς ἀνέθεσε τή συγκράτησι καί τόν ἐλεγχο τῶν διεκδικήσεων, ἀποδιαρθρώνοντας τήν ταξική τους ὑπόστασι. Στό τέλος αὐτῆς τῆς φάσης, καί ἐνῶ ἡ Ἀριστερά ζητοῦσε ἐπέκτασι τοῦ κράτους, ἡ Δεξιά ἐμφανίστηκε γιά πρώτη φορά σέ σχέση μέ τήν Ἀριστερά ὄχι ὡς τό κόμμα τῆς συντήρησης ἀλλά ὡς τό κόμμα τῶν ἀλλαγῶν, τῶν νεοτερισμῶν. Κρατώντας τήν πολιτική πρωτοβουλία, ἔσπρωξε τήν Ἀριστερά στή θέση ἄμυνας καί συντήρησης. Ὁ νεοφιλελευθερισμός ἀντέστρεψε τήν κοινωνική κριτική τῆς Ἀριστερᾶς ἀναδιαρθρώνοντας τίς σχέσεις κράτους καί οἰκονο-

μίας (ή ελαχιστοποίηση του κράτους και ή παραχώρηση στην κοινωνία της δυνατότητας να καθορίζει τά της οικονομίας και της εξέλιξής της δέν ήταν ένα παλαιό αίτημα της 'Αριστεράς;). 'Η παλιά δημοκρατία της συναίνεσης αντικαθίσταται από τή δημοκρατία της απόρριψης, από τή δημιουργία δύο κόσμων, εντός και εκτός συστήματος, χωρίς πολιτικούς τόπους συνάντησης. Οί άνεργοι, οί μετανάστες, οί νέοι φτωχοί αποτελούν αυτόν τόν δεύτερο κόσμο. Θά παραμείνει ή 'Αριστερά εντός του συστήματος, επιμένοντας στό ρόλο μιās μεταρρύθμισης χωρίς κοινωνικά υποκείμενα να τήν έγγυηθούν πλέον, ή θά προτιμήσει να εξέλθει του πολιτικού συστήματος αντιπροσωπεύοντας τίς νέες αυτές κοινωνικές ομάδες; "Αν όμως παρόμοια στρατηγική δοκίμασε στή σοσιαλιστική της έκδοχή, τόν περασμένο αιώνα και στήν κομμουνιστική της έκδοχή, στίς αρχές αυτού του αιώνα, ήταν γιατί ή εργατική τάξη, εμφανιζόταν, και αποδεικνυόταν «επιστημονικά» και όχι ουτοπικά. ως τό αναπότρεπτο μέλλον αυτού κόσμου. 'Η συνεχής παραγωγή της εργατικής τάξης θά έφερνε πιά κοντά αυτό τό μέλλον. 'Αντίθετα, ή ευθυγράμμιση, μέ τούς νέους φτωχούς μπορεί να γίνει μόνο στή βάση αγώνων να πάψει να τούς παράγει τό σύστημα. 'Η 'Αριστερά δηλαδή, παραιτείται από μιá κληρονομιά πού τή θέλει οικουμενική, για να κλειστεί στην αίρεση, των φτωχών, κάτι πού ή κριτική της κοινωνικής συνείδησης ως φαινόμενο διαχρονικό στην ιστορία είχε δοκιμάσει στην πρό του μαρξισμού — και πρό της Γαλλικής 'Επανάστασης— περίοδο.

"Αν ή 'Αριστερά δέν ενσωματώνει τίς εξελίξεις, συρρικνώνεται σε αίρεση, σέχτα. Και τό μεγάλο κενό είναι όχι μόνο ή απουσία ενσωμάτωσης της εμπειρίας των καθεστώτων πού προήλθαν από τίς επαναστάσεις της, αλλά και ή εμπειρία της κατάρρευσής τους. Τί μπορεί να ενσωματώσει ή 'Αριστερά από τήν 'Αλληλεγγύη στην Πολωνία, από τίς εξεγέρσεις στην Τσεχοσλοβακία, στην Ρουμανία και στην πρώην 'Ανατολική Γερμανία; Τί από τήν αντίσταση στό πραξικόπημα στην Σοβιετική 'Ενωση; 'Υπάρχει εδώ μιá σημαντική εμπειρία μαζικών κινημάτων και λειτουργίας της πολιτικής και των ελευθεριών. Ποιός θά διεκδικήσει την κληρονομιά αυτή; 'Αλλά τί θά γίνει μέ τά κατάλοιπα του κομμουνισμού και του αντιιμπεριαλισμού; Δέν πρόκειται πάντοτε για γραφειοκρατίες, αλλά και για μάζες πού στην σημερινό διασπασμένο κόσμο ζουν μέ ύρους πού είχαν περιγραφεί σε προηγούμενη εποχή, αλλά και οί οποιοί ισχύουν για σημαντικά τμήματα πληθυσμού πού συνεχίζουν να σκέπτονται μέ τόν ίδιο τρόπο.

"Αν ή νίκη της σοβιετικής επανάστασης έδειξε τήν προτεραιότητα της πολιτικής δράσης μέσα στην κοινωνία, ή αποτυχία της έδειξε τούς περιορισμούς πού ή κοινωνία θέτει στην πολιτική. 'Ο πολυπόθητος τύπος του Σοβιετικού ανθρώπου πού θά ξεπερνούσε τά υλικά κίνητρα δέν έπετεύχθη. Τό αντίθετο μάλιστα. Παρήχθη τό ισοδύναμο ενός στερημένου ανθρώπου, θεατή της δυτικής κατανάλωσης. Αυτή ή αποτυχία θέτει τό μεγάλο ζήτημα της αλλαγής των νοσοτροπιών. "Αν ο σοσιαλισμός θά σημαίνει τήν πραγματώση ορισμένων αρχών, και μάλιστα τή διαρκή και όχι έφ' άπαξ πραγματώση, τότε ή απαραίτητη αλλαγή πρέπει να προέλθει από τήν μεταβολή των νοσοτροπιών. 'Από τήν

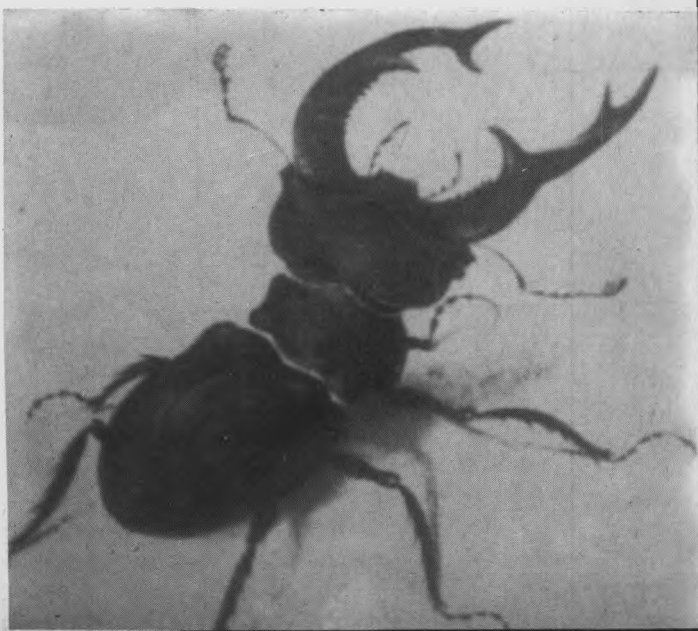
ανάδειξη αρχών οί οποίες δέν πρέπει να επιβληθούν από τά έξω αλλά να έσωτερικευτούν, να γίνουν κανόνες, των οποίων ή παραβίαση θά ήταν αδιανόητη και αποκρουστική για τούς ανθρώπους. "Ομως μιá παρόμοια αλλαγή δέν συντελείται σε εθνική κλίμακα αλλά σε διεθνή, και είναι υπόθεση ενός μακρού χρονικού διαστήματος. "Ωστόσο, δέν ακυρώνουν μιá ενεργητική δράση των ομάδων και κινημάτων πού τίς επικαλούνται.

Βέβαια ή τάση να ενσωματωθούν όλες οί εξελίξεις στην λογική της 'Αριστεράς περικλείει τόν κίνδυνο απονεύρωσής της. 'Η 'Αριστερά δέν είναι θεωρητική στάση αλλά πράξη, συλλογική δημιουργικότητα μαζών. Τρέφεται από τήν κοινωνική αντίσταση, από τήν ρήξη, από τήν άρνηση της ενσωμάτωσης και της όμαλοποίησης. Στην λαϊκή συνείδηση ο άναμενόμενος Μεσσίας δέν ήταν μόνο λυτρωτής αλλά και εκδικητής. "Οσες φορές στην ιστορία της ή 'Αριστερά κατόρθωσε να αλλάξει τόν πολιτικό λόγο και να θέσει ή ίδια τήν πολιτική ατζέντα, αυτό έγινε γιατί κατόρθωσε να διατυπώνει τό αδιανόητο και να αλλάζει συνολικά τόν τρόπο μέ τόν όποιον έμπαιναν τά έρωτήματα στην πολιτική, καθώς και τή σειρά των κοινωνικών προτεραιοτήτων.

Χρειάζεται όμως πλέον ή 'Αριστερά;

'Η απουσία της 'Αριστεράς δέν σημαίνει τό τέλος των κοινωνικών αντιθέσεων. Αυτές είναι δυνατόν να εκφράζονται μέ τρόπο άποσπασματικό, μη πολιτικό, βίαιο και αδιέξοδο, με μορφές πού άντλούν στοιχεία άπ' όσα τό κυρίαρχο σύστημα συμβολισμών τούς προσφέρει. Οί μαζικές λεηλασίες των εξαγεγμένων φτωχών στους δρόμους των αμερικανικών πόλεων καθώς και τά συνθήματα των 'Αλβανών προσφύγων διαδηλωτών στην 'Αθήνα, τό περασμένο καλοκαίρι, προεικονίζουν αυτό τό είδος των κοινωνικών αγώνων χωρίς μιá ένοποιητική συνείδηση κοινωνικής κριτικής.

'Αλλά μπορεί να ύπάρξει μιá κοινωνία χωρίς συνείδηση κοινωνικής κριτικής; Πρόκειται για ένα έφιαλτικό έρώτημα.

Ευρώπη και πολιτισμός

Πρός αναζήτηση τῆς νέας πολιτιστικῆς ταυτότητας τῆς Ευρώπης

τοῦ Βούλας Τσινόρεμα

«Ευρωπαϊκός πολιτιστικός χώρος» και κοινοτική πολιτιστική πολιτική

Αποτελεί γεγονός αδιαμφισβήτητο ὅτι ἡ ἀνάπτυξη τῆς Ευρωπαϊκῆς Κοινότητας εἶναι ἀποτέλεσμα πρωταρχικά οικονομικῶν στόχων. Συγκροτεῖ ἀπάντησι, σέ μιὰ σειρά σύνθετων πιέσεων οικονομικοῦ χαρακτήρα, ὅπως ἡ διεθνῆς οικονομική ἀλληλεξάρτησι καὶ ἡ ἀνάπτυξη μιᾶς σταδιακά παγκοσμιοποιούμενης ἀγορᾶς κεφαλαίου σέ συνδυασμό μέ τήν ἐπιταχυνόμενη τεχνολογική ἐξέλιξι, πιέσεις οἱ ὁποῖες ἀνάγκασαν τὰ μέτριοι μεγέθους δυτικοευρωπαϊκά ἔθνη νά ἐκχωρήσουν μέρος τῆς δυνάμεώς τους σ' ἓνα ὑπερεθνικό σῶμα, προκειμένου νά ἀνταποκριθοῦν στόν διεθνή ἀνταγωνισμό. Τό γεγονός αὐτό ὅμως ἔχει τροφοδοτήσει μιὰ σειρά περαιτέρω ἐξελίξεων.

Ἡ οικονομική σύγκλιση ἐπέβαλε τή θεσμική ἀνάπτυξη τῆς Κοινότητας, τή δημιουργία μιᾶς ὑπερεθνικῆς κοινοτικῆς θεσμικῆς δομῆς μέ ἐξουσίες ἐλέγχου σέ διακρατικό ἐπίπεδο. Σήμερα, ἡ φιλελευθεροποίηση τῆς ἀγορᾶς ἐν ὄψει τοῦ 1992 θέτει ἐπιτακτικά τό ζήτημα ὄχι μόνο τῆς «οικονομικῆς καὶ νομισματικῆς ἔνωσης» ἀλλά καὶ τῆς «πολιτικῆς ἔνωσης», ὅσο κι ἂν ὁ ρυθμός καὶ τό εἶδος τῆς τελευταίας διχάζει τούς Ευρωπαίους σέ δύο «στρατόπεδα»: τούς ὀπαδούς τῆς «ὀμοσπονδοποίησης» καὶ τῆς μετεξέλιξης τῆς Κοινότητας σέ ὀμόσπονδη ἔνωση κρατῶν ἀφ' ἑνός, καὶ τούς μετριοπαθέστερους ὀπαδούς μιᾶς περισσότερο χαλαρῆς σύνδεσης μεταξύ τῶν κυρίαρχων ἔθνικῶν κρατῶν ἀφ' ἑτέρου.

Παράλληλα μέ τήν οικονομική, νομισματική καὶ πολιτική ἔνωση, μιὰ ἄλλη, περισσότερο ἀθέατη, διάστασι τῆς ἐνοποίησης ἔχει ἐπίσης δρομολογηθεῖ: Πρόκειται γιά τήν «πολιτιστική σύγκλιση», τή συγκρότησι αὐτοῦ πού ἔχει ὀνομασθεῖ «ἐνιαῖος ευρωπαϊκός πολιτιστικός χώρος». Κανείς δέν ἔχει δώσει τό στίγμα αὐτοῦ τοῦ αἰτήματος καλύτερα ἀπ' ὅ,τι ὁ Μιτεράν: «Περιμένω ἀπό τήν Ευρώπη νά κατανοήσῃ ὅτι δίχως κοινωνική πολιτική καὶ δίχως πολιτιστικό χώρο δέν πρόκειται νά ὑπάρξει».

Ἡ «Λευκή Βίβλος» καὶ ἡ «Ἐνιαία Πράξι» ἐπισημαίνουν τή διάστασι τῆς «κοινωνικῆς Ευρώπης» πού δέν ἀφορᾶ ἀπλῶς ζητήματα δικαιωμάτων τῶν ἐργαζομένων ἀλλά καταλήγει στόν ἴδιο τόν «ευρωπαϊκό πολιτισμό». Ἐνθέρμοι ὀπαδοί τῆς ἰδέας τῆς «πολιτιστικῆς ἐνότητας» τῆς Ευρώπης καὶ τῆς σημασίας διαμόρφωσης μιᾶς κοινῆς πολιτιστικῆς πολιτικῆς εἶναι οἱ Γάλλοι, μέ πρωτεργάτη τόν Ζάκ Ντελόρ, πρόεδρο τῆς Ευρωπαϊκῆς Ἐπιτροπῆς, τῆς ὁποίας ἀρκετές σχετικές ἀνακοινώσεις δίκαια ἐκλαμβάνονται ὡς προσωπική του ἐπιτυχία. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι στό σχεδιασμό τῆς πολιτιστικῆς δραστηριότητος τῆς Κοινότητας γιά τήν τετραετία 1988-92 ἐπισημαίνεται ἡ ἀνάγκη δημιουργίας ἑνός ἐνιαῖου «ευρωπαϊκοῦ πολιτιστικοῦ χώρου» ἀπαραίτητου γιά τήν ὑπάρξει τῆς «Ευρώπης τῶν πολιτῶν», μιᾶς Ευρώπης δηλαδή χωρίς φυσικά σύνορα. Γιά τό διάστημα αὐτό, στήν πολιτιστική πολιτική τῆς Κοινότητας χαράσσονται τρεῖς βασικοὶ ἄξονες:

α) Πολιτική γιά τήν προστασία τῶν ἱστορικῶν μνημείων, τῶν ὕλικῶν συμβόλων τοῦ ἀξίου παρελθόντος καὶ τῆς «ευρωπαϊκῆς πολιτιστικῆς κληρονομιάς».

β) Κοινοτική πολιτική γιά τὰ ὀπτικοακουστικά μέσα μέ προγράμματα γιά τήν ὑποστήριξη μιᾶς ευρωπαϊκῆς ὀπτικοακουστικῆς βιομηχανίας, τήν ἐνίσχυσι τῆς ευρωπαϊκῆς πολιτιστικῆς παραγωγῆς, τήν προστασία τῆς «πολιτιστικῆς ταυτότητας τῆς Ευρώπης» ἐναντι τῆς ἀμερικανικῆς καὶ ἰαπωνικῆς.

Ἐνδεικτικά ἀναφέρουμε τό πρόγραμμα «Media» μέ προϋπολογισμό 84 ἑκατ. ECU γιά τήν πενταετία 1991-95 καὶ τό «Εὐρηκα» τῶν ὀπτικοακουστικῶν μέσων, πού περιλαμβάνει σχέδιο γιά τή σύστασι μιᾶς ευρωπαϊκῆς κοινοπραξίας «τηλεόρασης ὑψηλῆς εὐκρίνειας». Ἡ συγκρότησι ἑνός «γνήσιου ευρωπαϊκοῦ ὀπτικοακουστικοῦ χώρου» (παρά τίς διαφωνίες γιά τό νόημά του) προβάλλεται ὡς θέμα μείζονος προτεραιότητος.

γ) Δραστήρια κοινοτική πολιτική ἀναπτύσσεται ἐπίσης σέ θέματα ἐκπαίδευσης, μέ τή σύστασι ἐκπαιδευτικῶν προγραμμάτων γιά τήν ἐνθάρρυνσι τῶν ἀνταλλαγῶν με-

ταξύ ευρωπαϊκών πανεπιστημίων (Erasmus), την τόνωση της συνεργασίας πανεπιστημίων-επιχειρήσεων (Comett), τη διδασκαλία ξένων γλωσσών (Lingua), τις ανταλλαγές μεταξύ νέων εργατών («Yes for Europe»), την ανταλλαγή Ευρωπαίων επιστημόνων (Science) κ.λπ.

Οι προτεραιότητες της πολιτιστικής πολιτικής της Κοινότητας προκαλούν έναν μικρό σχολιασμό:

Τά μνημεία, βεβαίως, αποτελούν τό πλέον χειροπιαστό εκμήτριο της πολιτιστικής παράδοσης της Ευρώπης, σύμβολα ενός «κοινού» παρελθόντος και ως εκ τούτου για πολλούς ενός κοινού μέλλοντος. Αποτελούν, εξάλλου, σημαντική πηγή έσόδων της τουριστικής βιομηχανίας, αν λάβει κανείς υπόψη την τουριστική προσέλκυση χιλιάδων Ιαπώνων και Αμερικανών κάθε χρόνο εξαιτίας τους.

Όσο για τὰ ΜΜΕ, οι τηλεοπτικές έκπομπές βρίσκονται αυτή τη στιγμή ανάμεσα στις προτεραιότητες του βιομηχανικού προγραμματισμού της Κοινότητας, σε μία προσπάθεια να κερδηθεί ανταγωνιστικότητα στο χώρο της υψίλης οπτικοακουστικής τεχνολογίας στις παγκόσμιες αγορές, σ' έναν χώρο που παραδοσιακά οι ευρωπαϊκές εταιρείες έχαναν έδαφος έναντι Ιαπώνων και Αμερικανών ανταγωνιστών. Έτσι, η Έπιτροπή εισέρχεται στή μάχη για την κυριαρχία στην αγορά της τηλεόρασης και γενικότερα των ΜΜΕ, παρεμβαίνοντας δραστικά στο πολιτιστικό πεδίο και κερδίζοντας έδαφος όσον αφορά τον έλεγχο της TV και της οικονομίας του broadcasting έναντι τόσο των ευρωπαϊκών εθνικών κρατών όσο και των ιδιωτικών οργανισμών. Μ' αυτό τον τρόπο αποκτά σιγά σιγά πρόσβαση στον ζωτικό χώρο του πολιτιστικού κεφαλαίου, όπως και στον έλεγχο της «κοινής γνώμης» σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

Οι εκπαιδευτικοί θεσμοί είναι, ασφαλώς, ζωτικής σημασίας για την άσκηση πολιτιστικής πολιτικής ως κανάλια-φορείς του επίσημου, νέου ευρωπαϊκού «προτύπου» προς τοπικούς και περιφερειακούς δέκτες. Στόχοι της κοινοτικής εκπαιδευτικής πολιτικής είναι από τό ένα μέρος η ειδικευση των ευρωκρατών του κοινοτικού διοικητικού apparatus και του (υπέρ)εξειδικευμένου προσωπικού που θά ανταποκριθεί στις απαιτήσεις και στις νέες ανάγκες της (ενιαίας) ευρωπαϊκής αγοράς και από τό άλλο μέρος, η ενεργοποίηση των εκπαιδευτικών θεσμών για την μεταβίβαση της νέας ιδεολογίας που είναι απαραίτητο να συμπληρώνει την ευρωπαϊκή (οικονομική) ένοποίηση, δηλαδή, όπως διαπιστώνει σε ανακοίνωσή της η Έπιτροπή, για την προπαγάνδισή της «ευρωπαϊκής διάστασης», την «προβολή της ταυτότητας και των θεμελιακών αξιών της κοινότητας» και, σε τελική ανάλυση, την «προετοιμασία των νέων Ευρωπαίων πολιτών οι οποίοι θά αποδέχονται την κοινοτική διάσταση, (sic) ως επιπλέον στοιχείο, τό οποίο θά συμπληρώνει την εθνική, περιφερειακή και τοπική τους ταυτότητα».¹

Όμως, πέρα από τό ζήτημα κατά πόσον οι συλλήψεις περί «κοινοτικής διάστασης» και «ταυτότητας της κοινότητας»

έχουν οποιοδήποτε πολιτιστικό νόημα, ο ισχυρισμός για την «συμπλήρωση» της εθνικής, περιφερειακής κ.λπ. ταυτότητας των πληθυσμών της Ευρώπης με την «κοινοτική» ή «ευρωπαϊκή» διάσταση προσκρούει σε μία προφανή αντίνομια. Μέχρι τώρα οι λαοί της Ευρώπης διδάσκονταν ακριβώς τό αντίθετο για τό παρελθόν και τις «ταυτότητές» τους μέσα από την εθνική τους ιστορία. Η εθνική ιστορία του κάθε κράτους έχει έμφυσήσει ισχυρό πατριωτισμό και εθνοκεντρισμό στο λαό του, πράγμα που σήμερα ή κοινοτική πολιτική επιδιώκει να κάμψει ώστε οι λαοί της Ευρώπης να ένταχθούν αρμονικά στον νέο κοινωνικό και οικονομικό σχεδιασμό.

Τό έργο αυτό της άρσης της αντίνομιας ανάμεσα στις «αποκλίνουσες» κοινωνικές συνειδήσεις των Ευρωπαίων και στις νέες συγκλίνουσες οικονομικές και κοινωνικές δομές έναποτιθεται προνομιακά στα ΜΜΕ και στους εκπαιδευτικούς θεσμούς.

Ο πολιτισμός εργαλείο της πολιτικής

Ο κοινοτικός μηχανισμός, μέσω της πολιτικής της πρόσβασης του στην εκπαίδευση και στην τεχνοκρατία της επικοινωνίας, επιτυγχάνει πρόσβαση, σε δύο από τους αποτελεσματικότερους μηχανισμούς συγκρότησης του κοινωνικού φαντασιακού, θέτοντας τον πολιτισμό στην υπηρεσία του νέου κοινωνικού σχεδιασμού.

Ο πολιτισμός καθίσταται εκ νέου εργαλείο της πολιτικής, αυτή τη φορά σε υπερεθνικό επίπεδο. Ανακατασκευάζονται, με τη χρησιμοποίηση συμβολικών κωδικών, τό ίδιο τό νόημα της «Ευρώπης» και ο όρισμός του «Ευρωπαίου». Δίπλα στην εθνική, περιφερειακή ή τοπική ταυτότητα ανακηρύσσεται έτσι, χωρίς πρόβλημα, η ύπαρξη μιας νέας ταυτότητας, της ευρωπαϊκής, συναρπαστικής όσο και άκατάληπτης, ως της ταυτότητας του νέου και σύγχρονου «Ευρωπαίου πολίτη».

Η επιλογή είναι καιρία. Οι αλλαγές στις οικονομικές και θεσμικές μορφές της Κοινοτικής Ευρώπης επιβάλλουν αλλαγές στην πολιτιστική έκφραση των Ευρωπαίων. Επιβάλλουν αλλαγές στή συμβολική αναπαράσταση της «Ευρώπης» της ίδιας, προκειμένου να πειστούν οι Ευρωπαίοι ότι υπόκεινται σε κοινές πολιτικές, κανονισμούς και αποφάσεις, όχι μόνον επειδή έχουν κοινά συμφέροντα (άλλωστε δέν έχουν όλοι τά ίδια συμφέροντα), αλλά ότι έχουν κοινές τύχες στή βάση ενός κοινού τρόπου ζωής και μιας κοινής ιστορίας. Κοντολογίς, ότι μοιράζονται κοινό μέλλον στή βάση ενός κοινού παρελθόντος. Τή σημασία της «πολιτιστικής ένοποιήσης» ως προϋπόθεσης για την αποτελεσματική οικονομική και κοινωνική συνοχή της Κοινότητας έχει αλληλεπαλλήλως υπογραμμίσει σε ανακοινώσεις της η Έπιτροπή. Από τον Νοέμβριο του 1990, μάλιστα, επισημαίνει τή σημασία της κατάρτισης στον πολιτισμό, της «πέπνδσης σε ανθρώπινους πόρους μέσω της συνεχούς επαγγελματικής κατάρτισης στον πολιτιστικό τομέα», ως αναγκαίο όρο για την πολιτισμική ομοιογένεια και την συνοχή της Κοινότητας.

Η Ευρώπη των επιχειρήσεων, λοιπόν, καθιστά αναγκαία την Ευρώπη των κοινών συνειδήσεων. Κι αυτές δέν

1. Βλ. την ανακοίνωση της Έπιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων προς τό Συμβούλιο για την «Εκπαίδευση και κατάρτιση στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Μεσοπρόθεσμες κατευθύνσεις: 1989-1991», Βρυξέλλες, 2 Ιουνίου 1989, ύπογράμμ. δική μου.

συγκροτούνται με αριθμούς. Για τό σκοπό αυτό επιστρατεύεται ό πολιτισμός. Νέες και συνθετότερες δεσμεύσεις προκύπτουν, ώς έκ τούτου, στά πεδία τής πολιτιστικής παραγωγής, δίπλα στίς παλιές και γνώριμες πολιτικές τών κρατικών παρεμβασμών και πάσης φύσεως προστατευτισμών (μέ κραυγαλέο παράδειγμα τά ύπουργεία Πολιτισμού και έθνικων κρατών).

Μέσα από τήν (έστω και έμβρυακή ακόμα σήμερα) κοινοτική, πολιτιστική, πολιτική, αναδύονται τάσεις για νέες μορφές πατρωνείας και παρεμβατισμού, πού ύσο κι αν φαίνεται ότι προβάλλουν φραγμούς έναντίον τής αυξανόμενης διάτρησις τού κόσμου τής τέχνης, τής επιστήμης και τού πολιτισμού από τόν κόσμο τού χρήματος (π.χ. προδιαγραφές για τήν τηλεόρασι, μέ προτάσεις για τόν καθορισμό μίνιμουμ κανόνων για τίς διαφημίσεις, προστασία τής νεολαίας, συγγραφικά δικαιώματα, ύπως και προδιαγραφές για προτεραιότητα σέ προγράμματα κοινοτικής προέλευσης, πούσώτως, έργων πού παράγονται από ανεξάρτητους παραγωγούς κ.λπ.), παρ' όλ' αυτά στήν πραγματικότητα, και σέ μεγάλο βαθμό, οι κοινοτικές ρυθμίσεις για τήν πολιτιστική παραγωγή, αποτελούν νέες μορφές διαμεσολάβησις για νέου τύπου συμμαχίες ανάμεσα σέ οικονομικούς οργανισμούς και πολιτιστικούς παραγωγούς. (Χαρακτηριστική είναι ή περίπτωση, τών κοινοτικών προγραμμάτων σύνδεσης πανεπιστημίων-έπιχειρήσεων, ή συγχρηματοδότησι, τηλεοπτικών και κινηματογραφικών συμπαραγωγών πού προωθούνται μέ βάση προγράμματα τής ΕΟΚ κ.λπ.). Ό υπό εξέλιξη, κοινοτικός πολιτιστικός προστατευτισμός, ενώ φαίνεται νά επιτρέπει στους παραγωγούς πολιτιστικών αγαθών τή δυνατότητα νά δραπετεύουν από τίς άμεσες πιέσεις τής αγοράς, ουσιαστικά ρυθμίζει τόν τρόπο μιας ακόμη πιά σύνθετης συσχετίσης τους, επιβάλλοντας συγκεκριμένες διευθετήσεις και μία νέου τύπου (πάντα έξωγενή, και έτερόνομη) «κανονικοποίηση» στά πολιτιστικά πεδία μέσω έπιτροπών και συμβουλίων, ώστε νά καταστούν τά προϊόντα τους ανταγωνιστικότερα στίς διεθνείς αγορές.

Έν τώ μεταξύ, ό ίδιος ό πολιτισμός μετασχηματίζεται. Στήν «κοινή» ευρωπαϊκή πολιτιστική, πραγματικότητα μας οι ποιητές, οι καλλιτέχνες, οι συγγραφείς, οι διανοούμενοι σιγά σιγά εξαφανίζονται από τό προσκήνιο, ενώ οι τεχνοκράτες τής επικοινωνίας, οι κατασκευαστές τής κοινής γνώμης, οι υπεύθυνοι τών δημοσκοπήσεων, οι marketing advisors αποκτούν πολιτιστική αυθεντία και μέσω αυτής κοινωνική έξουσία. Δημιουργείται, δηλαδή, μετατόπισι, μέσα στόν πολιτισμό και μετασχηματισμός πρós μία οικονομικοτεχνοκρατική κουλτούρα, σέ βάρος παραδοσιακότερων μορφών του, ύπως ή λογοτεχνία ή ή φιλοσοφία.

Αυτή ή «νέα κουλτούρα» δέν έχει τίποτα τό ιδιαίζόντως «ευρωπαϊκό». Είναι μία κουλτούρα παγκοσμιοποιημένη, πού προκύπτει όλο και περισσότερο ώς φόρμα συγκροτούμενη από τά media, ένας τρόπος διαχείρισης τού φαντασιακού, κοινωνικού και άτομικού, από τόν επικοινωνιακό μηχανισμό. Τό συμβολικό αποτέλεσμα τής είναι ή διανοητική άπονεργοποίηση τών «μαζών» και μία νέου τύπου έπανεργοποίησή τους στήν κατεύθυνσι τής άποδοχής μιας άλλης ταυτότητας και ενός άλλου τρόπου σκέψης, πού στή συγκεκριμένη περίπτωση, εκφράζεται από τό image τού

«Ευρωπαϊού πολίτη». Ό τελευταίος είναι, προπάντων, δημοκράτης και καταναλωτής ή, για νά κυριολεκτούμε, δημοκράτης καταναλωτής, τού όποιου ή, δημοκρατική, έλευθερία εξαντλείται στήν καταναλωτική, τού ευρωστία.

Πρός αναζήτηση τής «ευρωπαϊκής ταυτότητας»

Παράλληλα μέ τά ζητήματα πού προκύπτουν σχετικά μέ τά ΜΜΕ, τήν εκπαίδευσι, τά μνημεία, ύπάρχει μία άλλη διάστασι, στό πολιτιστικό πρόβλημα πού ανέδειξε ή ευρωπαϊκή ένοποίηση, και είναι ή, έξής: Ποιά είναι ή «Ευρώπη» πού όλοι, ό καθένας μέ τόν δικό του τρόπο, θέλουν νά ένοποιήσουν;

Βεβαίως δέν είναι δυνατόν νά προσδιορισθεί ή «Ευρώπη» στή βάση, ούτε μιας έθνικής ούτε μιας πολιτικής ένότητας. Άλλά και ό χαλαρός προσδιορισμός τής ως ιστορικής-πολιτιστικής ένότητας, δημιουργήμα τών νεότερων χρόνων και κυρίως τού 18ου και 19ου αιώνα, και αυτός σήμερα δραστικά επαναπροσδιορίζεται.

Κατά τούς προηγούμενους αιώνες, ό προσδιορισμός τής ταυτότητας τής «Ευρώπης» και τών «Ευρωπαίων» ήταν πρωτίστως έξωγενής. Δηλαδή, «Ευρωπαίος» ήταν ό άποικιοκράτης σέ αντιδιαστολή πρós τούς «ίθαγενείς» κατοίκους τών άποικιών. Σ' αυτό τό πλαίσιο, ό όρος «Ευρώπη» ύπαινισσόταν, μεταξύ άλλων, μία εξιδανίκευσι, πού προσδιόριζε τή Γηραιά Ήπειρο ως σύμβολο πολιτιστικής ένότητας (παρά τό γεγονός ότι οι λαοί τής ήταν σέ συνεχείς πολέμους μεταξύ τους) και πολιτικής, ήθικης και τεχνολογικής άνωτερότητας. Η «Ευρώπη» σηματοδοτούσε τήν έλευθερία, τήν πρόοδο, τόν ανθρωπισμό, ενώ ή «Ασία», ή «Αφρική» και ό υπόλοιπος κόσμος τή βαρβαρότητα, τήν όπισθοδρόμησι, και τόν δεσποτισμό.

Σήμερα όμως ό (πολιτιστικός) προσδιορισμός τής «Ευρώπης» έχει μετασχηματισθεί σέ «έσωτερικό και αυτοαναφορικό». Δέν προκύπτει σέ σύγκρισι μέ πληθυσμούς έξω από αυτήν, αλλά αποτελεί μέσο «αυτοπροσδιορισμού» και ένοποίησης, και — πράγμα πού αποτελεί τήν άλλη όψη, τού ίδιου νομίσματος — χάραξης «όρίων» και διαφοροποίησης ανάμεσα σέ πληθυσμούς εντός αυτής.

Στό πλαίσιο τών διεργασιών τής οικονομικοπολιτικής σύγκλισης, ό πολιτιστικός όρισμός τής «Ευρώπης» σήμερα συνεπάγεται τή δυνατότητα νά όρισθούν οι «Ευρωπαίοι» ως φορείς μιας συγκεκριμένης κοινής κουλτούρας και ταυτότητας, και έπομένως ως μέλη μιας συγκεκριμένης κοινότητας, τής όποιας ένας τέτοιος αποτελεσματικός όρισμός (αν ύπήρχε) θά μπορούσε νά αποτελέσει τόν ιδεολογικό οργανωτικό ιστό.

Όμως ένας τέτοιος αποτελεσματικός όρισμός δέν ύφίσταται. Τό νά είναι κάποιος «Ευρωπαίος» σηματοδοτεί έντελώς διαφορετικά πράγματα ανάλογα μέ τίς συγκεκριμένες (ιστορικές-πολιτιστικές-έθνικές) συνθήκες τού προσώπου αναφοράς. Στήν Γαλλία τό νά είναι κανείς «Ευρωπαίος» σημαίνει νά είναι πολίτης μιας όμόσπονδης Κοινότητας υπό τήν πολιτική και πολιτιστική ήγεμονία τών Γάλλων. Στήν Γερμανία σημαίνει νά άπορρίπτει τόν έθνικισμό, στήν Κροατία ή στήν Λιθουανία νά προασπίζεται τήν

εθνική ταυτότητα σέ βάρος τής κυριαρχίας του Βελιγραδιού ή τής Μόσχας. Στην Ελλάδα τό νά είναι κανείς «Ευρωπαίος» σημαίνει νά είναι πολιτισμένος, δημοκράτης και συγχρονισμένος, νά άνήκει σέ μιά συλλογικότητα-προέκταση, τής οικογένειας, του χωριού ή τής πόλης, τής περιφέρειας και του έθνους. Στην Αγγλία τό νά είναι κανείς «Ευρωπαίος» σημαίνει νά μήν είναι τυνηρητικός, σημαίνει ότι αποποιείται τον θαυσερικό άντιευρωπαϊσμό ή, τό κατάλοιπό του στην πολιτική, των Ίόρις, τον ευρωπαϊκό άγνωστικισμό.

Ένας αποτελεσματικός και ιδεολογικά ενεργός όρισμός τής «Ευρώπης» και των «Ευρωπαίων» δέν ύφίσταται. Καί παρά τό γεγονός ότι οι διεργασίες γιά τήν προώθηση τής «Ένιαίας Ευρώπης» είναι άνεπίστρεπτες, έντούτες ή κατασκευή τής «νέας Ευρώπης», ή ένιαία οικονομική, πολιτική, και πολιτιστική, Ευρώπη, δέν φαίνεται νά προκύπτει όπως διαχρýσσεται.

Η τεράστια πραγματικότητα που άντιστοιχεί στις διακηρύξεις των ένθερμων όπαδών τής «ευρωπαϊκής ιδέας», όπως ο Ντελόρ και ο Μιτεράν, είναι αυτή των εθνικών άνταγωνισμών και τής άπερίγραφτης έξαρσης των εθνικισμών από τό ένα μέρος, και τής συνεχιζόμενης εισβολής του «άμερικανικού» πολιτιστικού μοντέλου από τό άλλο. Τό τελευταίο δέν πρέπει νά υποτιμάται. Για όγδόντα χρόνια τώρα, ή άμερικανική κουλτούρα καταλαμβάνει μιά θέση, στη ζωή των Ευρωπαίων ως κάτι παραπάνω από εισαγόμενο προϊόν. Άλλοτε μέ τή μορφή του άστυνομικού μυθιστορήματος, άλλοτε του χολλυγουντιανού φίλμ και άλλοτε τής τζάζ και τής σούουλ μουσικής, έχει άποτελέσει ζωντανό κομμάτι τής κουλτούρας λαϊκών στρωμάτων και ενεργητικό τρόπο όργάνωσης τής εμπειρίας τους, πολύ περισσότερο από τήν κουλτούρα που πατεριναλιστικά μπορεί κατά καιρούς νά προωθοῦσαν διάφορες κρατικές πολιτιστικές πολιτικές.

Άπό τό άλλο μέρος, ή εθνική κυριαρχία (παρά τήν ύποχώρηση όρισμένων πλευρών τής) είναι ισχυρή στον ευρωπαϊκό χώρο και ή ιστορική-εθνική ιδιαιτερότητα πολύ ισχυρότερη, από τήν «ευρωπαϊκή ένότητα». Οι εθνικοί άνταγωνισμοί στό πλαίσιο τής Κοινότητας εξακολουθοῦν νά ύφίστανται παρά τό γεγονός ότι δέν είναι βίαιοι, αλλά λαμβάνουν οικονομική, πολιτική, πολιτιστική μορφή. Ο πόλεμος στον Κόλπο άνέδειξε μέ χαρακτηριστικό τρόπο τά διαφορετικά συμφέροντα των ευρωπαϊκών κρατών σέ σχέση μέ τήν Άμερική και τήν Μέση, Άνατολή, άκυρώνοντας έτσι μιά δυναμική, κι άνεξάρτητη, από τήν άμερικανική ήγεμονία, κοινή ευρωπαϊκή πολιτική. Άν στη διαπίστωση, αυτή προστεθεί τό γεγονός ότι τό εθνικό κράτος παραμένει ή πιο ισχυρή έστία των πολιτικών ταυτίσεων των Δυτικοευρωπαίων, τότε γίνεται φανερό πόσο δύσκολο είναι νά συγχροτηθεί ό νέος όρισμός τής «Ευρώπης» και του «Ευρωπαίου» μέ τους όρους ενός άσφαους υπερεθνικού ευρωπαϊσμού. Άναντίρρηση ή ταυτότητα των κατοίκων τής Ευρώπης προσδιορίζεται από πολλούς παράγοντες, ό ισχυρότερος από τους όποιους όμως παραμένει ή εθνική τους συνείδηση.

Επιπλέον, είναι σχεδόν πλεονασμός νά είπωθεί ότι ή συγχρότηση τής «νέας Ευρώπης» και του πολιτιστικού προ-

ώπου τής θα έξαρτηθεί σέ σημαντικό βαθμό από τήν έξβαση, των εθνικών διεκδικήσεων στην Άνατολική Ευρώπη. Φυσικό ήταν ή κατάρρευση, των ολοκληρωτικών κρατών και των καταπιεστικών μορφών κοινωνικής συνοχής, που αυτά είχαν επιβάλει, νά συνοδευθεί από τήν άναζήτηση, διαφορετικών πολιτιστικών ταυτιών στις χώρες αυτές. Οι άναδυόμενοι εθνικισμοί δέν είναι άπλές άναβιώσεις του παρελθόντος. Οι έξεγέρσεις των Λιθουανών, των Λετονών, των Σλοβένων, των Κροατών δέν είναι επιστροφή, στο παρελθόν, αλλά ένας τρόπος ριζοσπαστικής άρνησης του — ένας τρόπος εισόδου στη «νέα Ευρώπη». Η έξβαση τους θα επηρεάσει σημαντικά όχι μόνον τό πολιτικό αλλά και τό πολιτιστικό μέλλον τής Ευρώπης.

Τά κοινωνικά σύνορα τής «νέας Ευρώπης»

Η Ευρώπη παραμένει πεδίο έτερογένειας και ισχυρών άνταγωνισμών γύρω από συμβολισμούς, γλώσσες, ιστορίες, τρόπους ζωής που ύπερβαίνουν τά σύνορα των εθνικών κρατών. Δέν είναι μόνον οι διαφορές άνάμεσα στους Γάλλους και στους Γερμανούς, στους Βρετανούς και στους Άρλανδούς, αλλά άναρίθμητες περιφερειακές και έθνοτικές πολιτισμικές διαφορές που δέν κλείνονται στα εθνικά σύνορα. Τό σημαντικό είναι ότι αυτές οι διαφορές γίνονται μέσα χάραξης άλλου είδους συνόρων, κοινωνικών, που ακόμα και μετά τήν κατάργηση των φυσικών, τεχνικών, φορολογικών συνόρων των εθνικών κρατών θα συνεχίσουν νά διαιροῦν τους πληθυσμούς τής Ευρώπης.

Οι πολιτισμικές διαφορές μεταξύ πληθυσμών, οι διαφορές στη γλώσσα, στην καταγωγή, στην πολιτιστική ταυτότητα, καθίστανται όργανωτικός ιστός βαθιάς κοινωνικής άνισότητας. Έξαιτίας των πολιτισμικών τους διαφορών, όρισμένοι πληθυσμοί ύφίστανται τόσο τήν έκμετάλλευση στον καταμερισμό τής εργασίας όσο και τον άποκλεισμό τους από βασικά κοινωνικά δικαιώματα, όπως τό δικαίωμα στην ποιότητα ζωής, στην εκπαίδευση κ.λπ. Πρόκειται γιά μιά νέα μορφή ρατσισμού στην Ευρώπη, του όποιου ή όργανωτική άρχή, σέ άντιδιαστολή μέ τό «βιολογικό στερέότυπο» τής έποχής τής δουλείας και τής άποικιοκρατίας, είναι πολιτιστική.²

Κύριοι αποδέκτες του είναι οι μετανάστες του Τρίτου Κόσμου, όσοι προέρχονται από τό τεράστιο μεταναστευτικό κύμα που κατέκλυσε την Ευρώπη μετά τό 1945, οι περισσότεροι από τίς πρώην ευρωπαϊκές αποικίες. (Τελευταία προστίθενται σ' αυτούς και οι «άλλοτριοι» τίς Άνατολίες, πρόσφυγες ενός καταρρέοντος δεύτερου κόσμου). Αυτοί οι νέοι Ευρωπαίοι, πού συνεισφέρουν ενεργά στον σύνθετο και πλούσιο ιστό των ταυτοτήτων τίς Ευρώπης, κρατούνται, παρ' όλ' αυτά, για ιδεολογικούς και οικονομικούς λόγους κοινωνικά αποκλεισμένοι. Άποκλεισμός και ένσωμάτωσι, είναι οι κυρίαρχες κοινωνικές και πολιτικές πρακτικές αντιμετώπισής τους.

Και όσο τά εθνικά κράτη, συγχλίνουν, άλλο τόσο συγχλίνουν οι πρακτικές αποκλεισμού των «άλλοτρίων». Και δέν είναι μόνον ή Έντιτ Κρεσόν πού άπειλεί τους «παράνομους» μετανάστες με άναγκαστική επιστροφή, με πτήσεις τσάρτερ στη χώρα προέλευσης. Δέν είναι μόνον ή ιταλική κυβέρνηση, πού με πρωτοφανή κυνισμό άναγκάζει σέ επιστροφή και τον τελευταίο Άλβανό του Μπάρι. Δέν είναι μόνο ο Ντάγκλας Χέρντ και ο Κένεθ Μπέικερ πού προσπαθούν με χίλια μέσα νά σύρουν τί διάκρισι, ανάμεσα σέ «πολιτικούς» και «οικονομικούς» πρόσφυγες, αποκλείοντας τους συντριπτικά μεγαλύτερους αριθμούς των τελευταίων — θύματα των δυνάμεων τίς άγοράς πού λειτουργούν στην καπιταλιστική περιφέρεια — από την ευημερία και τον πλούτο τίς Ευρώπης. Οι ίδιες οι αναπτυσσόμενες κοινοτικές δομές παράγουν και αναπαράγουν άνάλογους αποκλεισμούς, χαρακτηρίζοντας έτσι τό πολιτιστικό και κοινωνικό πρόσωπο τίς «νέας Ευρώπης». Έξόφθαλμο παράδειγμα άποτελεί ή κοινή μεταναστευτική, πολιτική, ρυθμίσεις πού άφορούν ζητήματα ελεύθερης μετακίνησης προσώπων στην Κοινότητα, συνοριακούς έλέγχους, κοινωνικά δικαιώματα, ρυθμίσεις οι οποίες έντείνουν τί διαχωριστική γραμμή ανάμεσα σέ Ευρωπαίους «πολίτες» και «μή πολίτες», άναγνωρίζοντας ξένους «πολλών ταχυτήτων» μέσα στον κοινοτικό χώρο.³

Άναπότρεπτα, ο πολιτιστικός προσδιορισμός τίς «Ευρώπης» επηρεάζεται άπ' όλα αυτά, με άποτέλεσμα όχι μόνον ή «ευρωπαϊκή ταυτότητα» νά μήν είναι τόσο ενιαία όσο φραστικά διακηρύσσεται αλλά επιπλέον ο επιχειρούμενος σήμερα όρισμός της νά είναι σαφώς επιλεκτικός και ιεραρχικός. Επιλέγει (έτσι άποκλείει) και ιεραρχεί ανάμεσα σέ πληθώρα συμβολικών νοημάτων και πρακτικών, παραδόσεων και ταυτοτήτων, πού άποτελούν μέρος τίς πολιτιστικής ποικιλίας τίς Ευρώπης, εκφράζοντας και υλοποιώντας μ' αυτόν τον τρόπο την κοινωνική άνισότητα, την ιεραρχία και τον άποκλεισμό. "Όταν οι κοινοτικοί έταίροι (και άπωσδήποτε οι Γάλλοι) κάνουν λόγο για την

κοινή κληρονομιά, τά κοινά ιδεώδη, τον κοινό τρόπο ζωής και την κοινή ταυτότητα ως θεμέλια για την κοινωνική, συνοχή και την παραπέρα σύγκλιση, τίς Κοινότητας, μπορεί νά επικαλούνται τον Διαφωτισμό, τί δημοκρατία, τον άνθρωπισμό, ένδεχομένως την Άρχαία Έλλάδα και τον ρωμαϊκό πολιτισμό. Δέν επικαλούνται όμως την πολιτιστική ταυτότητα ή τίς παραδόσεις ούτε των Άράβων του Παρισίου ούτε των Γούρκων του Βερολίνου ούτε των Πακιστανών του Μπράντφορντ ούτε των Σομαλών τίς Φλωρεντίας. Και στο βαθμό πού κάποτε κάποτε γίνεται μνεία τίς ιδιαιτερότητας και τίς πολιτιστικής ύπαρξης αυτών των περιθωριοποιημένων Ευρωπαίων, αυτή άφορμάται από την πολιτική, λογική, μιας άνώδυνης, και άπωσδήποτε σέ άλλη, κοινωνική ταχύτητα, «ένσωμάτωσής» τους.

Δέν υπάρχει, λοιπόν, ένα «κοινό σπίτι» στην Ευρώπη, αλλά πολλά, δέν υπάρχει μία «ευρωπαϊκή ταυτότητα» αλλά πολλές — και, άπωσδήποτε, δέν έχουν όλες την ίδια κοινωνική σημασία.

Και πάλι για τον πολιτισμό και την πολιτική

Τό αίτημα τίς άυτονομίας του πολιτιστικού πεδίου από οικονομικές πιέσεις και πολιτικούς καθορισμούς, όπως και εκείνο τίς πολιτιστικής χειραφέτησης των διαφορετικών ιστορικών πληθυσμών φαίνονται σήμερα απλή χίμαιρα. Γιατί άυτονομία και χειραφέτηση, μπορούν νά υπάρξουν μόνο στο πλαίσιο των κοινωνικών συνθηκών πού θά τίς καταστήσουν δυνατές. Και αυτές οι συνθήκες δέν υπάρχουν.

Άλλά τό αίτημα τίς έλεγξιμότητας όλων των μηχανισμών και όργάνων πού καθορίζουν την πολιτική, για τον πολιτισμό, τά συλλογικά δικαιώματα, τί μεταχείριση των μειονοτήτων τίθεται στην ημερήσια διάταξη.

Όμως, στο κοινοτικό επίπεδο, τό Κοινοβούλιο είναι άνίσχυρο και τό Συμβούλιο, ή Ψιπτροπή, οι πάσης φύσεως ευρωκράτες είναι ουσιαστικά άνεξέλεγκτοι. Λαμβάνουν άποφάσεις και καταστρώνουν πολιτικές για τον πολιτισμό, τά ΜΜΕ, την εκπαίδευση, τά κοινωνικά, πολιτικά, οικονομικά δικαιώματα των πολιτιστικά διαιρεμένων πληθυσμών τίς Ευρώπης έρήμην αυτών των ίδιων, μέσα από διαδικασίες και μηχανισμούς πού, από την ίδια τή συγκρότησή τους, δέν είναι ούτε διαφανείς ούτε δημοκρατικά έλεγξιμοι. Η λύση στο πρόβλημα τίς έλεγξιμότητάς τους παραμένει — πρós τό παρόν τουλάχιστον — άπροσδιόριστη. Άναπόδραστα έρχεται στο νοϋ ή διαπίστωση, του Balibar: «Κάθε κράτος δέν είναι άπαραίτητα δημοκρατικό, όμως ένα μη κράτος έξ όρισμού δέν μπορεί νά εκδημοκρατισθεί».⁴

2. Βλ. τίς σημαντικές αναλύσεις των E. Balibar και E. Wallerstein, *Race, Nation, Classe, les identités ambiguës*, Paris, Découverte, 1988 (υπό έκδοση από τίς εκδόσεις *Ο Πολίτης*), καθώς και E. Balibar, "Es Gibt Keinen Staat in Europa: Racism and Politics in Europe Today", *New Left Review*, 186, σ. 5-19.

3. Βλ. Μάχη Καβουριάρη, «Νέα και Ένιαία Μεταναστευτική Πολιτική στην Ευρώπη», *Ο Πολίτης*, 112, σ. 16-20.

4. Balibar, "Racism and Politics...", στο *οπ.π.*, σ. 19.

Ἱερὰρχική ἢ δημοκρατική διάρθρωση τῆς ἀκαδημαϊκῆς κοινότητας;

τοῦ Κώστα Σταμάτη

Πρὶν ἀπὸ λίγες μέρες, ἐν μέσω τῆς θερινῆς ραστώνης, εἶδαν τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας οἱ προτάσεις γιὰ τὰ Ἀνώτατα Ἐκπαιδευτικά Ἰδρύματα, πού ἐπεξεργάστηκε Ἡμελὴς ἐπιτροπὴ καθηγητῶν ὑπὸ τὸν ἀκαδημαϊκό κ. Γεώργιο Μητσόπουλο, διορισμένη ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων. Προτάσεις σέ ζητήματα ἐκπαιδευτικῆς —ὅπως καὶ κάθε ἄλλης ἄλλωστε— πολιτικῆς δὲν μπορεῖ παρά νά ἐπιδέχονται κριτική, ἀκόμη καὶ στὴ σπάνια περίπτωση πού θά συγχέντρωναν ὑψηλὸ βαθμὸ συναίνεσης τῶν ἐνδιαφερόμενων πλευρῶν. Παρά τὴν πανταχόθεν προβαλλόμενη ἀνάγκη χάραξης ἐθνικῆς πολιτικῆς γιὰ τὴν παιδεία, τὰ ζητήματα ἐκπαιδευτικῆς πολιτικῆς ἀποτελοῦν πάντοτε πεδίο προβολῆς διαφορετικῶν ἀντιλήψεων, συμφερόντων, προσδοκιῶν. Πράγμα ἀπολύτως ἀναμενόμενο σέ μιά πολυφωνικὴ κοινότητα, ὅπως ἡ ἀκαδημαϊκὴ, ἰδίως μάλιστα ἂν ληφθεῖ ὑπόψη ἡ ποικιλότης διαπλοκῆς τῆς τελευταίας μέ τὸ κοινωνικὸ, πολιτικὸ καὶ πολιτισμικὸ πλαίσιο ἀναφορᾶς τῆς. Ἐννοεῖται ὅτι ὅσο εὐρύτερο εἶναι τὸ φάσμα τῶν προτεινόμενων ἀλλαγῶν καὶ δραστηριότερη ἡ ἐμβέλειά τους, τόσο περισσότερο ἔντονες πιθανολογεῖται ὅτι θά εἶναι οἱ ἀντιδράσεις στίς μεταβολές αὐτές.

Ἀπὸ τὴν ἐντυπωσιακὴ δέσμη προτάσεων τῆς προαναφερόμενης ἐπιτροπῆς, τὸ παρὸν κείμενο ἐπιλέγει, κυρίως λόγῳ στενότητος χώρου, ὅσες ἀναφέρονται στὴν ἐνδοπανεπιστημιακὴ διάρθρωση τῶν ΑΕΙ, δίχως νά ὑποτιμᾷ καθόλου τὴ σοβαρότητα ἄλλων ἀπὸ τίς προτάσεις αὐτές (ὅπως ἡ ἔμμεση διείσδυση ἰδιωτικῶν κεφαλαίων στὸ χῶρο τῆς δημόσιας ἀνώτατης παιδείας, ὁ περιορισμὸς τοῦ πανεπιστημιακοῦ ἀσύλου, ἡ καταβολὴ διδάκτρων κ.λπ.). Πρόκειται γιὰ καίριο θέμα γιὰ ὅσους καὶ ὅσες ἐργάζονται ἤδη ἢ πρόκειται νά ἐνταχθοῦν στὰ ἑλληνικὰ πανεπιστήμια. Ἀπὸ τὴν εὐστοχὴ ἢ μὴ ἀντιμετώπισή του θά σφραγισθεῖ μακροπρόθεσμα σέ βάθος ἢ ποιότητα τῶν σχέσεων μεταξύ τῶν πανεπιστημιακῶν, μέ ἀξιοσημείωτες ἐπιπτώσεις στὴν ποιότητα τῆς ἴδιας τῆς ἐκπαιδευτικῆς διαδικασίας.

Ἡ ἠθελημένα διλημματικὴ διατύπωση τοῦ τίτλου τοῦ ἄρθρου ὑποθέτει σχηματικὰ ὅτι ἡ νομοθετικὴ πολιτικὴ ἐπὶ τοῦ προκειμένου τίθεται μπροστά σέ δύο κατὰ βάση διαφορετικὰ πρότυπα ἐσωτερικῆς ὀργάνωσης τῆς πανεπιστημιακῆς κοινότητας. Ἀσφαλῶς κανένα ἀπὸ αὐτὰ δὲν μπορεῖ νά

ἐφαρμοσθεῖ ἀνόθευτο στὴν πραγματικότητα, πλήρως ἀνοσοποιημένο ἀπὸ τυχόν προσμείξεις τοῦ ἄλλου. Παρ' ὅλ' αὐτὰ, τὰ δύο αὐτὰ πρότυπα, *ιδεατοτυπικῶς* ἐκλαμβανόμενα, ὀρίζουν συμβολικὰ τοὺς ἀντίθετους πόλους μιᾶς οὐσιαστικῆς νομοθετικῆς ἐπιλογῆς. Περιττὸ νά ὑπομνησθεῖ φυσικὰ ὅτι εἰλικρινῆς συζήτηση περιεχομένου διεξάγεται μέ ἐπιχειρήματα οὐσίας καὶ ὄχι *ad personam*. Ὡς ἐκ τούτου, οἱ σκέψεις πού ἔπονται θέτουν συνειδητὰ ἐντὸς παρενθέσεως τὰ πρόσωπα πού συναπάρτισαν τὴν Ἐπιτροπὴ Μητσόπουλου, στοχεύοντας ἀποκλειστικὰ στὴν ἐκπαιδευτικὴ οὐσία τῶν προτάσεών της.

Θά ἦταν χρήσιμο ἀρχικά νά γίνει μιά προσπάθεια ἀνασυγκρότησης ἑνὸς κεντρικοῦ προβληματισμοῦ, στό πλαίσιο τοῦ ὁποίου προσβλέπεται ἀπὸ πλευρᾶς ὑπουργείου μιά σειρά κρίσιμων μεταρρυθμίσεων στὴ μέχρι τοῦδε ὀργάνωση τῆς ἐνδοπανεπιστημιακῆς ζωῆς (I). Ἀκολούθως ἀξίζει νά προβληθοῦν ὀρισμένες εὐλογες ἐνστάσεις, πού ἐκπορεύονται ἀπὸ μιά διαφορετικὴ ἀφετηρία ἀνάλυσης καὶ συνάμα ἀξιολογικὴ στάση γύρω ἀπὸ τὴ θρυλούμενη κακοδαιμονία τοῦ ἑλληνικοῦ πανεπιστημίου. Οἱ ἀντιρρήσεις αὐτές συνοδεύονται ἀντίστοιχα ἀπὸ συγκεκριμένες προτάσεις περὶ τοῦ πρακτέου, κινούμενες σέ ἐμφανῶς ἄλλη, ἂν ὄχι ἀντίθετη, τροχιά ἀπὸ ὅ,τι οἱ προτάσεις τῆς Ἐπιτροπῆς Μητσόπουλου (II).

Σημειωτέον ὅτι, ἀκόμη καὶ ἂν οἱ κρινόμενες ἐδῶ προτάσεις τῆς ἐν λόγω ἐπιτροπῆς δὲν υἱοθετηθοῦν τελικὰ, δὲν θά ἦταν ἄσχοπη μιά κριτικὴ ἀποτίμησή τους, ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἡ ἐκπαιδευτικὴ φιλοσοφία πού τίς διαπερνᾷ παραμένει στοὺς πανεπιστημιακούς καὶ πολιτικούς κύκλους πού τὴν ἐνστερνίζονται. Ἄς παραχωρηθεῖ ὑπὲρ τοῦ γράφοντος τὸ ἐλαφρυντικὸ τῆς ἀπλῶς δημοσιογραφικῆς πληροφόρησής του ὡς πρὸς τίς ἐριζόμενες ἤδη προτάσεις τῆς ἀνωτέρω ἐπιτροπῆς.

I

Ἀπὸ τὰ πρῶτα κιόλας βήματα ἐφαρμογῆς τοῦ ρηξικέλευθου πράγματι Ν. 1268/1982 γιὰ τὰ ΑΕΙ ἀκούγονταν σποραδικὰ φωνές ἐπικριτικῆς ἐναντίον του. Σέ αὐτές προστέθηκαν σύν τῷ χρόνῳ, ὑπὸ τύπον μελοδραματικοῦ *mea culpa*, καὶ οἱ φωνές δύο πανεπιστημιακῶν ἀπὸ τοὺς ἐ-

μπνευστές του τολμηρού εκείνου νομοθετήματος. Αίχμη του δόρατος στάθηκε η προσπάθεια εκδημοκρατισμού της εσωτερικής λειτουργίας της ακαδημαϊκής ζωής. Μερικά κομβικά σημεία του εγχειρήματος άφορουσαν: α) την καθιέρωση της Γενικής Συνέλευσης κάθε Τμήματος ως κυρίαρχου όργανου, έξοπλισμένου με τό τεκμήριο της αρμοδιότητας, β) την αντικατάσταση της απελπιστικά παρωχημένης, μονοπρόσωπης «έδρας» από έναν ένιατο φορέα διδασκόντων, τόν Τομέα και γ) την εγκαθίδρυση ενός ανοικτού συστήματος εξέλιξης των πανεπιστημιακών από βαθμίδα σε βαθμίδα μέσα σε σχεδόν τακτά χρονικά όρια.

Γρήγορα η μεταρρύθμιση εκείνη επέσυρε την μνήν ιδίως όσων πρεσβεύουν μία αύταξία της ακαδημαϊκής ιεραρχίας, πού «διαταράχθηκε» πρόσκαιρα από τό βέβηλο νομοθέτημα. Οί λίγες και σκαιώδεις ενώσεις πρωτοβάθμιων καθηγητών, πού ενεργοποιήθηκαν από τότε, άντέτειναν επίμονα μία ύποστασιοποιημένη ιδέα πανεπιστημιακής «νομιμότητας», ή όποία ύποτίθεται πώς διασαλεύθηκε (προφανώς ύπέρ των πληθειών του πανεπιστημιακού χώρου). Ή ιδέα αύτή, στην πιό συντηρητική έκδοχή της, έμπνεόταν από τό «παλιό καλό» πρότυπο της μονοκρατορίας του τακτικού καθηγητή, ως έδραιωμένου κατόχου άκτοιας επίζηλης «έδρας».

Οί συμπαραδηλώσεις ισχύος της «έδρας» είναι γνωστές σε όσους και όσες διατηρούν την ιστορική μνήμη. Κάθε «Σχολή» διοικούνταν από μικρό αριθμό τακτικών καθηγητών. Άνεξάρτητα από άγαθές προαιρέσεις των τελευταίων, τό συγκεντρωτικό αυτό σύστημα δημιουργόσε ένα κλειστό ολιγοπώλιο ισχύος. Τουτό, άν δέν ύπέβαλλε, πάντως δέν μπορούσε νά άποτρέπει φαινόμενα αυθαιρεσίας (παρομιμώδους μάλιστα στή χώρα μας) και παντελή έλλειψη δημοκρατικού ελέγχου των «άνώτερων» από τούς «κατωτέρους». Ή έξάρτηση των «ύφισταμένων» μπορούσε νά καταλήγει άνεμπόδιστα σε διοικητική, πνευματική, συχνά και προσωπική άλλοτρίωσή τους ύπέρ της ολιγάριθμης ομάδας πανεπιστημιακών πατρικίων.

Ευδιάκριτες άποχρώσεις της εκπαιδευτικής αύτης φιλοσοφίας έμπεριέχονται και στίς προτάσεις της Έπιτροπής Μητσόπουλου. Δέν θά ήταν παρακινδυνευμένη ή άποψη ότι, τουλάχιστον στα θέματα πού τίγουμε εδώ, οί σχετικές προτάσεις άποτελούν ελαφρώς μετριοπαθέστερη παραλλαγή της ίδιας θεμελιώδους εκπαιδευτικής άντίληψης. Έτσι κι άλλως ή διασπορά αρμοδιοτήτων πού μεσολάβησε την τελευταία δεκαετία, ή σημαντική άνανέωση του πανεπιστημιακού προσωπικού, καθώς και τό νέο ακαδημαϊκό κλίμα πού ευνόηθηκε άποκλείουν εκ των πραγμάτων μία αύτούσια επάνοδο στο άυταρχικό καθεστώς πού καταργήθηκε τό 1982.

Ύπενθυμίζουμε επί τροχάδην τίς προτεινόμενες μεταβολές: 1) Μεταφορά έξουσίας από τή Γενική Συνέλευση στο Διοικητικό Συμβούλιο κάθε Τμήματος, σχετικά με τόν προγραμματισμό και τίς προκηρύξεις θέσεων διδακτικού προσωπικού. Ή Γ.Σ., στην όποία σήμερα συμμετέχουν εύρύτατα εκπρόσωποι όλων των βαθμίδων, άποφιλώνεται από μία βασική της αρμοδιότητα, προς όφελος του Δ.Σ., άποτελούμενου μόνον από τακτικούς καθηγητές. 2) Διορισμός (άπό ποιόν;) άντί έκλογής των διευθυ-

ντων Τομέων, κλινικών, εργαστηρίων. Αυτοί, μαζί με τόν εκλεγόμενο πρόεδρο, έξακολουθούν νά συναποτελούν τό Δ.Σ. του Τμήματος. 3) Οί θέσεις γίνονται οργανικές, με άναπότρεπτη συνέπεια τή μακρόχρονη καθήλωση των πανεπιστημιακών σε μία βαθμίδα, άσχετα από την έπιστημονική προσφορά και καταξίωσή τους. 4) Σύνθετα και δύσκολα (όπως;) έργα άνατίθενται μόνο σε φυσικούς φορείς των άνωτερων βαθμίδων, από μόνο τό γεγονός ότι άνήκουν στίς βαθμίδες αυτές. 5) Στην κατανομή του εκπαιδευτικού έργου συνυπολογίζεται ή άρχαιότητα, δηλαδή και πάλι ένα τυπικό, έξωπανεπιστημιακό και πάντως μή αξιακό κριτήριο.

II

Οί λόγοι πού συνηγορούν ύπέρ μιās δημοκρατικής και όχι αύστηρά ιεραρχικής διαρθρώσεως της δομής του πανεπιστημίου συνοφίζονται με άκρα συντομία στα ακόλουθα επιχειρήματα. Στα πανεπιστήμια πρωτίστως καλλιεργούνται διδακτικά και έρευνητικά έργα, ενώ δευτερευόντως και παρεπομένως μόνον ασχούνται και διοικητικά καθήκοντα από τούς πανεπιστημιακούς. Έπομένως, ή διάρθρωση του πανεπιστημιακού προσωπικού διαφέρει ριζικά από τή γραφειοκρατική και αύστηρά ιεραρχική δομή έξουσίας όποιοδήποτε άλλου κρατικού μηχανισμού. Βεβαίως και διαμορφώνεται στο εσωτερικό του μία κλίμακα μεταξύ των διδασκόντων (στην Ελλάδα τετράβαθμη). Όστόσο, τό κριτήριο της δέν είναι ούτε ή άρχαιότητα ούτε, πολύ λιγότερο, ό εύθύς διορισμός από κάποιο έξωπανεπιστημιακό κέντρο. Τό κριτήριο τουτό προσφέρει ή διαβάθμιση και κινητικότητα από κατώτερη βαθμίδα σε άνωτερη, κυρίως βάσει της ποιότητας του πνευματικού έργου καθενός. Είναι αυτόνομο ότι τό έργο αυτό δέν παράγεται από τή μία μέρα στην άλλη, αλλά χρειάζεται όπωσδήποτε χρόνο για νά μεστώσει.

Κατά συνέπεια ή ακαδημαϊκή εξέλιξη του πανεπιστημιακού πρέπει νά αφήνεται άνοικτή, γινόμενη κατ' άξίαν και ουσιαστική έπιστημονική προσφορά και όχι υπό τό άγχος και άχθος θεσμικά επιβεβλημένων δουλειών, όπως ή εκ των προτέρων περιχαράκωση οργανικών θέσεων. Για τόν ίδιο λόγο άλλωστε θά πρέπει νά καταργηθεί ή άτυχεστατη ρύθμιση του ισχύοντος νόμου-πλαίσιο, πού όρίζει άνώτατα όρια παραμονής σε μία βαθμίδα. Τουτό έχει προκαλέσει πράγματι μία έναγώνια προσπάθεια ποσοτικής πνευματικής παραγωγής. Συναμα, έχει συντελέσει συχνά στην άνάπτυξη μιās δημοσιοϋπαλληλικής προσδοκίας άνόδου στην επόμενη βαθμίδα, με την αυτόματη συμπλήρωση του άνώτατου χρονικού όριου (4 χρόνια για τόν λέκτορα, 5 για τόν επίκουρο, 6 για τόν άναπληρωτή καθηγητή). Δέν έλειψαν κιόλας περιπτώσεις πού συνάδελφοι εκλέχθηκαν στην επόμενη βαθμίδα υπό τό βάρος ενός ήθικου διλήμματος πού δημιουργήθηκε στο έκλεκτορικό σώμα: ή θετική κρίση ή άλλως έξοδος του ύποψηφιού από τό πανεπιστήμιο.

Στο ιεραρχικό πρότυπο άντίθετα ή πανεπιστημιακή διαβάθμιση όντολογοποιείται σε μία σκληρή και άκαμπτη ιεραρχία, πού καθίσταται άυτοσκοπός. Σκοπός παρόμοιας

ἱεραρχικῆς δομῆς θὰ ἦταν ἡ ἀναπαραγωγὴ τοῦ ἑαυτοῦ τῆς καὶ ὄχι βέβαια ἡ βελτίωση τοῦ παραγόμενου στά πανεπιστήμια ἔργου. Ἀκριβῶς ἐπειδὴ τὸ ἱεραρχικὸ πρότυπο δέν θεμελιώνεται βάσει ἐπιχειρημάτων σχετικῶν μὲ τὸ ἐκπαιδευτικὸ ἔργο, ἀποδεικνύεται τελικὰ ξένο, ἄσχετο πρὸς τέτοια ἀξιολογικὴ στάθμιση, μόνον καὶ μόνον γιὰ νὰ ἐνδυναμωθεῖ ἡ ἐξουσία τῶν πρωτοβάθμιων καθηγητῶν. Ἡ κυκλικὴ καὶ ἀποδεικτικῶς ἀποβλητὰ θεμελίωση τοῦ ἐπιχειρήματος καθίσταται προφανῆς στὸ ἀπλό ἐρώτημα: «Κατὰ τί θὰ βοηθήσει ἄραγε τὴν πανεπιστημιακὴ παιδεία ἡ ἐπαναφορά τυπικῶν ἱεραρχικῶν σχέσεων καὶ ἐν τέλει ἡ οἰονεὶ ὀλιγαρχικὴ διαχείριση τῶν πανεπιστημιακῶν διαδικασιῶν;». Ἔτσι λοιπὸν ἡ σχετικὴ πρόταση ἀπογυμνώνεται σὲ μία προειλημμένη θέση, οὐσιαστικὰ ἀθεμελιώτη, ἀφοῦ συγγεί βασικὰ μίᾳ γνωστικῆ διαβάθμιση τῶν διδασκόντων ὡς ἐξουσιαστικὴ ἱεραρχία καὶ μόνον.

Θὰ ἦταν ἀνακριβὴς, παρ' ὅλ' αὐτὰ, ὁ παραλληλισμὸς τοῦ ἱεραρχικοῦ προτύπου μὲ φεουδαρχικὲς ὀργανωτικὲς ἀρχές. Πρόκειται μᾶλλον γιὰ τὴ νεοσυντηρητικὴ ἰδέα ἐνός πανεπιστημιακοῦ συστήματος πού ἀνακαλεῖ στή μνήμη τὴν πολιτικὴ ὀργάνωση τοῦ πρωτόγονου φιλελευθερισμοῦ, διεπόμενου ἀπὸ τὴ διάκριση τῶν πολιτῶν σὲ ἐνεργητικούς καὶ παθητικούς, σὲ διαστολὴ πρὸς τὴν ἱστορικὰ μεταγενέστερη ἀρχὴ τῆς καθολικῆς ψηφοφορίας. Στὴ διαχείριση τῶν κοινῶν ὑποθέσεων δικαιούνται νὰ συμμετέχουν μόνον οἱ πρῶτοι, δηλαδὴ μονάχα οἱ κατέχοντες ἕνα ἐξαιρετικὰ ὑψηλό minimum ἐπίπεδο πλοῦτου (πρακτικὰ οἱ μεγαλοαστοί). Ὡς αἰτιολογικὸς λόγος προβαλλόταν, ὅπως εἶναι γνωστὸ, ὅτι οἱ πολιτικὲς ἀποφάσεις ἀφοροῦν ὅσους διαθέτουν ὀρισμένη ἰδιοκτησία καὶ καταβάλλουν φόρους γι' αὐτήν. Σὲ τελικὴ ἀνάλυση, ἐπομένως, ἡ πολιτικὴ εἶναι ὑπόθεση μιᾶς μικρῆς κοινωνικῆς μειοψηφίας.

Τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, τὴ διαχείριση τῶν πανεπιστημιακῶν ὑποθέσεων τὸ ἱεραρχικὸ πρότυπο ἐμπιστεύεται μόνον σὲ ὅσους κατέχουν ἤδη τὴν κορυφὴ τῆς πανεπιστημιακῆς κλίμακας. Οἱ ὑπόλοιποι, οὐσιαστικὰ ἡ μεγάλῃ

πλειοψηφία τῶν διδασκόντων, καθίστανται «παθητικοὶ» ἀκαδημαϊκοὶ πολίτες, ἀμέτοχοι στά πανεπιστημιακὰ δρώμενα ἢ ἔστω ἐξ ἀντανακλάσεως συμμετέχοντες καὶ ἐνδεχομένως ἐπωφελοῦμενοι. Δέν εἶναι δύσκολο νὰ φανταστεῖ κανεὶς τίς συνακόλουθες νοοτροπίες καὶ συμπεριφορὲς πού πιθανότατα θὰ ἐκδηλωθοῦν. Ἀφ' ἐνός σχέσεις ὑποτέλειας πρὸς τοὺς «ἀνωτέρους», ἀφ' ἐτέρου σχέσεις ἀνελέητου ἀνταγωνισμοῦ μεταξύ ὁμοιοβάθμων στὸν ἀγῶνα τῆς ἀτομικῆς ἐπιβίωσης, μπροστὰ στὸ φάσμα τῆς στασιμότητος καθενός, πού συνεπάγεται μίᾳ πυραμιδωτῆ διάταξη ὀργανικῶν θέσεων. Τὸ δυσμενὲς ἀκαδημαϊκὸ κλίμα πού θὰ ἀκολουθήσει ἀσφαλῶς δέν ἐγγυᾶται καθόλου ἕνα πλαίσιο λειτουργίας πρόσφορο γιὰ οὐσιαστικὴ ἀναβάθμιση τῆς πανεπιστημιακῆς παιδείας.

Μήπως ὅμως, θὰ ἀναρωτηθεῖ ἴσως κανεὶς, τὸ ἀντιπαραβαλλόμενο πρότυπο «δημοκρατικῆς» πανεπιστημιακῆς ὀργάνωσης, στὴ βιασύνη του νὰ ἐμπλέξει ὅλα τὰ μέλη τῆς πανεπιστημιακῆς κοινότητας στὴν καθημερινὴ ἀκαδημαϊκὴ πρακτικὴ, καταλήγει σὲ «ἰσοπεδωτισμὸ»; Εἶναι τάχα ἐφικτὸ νὰ γίνουν ὅλοι οἱ πανεπιστημιακοὶ τακτικοὶ καθηγητές; Στὴν πρώτη ἐρώτηση ἐμφιλοχῶρεῖ καὶ πάλι μίᾳ σύγχυση. Κανεὶς δέν ἀρνήθηκε, ἀπ' ὅσο γνωρίζω, μὲ σοβαρὰ ἐπιχειρήματα τὴν ἀνάγκη διαβάθμισης τῶν πανεπιστημιακῶν ἀνάλογα μὲ τὴν ποιότητα καὶ ὠριμότητα τοῦ διδακτικοῦ καὶ ἐρευνητικοῦ ἔργου τους. Οὔτε ἰσχυρίστηκε ποτέ κανεὶς ὅτι ὅλοι οἱ παρόντες ἢ μέλλοντες πανεπιστημιακοὶ μποροῦν ἀνεξάρτητα νὰ ἀναδειχθοῦν σὲ ἐπιστημονικούς ἀστέρες ἢ ἔστω καθηγητὲς πρωτοβάθμιους. Ἄρα μίᾳ μαλακῇ ἱεραρχικῇ κλίμακα, βασιζόμενη σὲ κριτήρια ἐπιστημονικῆς ἀξίας καὶ ἀρμοδιότητος, εἶναι πιθανῶς ἀναπόφευκτη καὶ πάντως θεμιτὴ. Αὐτὸ πού δέν εἶναι ἀναπόδραστο, ἀντίθετα, εἶναι μίᾳ παράλληλη ἱεραρχία — καὶ μάλιστα αὐστηρὴ — κατανομῆς ἐξουσιῶν ὑπὲρ τῆς πρώτης καὶ σὲ βάρος τῶν ὑποδεέστερων βαθμίδων. Καμιά παρόμοια ἐγγραφή δέν ὑπάρχει στὴ δῆθεν «φύση τῶν (πανεπιστημιακῶν) πραγμάτων», δογματικὰ ὑποτιθέμενη ἀ-

πό τούς συμπαθούντες, ανέκαθεν ή όψίμως, τό ιεραρχικό πρότυπο.

Η αντίκρουση αυτή άπαντά ήδη και στό δεύτερο έρώτημα. Τό δημοκρατικό πρότυπο, από τήν πλευρά του, προτείνει κανονιστικές άξιώσεις, όπως ή δυνατότητα εξέλιξης τών πανεπιστημιακών βάσει τής επιστημονικής προσφοράς καθενός. Άποτελεί τελείως άλλης τάξης ζήτημα (καθαρά εμπειρικής πρόβλεψης) πόσοι και πόσες θά τύχουν πράγματι εξέλιξης. "Αν πάλι τούτο συμβεί σε «μεγάλη» κλίμακα —μέ ποιά άσφαλές συγκριτικό μέτρο αλήθειας;—, αυτό καθόλου δέν θά έβλαπτε τό έλληνικό πανεπιστήμιο, έφόσον φυσικά γίνεται άξιοκρατικά. Άποφασιστικό στοιχείο έν προκειμένω είναι ή τάξη μεγέθους τών έλληνικών πανεπιστημίων. Τά δύο κεντρικά πανεπιστήμια (Καποδιστριακό και Άριστοτέλειο) είναι από καιρού ήδη άρχετά μαζικά, ώστε νά είναι επιθυμητή ή βελτίωση τής άνισόρροπης σήμερα άναλογίας μεταξύ διδασκόντων και διδασκομένων, άκόμη και στις άνώτερες βαθμίδες.

"Όπως και νά έχει τό πράγμα, είναι όπωσδήποτε υπόθεση τής πανεπιστημιακής κοινότητας ό ταχύτερος ή βραδύτερος ρυθμός άκαδημαϊκής εξέλιξης τών μελών της. Γίνεται σαφές μολαταύτα ότι τό θέμα αυτό είναι λογικώς ύστερο, σε σχέση με τό προηγούμενο, κανονιστικό πρόβλημα τού καλύτερου δυνατού κριτηρίου ως προς τήν εξέλιξη καθεαυτήν. Η προτεινόμενη καθιέρωση όργανικών θέσεων δέν άποκλείει φυσικά τήν κατ' άξίαν έκλογή επιστημόνων, πανεπιστημιακών ή μή. Είσηγεϊται όμως διαδοχικούς, δυσπρόβλητους θεσμικούς φραγμούς στή διαδικασία αυτή, δίχως τούτο νά τεκμηριώνεται με πειστικά και ουσιαστικά έπιχειρήματα για μία «καλύτερη» παιδεία.

Έν πάση περιπτώσει, στήν κανονιστική διάσταση τής καλώς νοούμενης αυτοτέλειας τών ΑΕΙ έμπίπτει, εκτός τών άλλων, και ή δυνατότητα διάπλασης μακροπρόθεσμα γραπτών ή έθιμικών κανόνων σε ειδικότερα θέματα. Θα πρόδιδε μία άντιληψη νομικού φετιχισμού ή προσδοκία ρύθμισης εκ τών προτέρων κάθε πτυχής τής άκαδημαϊκής ζωής με τρόπο έξονυχιστικά λεπτομερή. "Έτσι σε πολλά Τμήματα τείνει νά επικρατήσει στήν πράξη ότι στις εισηγητικές έπιτροπές για κρίσεις είναι κατ' άρχήν προτιμότερο νά συμμετέχουν μέλη τών άνώτερων βαθμίδων, έφόσον βέβαια είναι επιστημονικά καθ' ύλην άρμόδια. Δέν συντρέχει κανείς σοβαρός λόγος νά έπιβληθεί νομοθετικά παρόμοια ύποχρέωση, άφου διόλου δέν άποκλείεται νά εμφανισθούν ιδιόμορφες περιπτώσεις, πού θά πρέπει νά κριθούν με κάπως διαφορετική σύνθεση τής εισηγητικής έπιτροπής.

Οί προεκτιθέμενες εκτιμήσεις υπεραμύνονται μιας δημοκρατικής διαρθρώσεως τής πανεπιστημιακής κοινότητας. Είναι άδιανόητο νά έπιζητείται ή αναβάθμιση τού καλλιεργούμενου στό έλληνικά πανεπιστήμια έργου με τήν υποβάθμιση τών λειτουργιών τών κατώτερων βαθμίδων. Ζητούμενο πρέπει νά είναι ό εμπλουτισμός τής έσωπανεπιστημιακής δημοκρατίας και όχι ή άφυδάτωσή της. Έπιβάλλεται έπιταχτικά ή περιφρούρηση τής άκαδημαϊκής έλευθερίας και άξιοπρέπειας όλων τών μελών τού πανεπιστημιακού στερεώματος. Προπάντων μάλιστα τών κατώτερων βαθμίδων, άφου στήν πραγματικότητα αυτών ή άξιοπρέπεια και έλευθερία διακυβεύεται από τήν έπιβολή

ένός σκληρού ιεραρχικού προτύπου. Οί λόγοι πού προαναφέρθηκαν υπερχρονίζονται τής διατήρησης και βελτίωσης τού υπάρχοντος θεσμικού πλαισίου τών δημοσίων ΑΕΙ και αντιμάχονται τήν άνοιχτή ή κούφια άνατροπή του. Πρός τούτο είναι επάναγκες, ως προς τό έξεταζόμενο έδω θέμα:

1) Νά διατηρηθεί σε κάθε Τμήμα τό τεκμήριο άρμοδιότητας υπέρ τής Γενικής Συνέλευσης άντί τού Διοικητικού Συμβουλίου, τό όποιο παραμένει βασικά εκτελεστικό όργανο τής πρώτης.

2) Οί διευθυντές τών Τομέων, κλινικών, εργαστηρίων νά εξακολουθήσουν νά εκλέγονται από τή βαθμίδα τού τακτικού ή άναπληρωτή καθηγητή και νά μή «διορίζονται».

3) Η κατανομή τού εκπαιδευτικού έργου νά γίνεται με άπόφαση τού οικείου Τομέα, σύμφωνα με τίς ουσιαστικές εκπαιδευτικές άνάγκες τών γνωστικών άντικειμένων πού καλλιεργούνται στό πλαίσιο του και πάντως όχι βάσει τυπικών κριτηρίων όπως ή άρχαιότητα.

4) Νά δοθεί ένδεχομένως ή δυνατότητα μονιμοποίησης στις κατώτερες βαθμίδες, μετά από έπιτυχημένη τριετή παραμονή στήν ίδια βαθμίδα (κάτι πού αντιμετωπίζουν ευνοϊκά και οι προτάσεις τής Έπιτροπής Μητσόπουλου, αλλά σε άλλο πλαίσιο προβληματισμού).

5) Νά καταργηθούν τά έπιζήμια άνώτατα όρια παραμονής τών διδασκόντων σε μία βαθμίδα. Συγχρόνως, θά πρέπει νά είναι πάντοτε άνοιχτές οι προκηρύξεις θέσεων, ώστε νά έχουν πρόσβαση και πρόσωπα προερχόμενα εκτός τού συγκεκριμένου πανεπιστημίου.

Τά ζωτικά προβλήματα τής άνώτατης παιδείας στή χώρα μας δέν είναι πλέον θεσμικού χαρακτήρα αλλά ποιοτικών προσανατολισμών και γενναίας χρηματοδότησης από τόν κρατικό προϋπολογισμό. Σε άλλη βάση τοποθετούμενη, ή συζήτηση διολισθαίνει σε βολικά αλλά επώδυνα πλέον υποκατάστατα. Κατά τά λοιπά, όπως πάντοτε, άπαιτείται ή έγρήγορη τών μελών τής πανεπιστημιακής κοινότητας, ώστε νά συμμετέχουν ένεργά και υπεύθυνα στό καθημερινό παιγνίδι τής έρευνας, τής έλεύθερης διακίνησης ιδεών και τής διοίκησης τών πανεπιστημιακών πραγμάτων.

Άγγελου Έλεφάντη
ΣΤΟΝ ΑΣΤΕΡΙΣΜΟ
ΤΟΥ ΛΑ'ΤΚΙΣΜΟΥ

Ο άνθρωπος-παγίδα

του Λευτέρη Πανούση

Αυτή η ιστορία είναι μπλόφα, αλλά όπως κάθε μπλόφα έχει τή σημασία της.

Γύρω στο '42 η κατεχόμενη Ευρώπη μετρούσε τīs ώρες για τή μεγάλη απόβαση: Έλλάδα, Νότια Γαλλία ή Νορμανδία; Ο πόλεμος τών πληροφοριών ήταν εξίσου σημαντικός μέ τόν πόλεμο τών κανονιών.

Λίγους μήνες πρίν τή μεγάλη απόβαση, μιά ομάδα έθελοντών κομάντος έφτασε στήν Προβηγκία, στή νότια άκτή τής Γαλλίας. Τό σχέδιο δράσης προέβλεπε δολιοφθορές σέ τρεις γέφυρες και δύο σταθμούς ανεφοδιασμού. Υπήρχε, επίσης, σχέδιο διαφυγής. Στόχος τής ομάδας (όπως τής εξήγησαν), νά προετοιμάσει τό έδαφος για τήν επικείμενη απόβαση τών συμμάχων. Τά μέλη τής ομάδας — 18 άνδρες και 2 γυναίκες — είχαν δεχτεί τήν αποστολή από καθάρó πατριωτισμό. Η αίσθηση του θανάτου έμεινε άνομολόγητη.

Οί άνθρωποι αυτοί άγνοούσαν ότι τούς έστειλαν σέ μιά αποστολή-βιτρίνα. Είχε ήδη αποφασιστεί πώς ή απόβαση θά γινόταν στήν Βόρεια Γαλλία, στήν Νορμανδία. Τό σχέδιο δράσης πού δόθηκε στήν ομάδα ήταν μελετημένο νά οδηγήσει στήν αίχμαλωσία. Οί έμπνευστές του ύπολόγιζαν ότι τά έπιστημονικά βασανιστήρια τών Γερμανών ανακριτών θά ανάγκαζαν κάποιους νά μιλήσουν. "Όσο περισσότερο πίστευαν στήν αποστολή τους, τόσο τό καλύτερο. Δέν έπεσαν έξω στους ύπολογισμούς τους. Κάποιοι έσπασαν. Καί όμολόγησαν τόν «σκοπό» τής αποστολής τους. "Αν οί Γερμανοί έφαγαν τή μπλόφα και πίστεψαν ότι ή απόβαση θά γίνει στήν Προβηγκία κανείς δέν τό ξέρει. Πάντως, ή θυσία τής ομάδας εντάχθηκε στο γενικότερο σχέδιο άποπροσανατολισμού, τό όποιο θεωρήθηκε έπιτυχημένο.

Άπό τούς 20 εκείνους ανθρώπους, οί 19 πέθαναν στο στρατόπεδο. Ένας κατάφερε νά επιζήσει. Αυτός ήταν ό μόνος πού έμαθε ότι τούς χρησιμοποίησαν για δόλωμα. "Ήταν οί άνθρωποι-παγίδες.

Η ιδέα του ανθρώπου-παγίδα είναι παλιά όσο και ό πολιτισμός. Ο άνθρωπος είναι τό πεδίο σύγκρουσης δύο δυνάμεων πού τόν ξεπερνούν: του Άριμάν και του "Αχουρα Μάσδα, του Σατανά και του Θεού, τών άστων και του Κόσμου, του κακού και του καλού. Η έκβαση τής μάχης δέν καθορίζεται από τήν ανθρώπινη θέληση. Η ιστορία έχει νόμους πού τήν οδηγούν πρós τό τέλος της (τόν σκοπό της). Γιγάντιες δυνάμεις δίνουν τή μάχη τους καταπώς τούς άρέσει. Ο άνθρωπος μπορεί μόνο νά παρακολουθεί και, όταν καλείται, νά παίρνει τό μέρος του ενός ή του άλλου από τούς αντιμαχομένους. Δέν ύπάρχουν επιλογές: ή στρατιώτης μας ή έχθρός μας. Η τελική νίκη του καλού

θά σημάνει τό τέλος τής ιστορίας και τήν ανταμοιβή τών δικαίων. Σ' αυτό τό υπερκόσμιο παιχνίδι ό άνθρωπος δέν μετράει. Θύμα και πιόνι τών εκάστοτε τακτικών επιλογών, μπορεί νά χρησιμοποιηθεί ως σφάγιο, ως παγίδα, ως ήρωας, ως προδότης. "Όπως ό Κάιν, μέσω τής πράξης του (πράξη πού τόν καταδικάζει άμετάκλητα), προωθεί τό σχέδιο του Θεού. Μετά θά περιφέρεται στή ράχη τής γής ζωντανό δείγμα τής βούλησης στήν όποία ό ίδιος μπορεί νά παίζει μόνο τό ρόλο του ένδιαμέσου.

Δέν έχει σημασία αν θά τελειώσει κανείς τή ζωή του στα δεκαοκτώ, τρυπημένος από μιά πριονισμένη ξιφολόγη. Άρχει οί άπέραντες σειρές τάφων νά οδηγούν στον τελικό στόχο. Τά λιβάδια μέ τīs παπαρούνες είναι τό μονοπάτι του θριάμβου. Ένός θριάμβου πού μάς ξεπερνά. Τό πρόβλημα είναι πώς μερικοί από τούς ανθρώπους-παγίδα καταφέρνουν νά επιζήσουν.

Ο ένας πού επέζησε από τήν ομάδα τών κομάντος επέστρεψε στήν, τότε, Γαλλική Άλγερία. Έκει τόν βρήκε ό Πόλεμος τής Άνεξαρτησίας, γύρω στο '55. Οί Γάλλοι είχαν στείλει τόν Ζάκ Σουστέλ για νά συντονίσει τήν εκκαθάριση του Έθνικου Άπελευθερωτικού Μετώπου από τούς Γάλλους άλεξιπτωτιστές. Οί μέθοδοι του Σουστέλ και τών άλεξιπτωτιστών είναι γνωστές. Τακτικά τμήματα ευρωπαϊκού στρατού έξασχέθηκαν στα βασανιστήρια μέ τρόπο πού θά ζήλευε όποιαδήποτε μυστική άστυνομία. Τήν ίδια εποχή, ό άνθρωπος μας χάθηκε στήν έρημο. Κατά τή διάρκεια αυτής τής άκατανόητης πορείας του (άποτέλεσμα μιάς νέας αποστολής), ό άνθρωπος-παγίδα έννόησε αυτό πού θά προκαλέσει τό θάνατό του: τήν ίδια του τήν ένοχή.

Όταν τόν είχαν περιμαζέψει οί Άμερικανοί, μετά τήν απόδραση από τό στρατόπεδο, πέρασε κανά μήνα σέ στρατιωτικό νοσοκομείο για νά ξαναβρεί τή λογική του διαύγεια. "Υστερα τόν οδήγησαν σ' έναν νεαρό λοχαγό τής Άμερικανικής Υπηρεσίας Πληροφοριών. Ο Άμερικανός λοχαγός του είπε ότι κανέναν δέν περίμενε νά τόν ξαναδεί. "Η θυσία τους ήταν πολύ σημαντική για τόν άγώνα αλλά τούς είχαν ξεγραιμμένους. «Άφού επέζησε, τόσο τό καλύτερο...». Τότε ό άνθρωπος-παγίδα τόν ρώτησε αν ό θάνατος δεκαεννιά άθώων ήταν ό κατάλληλος τρόπος για νά έξοντωθούν οί δυνάμεις του κακού. Ο λοχαγός ανασήκωσε τούς ώμους του και άπάντησε: «"Όλοι είμαστε άθωοι. Δέν τό ξέρεis αυτό;».

Η «έκ τών προτέρων» άθωότητα του ανθρώπου προϋποθέτει τή λευκή συνείδηση. Έφόσον όλοι είμαστε λευκά χαρτιά, κάτι μεγαλύτερο από έμάς θά ρυθμίζει τά πράγματα τής ζωής. Σ' ένα λευκό χαρτί χρειάζεται κάποιος χέρι για νά γράψει. Μπορεί νά είναι τό χέρι του Θεού, του Σατανά, τής ιστορίας, τής μητέρας, τής τάξης, του πατέρα, τών κοινωνικοοικονομικών συνθηκών, τής οικογένειας. Άδιάφορο. Πάντως είναι κάτι έξω από έμάς. Έμεις γυμνωνόμαστε στο έρημο τοπίο τής ύπαρξης και προσμένουμε τīs έγγραφές πού θά μάς κάνουν αυτό πού είμαστε. Κι επειδή άλλοι γράφουν στή λευκή συνείδηση, είμαστε άθωοι. Άλλά οί άθωοι προσφέρονται. "Όπως στο μύθο του Κάιν, δέν μάς αξίζει ή ένοχή αλλά ή τιμωρία. Προσφερθή-

καμε στό ανώτερο σχέδιο και μετά τό ἐγκλημα κρύβουμε τό πρόσωπό μας από τό βλέμμα τοῦ Τιμωροῦ Θεοῦ. Ἐμαστε παιδιά. Παιδιά πού κρύβονται σάν τή στρουθοκάμηλο, ἐνώ ὁ Πανταχοῦ Παρών ὄλα τά βλέπει καί ὄλα τά ἐννοεῖ, γιατί αὐτά πού ἐγιναν καί αὐτά πού θά γίνουν ὀφείλονται στή θέλησή του. Στό ἀνεξερεύνητο τοπίο τῆς ἱστορίας ὁ ἄνθρωπος - παιδί κρύβει τό πρόσωπό του ἐνώ κάνει τήν αὐτοκριτική του. Ὁ μέγας Τιμωρός θά τόν συντρίψει, ὄχι μέ μίσος ἀλλά μέ ἕνα πλατύ, πατρικό χαμόγελο. "Ἄν ὁ ἄνθρωπος-παιδί, ἀντί νά κρύψει τό πρόσωπό του, ἔβγαζε τά μάτια του, σάν τόν Οἰδίποδα, ὁ Μέγας Τιμωρός θά ἔχανε μιὰ γιά πάντα τό χαμόγελό του. Γιατί, τότε, τήν τιμωρία θά ἀντικαθιστοῦσε ἡ ἐνοχή. Καί τά παιδιά δέν εἶναι ἐνοχα.

Ἁμερικανός λοχαγός εἶχε δίκιο: ὁ ρόλος τοῦ ἀνθρώπου-παγίδα περνάει ἀπό τό ρόλο τοῦ ἀνθρώπου-παιδί. Χρειαζέται ἡ πίστη στήν ἀθωότητα γιά νά προσφερθεῖς. Ὁ Μέγας Τιμωρός εἶναι ἡ ὄψη τοῦ Μεγάλου Ἱεροεξεταστή. Ἀντιστρέφοντας τήν οὐσία τῆς πίστες (πίστη στήν ἐνοχή) οἱ Ἱεροεξεταστές, ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Ζωροάστρη ὡς τόν Ἀντρόπωφ, ἐγκατέστησαν τό βασιλεῖο τῶν ἀθῶων, ἀπ' ὅπου ὁ διάβολος ἐπιλέγει τά θύματά του. Ἡ κοινή τους γραμμή εἶναι τό τέλος τῆς ἱστορίας.

Οἱ μηχανιστικοί νόμοι πού κινοῦν τά πράγματα διαμορφώνουν τή λευκή συνείδηση τῶν ἀνθρώπων. Ἡ γενετήσια ἀθωότητα διαφθείρεται στά μονοπάτια τῆς οὐράνιας μηχανικῆς (ιδεαλιστικῆς ἢ διαλεκτικῆς). Αἰῶνες καί αἰῶνες ὑπόγειας δουλειᾶς ἔχουν πιά διαμορφώσει τό ἔδαφος ὅπου ἀναπτύσσεται ὁ ἄνθρωπος - παιδί. Οἱ Μεγάλοι Τιμωροί μπορεῖ νά ἐπιλέγουν τίς παγίδες τους, τούς ἥρωές τους, τούς ἁγίους τους μέσα ἀπό στρατιές ἀθῶων, πού ἀποθέτουν στά πόδια τους τόν τρόμο τῆς ὑπαρξῆς. Κάποιοι ἀπό αὐτούς τούς ἀθῶους θά καοῦν στήν πυρά καί κάποιοι θά ἐξοντωθοῦν, ἀφοῦ κάνουν τήν αὐτοκριτική τους, ὄντας ἀδύναμα θύματα τοῦ κακοῦ. Στό φῶς τῆς ἀθωότητας δέν ὑπάρχουν ἐνοχές, διλήμματα ἢ πολλαπλές ἐπιλογές. Ὑπάρχουν μόνο λάθη, τά ὁποῖα τιμωροῦνται μέ ἕνα πλατύ, πατρικό χαμόγελο.

Ὁ τρόμος τῆς ἐνοχῆς, πού ἐγκαθίσταται ὅταν τό παιδί πεθάνει, τσάκισε τόν ἄνθρωπο - παγίδα. Γιά ἄλλη μιὰ φορά οἱ δικοί του τόν πλησίασαν ζητώντας του μιὰ θυσία. Αὐτή τή φορά ἦταν γιά τό καλό τῆς πατρίδας ἐνώ τότε ἦταν γιά τό καλό τοῦ κόσμου ὀλόκληρου. Τί σημασία ἔχει; Οἱ ἀλεξιπτωτιστές ἤξεραν μόνο νά ὑπακοῦν. Τό ὅτι ὁ τακτικός στρατός δέν χρησιμοποιεῖ βασανιστήρια αἱρεται ὅταν ἕνας ἀνώτερος διατάξει βασανιστήρια. Αὐτό εἶναι ὄλο. Ἡ ἀποστολή του περνοῦσε ἀπό τήν ἔρημο. Τήν ἔρημο πού ἤθελε νά κατέχει ἡ Γαλλία. Αὐτός πού εἶχε προετοιμάσει μιὰ ἀπόβαση-φάντασμα, πού εἶχε ἐπιζήσει μετά τήν αἰχμαλωσία, πού εἶχε δεχτεῖ τό ρόλο τοῦ ἀνθρώπου-παγίδα, ἦταν ὁ πιό κατάλληλος ἄνθρωπος γιά νά διατηρήσει τήν κατοχή. Τοῦ ἔδωσαν τό σχέδιο δράσης καί τοῦ ὑποσχέθηκαν ὅτι ἡ ἐλεύθερη πλέον πατρίδα ξέρει καί καί νά ἀνταμείβει.

Ὁ πρῶν ἀνθρωπος-παγίδα ἄρχισε τό ταξίδι στήν ἔρημο, θεωρώντας ὅτι εἶχε κάποιο προορισμό. Στά μισά τῆς διαδρομῆς ἀνγκάλυψε ὅτι τραβοῦσε πρὸς τό μηδέν. Τά λό-

για τοῦ Ἁμερικανοῦ λοχαγοῦ ἀντιστράφηκαν, χωρίς καμιά φανερή αἰτία. Ἀπλῶς συνέβη, κατά τή διάρκεια τῆς διαδρομῆς πρὸς τό τίποτα.

«Εἶμαστε ὄλοι ἐνοχοί. Δέν τό ξέρεις αὐτό;». Κι ἐπειδή κανένας δέν γεννιέται ἀθῶος, αὐτός ὁ ἴδιος εἶναι τό καλό καί τό κακό. Κρίνεται ἀπό τίς πράξεις του. Δέν μπορεῖ νά ἀποκρύψει τό πρόσωπό του.

Ἡ ἀποστολή εἶναι μπλόφα. Οἱ ἀτέλειωτες σειρές τῶν φων δέν ὀδηγοῦν πουθενά. Εἶναι ἀπλῶς τό χῶμα πού σκέπασε ἀνθρώπους στά εἰκοσί τους χρόνια. Ἀνθρώπους πού δέν πρόλαβαν νά πληρώσουν γιά τήν ἐλευθερία τους.

Αὐτές οἱ σχέψεις ἀνάγκασαν τόν πρῶν ἀνθρωπο-παγίδα νά ἀντιστρέψει τήν ἀποστολή του. Πρόδωσε τούς συμπατριῶτες του στήν ἀγκαλιά μιᾶς μελαφῆς πόρνης ἀπό τήν Τύνιδα. Ἀργότερα τόν ξετρύπωσαν οἱ πράκτορες τοῦ Σουστέλ καί τόν σκότωσαν. Ἐπειδή δέν εἶχε συγγενεῖς δέν χρειάστηκε νά δώσουν ἐξηγήσεις. Γιά τούς τύπους ἀνακοίνωσαν ὅτι τόν δολοφόνησαν Ἀλγέριοι σωματέμποροι σ' ἕνα πορνεῖο ἔξω ἀπό τήν Κάσπα, στήν ἔρημο. Ἐτσι ἔκλεισε τόν κύκλο τῆς ἐκείνη ἡ παλιά ἱστορία. (Ἡ ἀνομολόγητη αἴσθησή τοῦ θανάτου διεκδίκησε τά δικαιώματά της καί τά κέρδισε. Τήν ἴδια αἴσθησή μυρίζω στόν ἀέρα τώρα τελευταῖα...).

ΑΝΟΙΚΤΟ ΨΥΧΟΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΟΜΑΔΙΚΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ 1991 - 1992

ΣΕΜΙΝΑΡΙΑ

ΟΜΑΔΙΚΗ ΨΥΧΟΘΕΡΑΠΕΙΑ: Εισαγωγή στήν Ομαδική Ψυχοθεραπεία
ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ & ΖΕΥΓΑΡΙΩΝ: Εισαγωγή στή Δυναμική της Οικογενείας
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗ: Εισαγωγή στή Κοινωνική Ψυχιατρική
ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗ: Εισαγωγή στή Δυναμική Ψυχιατρική
ΔΙΑΓΝΩΣΤΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ: Εισαγωγή στις Αξιολογήσεις

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΩΝ ΟΜΑΔΑΣ (Group Analysts)
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΘΕΡΑΠΕΥΤΩΝ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΘΕΡΑΠΕΤΩΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ & ΖΕΥΓΑΡΙΩΝ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΙΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΕΣ ΔΟΚΙΜΑΣΙΕΣ

ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗ 151, 114 72 ΑΘΗΝΑ • ΤΗΛ: 644.5140 - 644.7532
Σ ΧΑΡΑΛΑΜΠΗ 1 & ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗ ΓΩΝΙΑ, 114 72 ΑΘΗΝΑ • ΤΗΛ: 644.7533 - 643.5980

Ἡ ποίηση τοῦ Νάσου Βαγενᾶ ἢ τό ἀδιέξοδο τῆς ἀμορφίας

τοῦ Βρασίδα Καραλῆ

Α

Ἡ ἑλληνική ποίηση μετά τό 1970 ἀναπτύχθηκε ὀργανικά καί συνάρθρωσε τή γλώσσα της ἐνώσω μεγάλοι ποιητές συνέχιζαν νά δημιουργοῦν καί ἐνώ ἦταν φανερή ἡ ἀνάγκη ἐπαναπροσδιορισμοῦ τῆς ποιητικῆς ἔκφρασης καί σημασιολογίας. Ὁ Γιώργος Σεφέρης καί ὁ Ὀδυσσεύς Ἐλύτης ἦταν οἱ τελευταῖοι ποιητές πού οὐσιαστικά ἀπέδειξαν τήν ἐνότητα τοῦ ἑλληνικοῦ ποιητικοῦ λόγου, ἐπαληθεύοντας τή διαπίστωση τοῦ Τέλλου "Ἄγρα πῶς ἦταν «ἐπίγονοι εἴκοσι ποιητικῶν αἰῶνων».

Ὅμως, τά *Τρία Κρυφά Ποιήματα* (1966) τοῦ Σεφέρη παρουσιάζουν μιά τόσο πυκνή ὑπαινικτικότητα, τέτοιαν ἀπροσδόκητη πυκνότητα, ὥστε γινόταν πλέον φανερό ὅτι τό ὕφος αὐτό εἶχε ξοδέψει ὅλες του τίς δυνατότητες καί ὅτι ἀπό ἐδῶ καί πέρα ὁ τόνος τῆς ποιητικῆς φωνῆς ἔπρεπε νά ξαναρρυθμιστεῖ καί νά ἀναλυθεῖ γιά νά μπορέσει νά ἀναπτύξει νέες δυνατότητες.

Ἡ ποίηση τοῦ Γιώργου Σεφέρη ἦταν πάντα ἕνα σύστημα κλειστό. Δέν ἐπιδεχόταν ἀνανεώσεις καί δέν μπορούσε νά σηκώσει τό βᾶρος εἰδικότερων ἀτομικῶν διαφοροποιήσεων. Ἀπό τήν ἀποψη αὐτή, ἡ ποίηση τῶν ἡμερῶν μας εἶναι ἐξόχως ἀντισεφερική. Καί ἀναμφίβολα δέν ἀγγίζει καθόλου τό ὕφος τῆς λεκτικῆς χλιδῆς τοῦ Ἐλύτη, τήν πολυτυπία τῶν ρυθμῶν του καί τή μουσική του πανσπερμία «μέσα στήν ἀδιάλλαχτη ἀκρίβεια τῆς γλώσσας του», κατά τήν ἔκφραση τοῦ Κωστή Παλαμά.

Ἀνάμεσα σέ αὐτούς τούς πόλους τῆς ποιητικῆς, ἀνάμεσα στήν ἀνοιχτή μουσικότητα τοῦ Ἐλύτη καί στήν κλειστή ρυθμολογία τοῦ Σεφέρη, ἤδη ἀπό τό 1940, εἶχε ἀρχίσει νά χαραχεται μιά μέση ὁδός ποιητικοῦ λόγου. Τήν ὁδó αὐτή πραγματάωσε ἡ ποίηση τοῦ Γιάννη Ρίτσου. Δέν θά συζητήσουμε ἐδῶ τό κατά πόσο ἡ ποιητική τοῦ Ρίτσου εἶναι ἕνα κέντρο ἰσορροπίας, ἢ μήπως καταγράφει τήν μετάπτωση τῆς γλώσσας σέ μιά νέα, κατώτερη ἴσως, διαφορετική πάντως ναί, ἔκφραστική κλίμακα.

Πολύ κοντά στήν καθημερινή ὁμιλία, κατά τό παρά-

δειγμα τοῦ Σεφέρη, ἀλλά καί βαθιά ἐπηρεασμένη ἀπό τήν εἰκονικότητα τῆς γλώσσας τοῦ Ἐλύτη, ἡ ποίηση τοῦ Ρίτσου ἀνοίξε ἕναν διφορούμενο δρόμο. Ὁ τονικός φθόγγος της, τό περπάτημα τοῦ ρυθμοῦ της καί ἡ θεματική της ἐπανάληψη δημιουργοῦν τήν ἐντύπωση ὅτι ἡ λυρική γλώσσα ἔχει ἀσυγχώρετα καθηλωθεῖ σέ μιάν περιέργη ὁμοιοτονία, ὅπου ἡ ποίηση ἔχει παραιτηθεῖ ἀπό τίς ὀραματικές ἀξιώσεις πού τήν ζωογόνησαν ἀπό τήν ἀρχή τοῦ αἰῶνα.

Ὁ Ρίτσος ἄλλωστε ἦταν πάντα ὀδυνηρά εἰλικρινής. Μίλησε γιά: «*Λέξη ἀπό τήν ἐπανάληψη ἀνανεωμένη*», μίλησε ἐπίσης γιά τόν: «*Λόγο πού σημαίνεται ἀπό αὐτά πού θά εἶχε νά ἀποσιωπήσει*», δημιουργώντας, βαθαινοώντας καί πολλαπλασιάζοντας αὐτό πού θά ὀνομάζαμε παράδοξο τῆς σημερινῆς ποιητικῆς γλώσσας. Χαρακτηριστικά αὐτοῦ τοῦ παράδοξου εἶναι ἡ ἐπανάληψη, ἡ ἀποσιώπηση, ἡ περιγραφικότητα, ἡ ἐξομολόγηση καί, τέλος, ἡ ἀπουσία.

Ὁ ποιητής ἐπαναλαμβάνει τίς ἴδιες λέξεις, δίνοντάς τους μιά ἐντελῶς εἰδική σημασία μέσα στά συμφραζόμενα πού τίς συναντᾶμε. Ἀποφεύγει τούς νεολογισμούς, πού τώρα μοιάζουν βάρβαροι καί ἀκαλαίσθητοι. Ἐτσι περνάει στήν αἰσθητικὴ τῆς ἀποσιώπησης· χωρίς ὄραμα, ἐπιμένει στό νά ἀποσιωπᾶ, νά ἀποκρύπτει καί νά συσκοτίζει ἀκόμα καί τίς πιό κοινότοπες καταστάσεις. Γιά τοῦτο περιορίζεται στήν περιγραφή. Ἀντιθέτει τή γλώσσα στά πράγματα καί ἀσχολεῖται μέ τήν ἀδιάλειπτη περιγραφή τους. Ἐπιπλέον, ἐπειδὴ ἡ ποίηση καί ἡ σύνθεση ἔχουν πάντοτε ἕναν χαρακτήρα διαλόγου, ὁ ποιητής ἐξομολογεῖται, τίς περισσότερες φορές, σέ ἕναν ἀκαθόριστο ἀχροατή· ἐκεῖνος ὁ ἰδιανικός σιωπηλός συζητητής εἶναι ὁ λόγος ὑπαρξῆς τῆς ποίησης. Οὐσιαστικά, ἡ ποίηση εἶναι ἀντήρηση μιᾶς φράσης πού εἰπώθηκε γιά ἐκεῖνον. Οἱ ἀναγνώστες κρυφακοῦν. Τέλος, ἐπειδὴ ἡ γλώσσα τοῦ ποιήματος γίνεται συχνά αὐτοσκοπός, ὅ,τι διαβάζουμε μοιάζει σάν ὑποκατάστατο, σάν νά ὑποδηλώνει μιά ἀπουσία· τήν ἔλλειψη, δηλαδή, ἐμπειριῶν, πού συμβαδίζει μέ τήν ἀπαρηγόρητη ὑπόμνηση τῆς ἀπώλειάς τους.

Ὅλα αὐτά τά χαρακτηριστικά ἔχουν ἕναν ριζικό ἀντί-

χτυπο στή μορφή. Η ποίηση χαρακτηρίζεται στίς μέρες μας απόλυτα και ολοκληρωτικά από τήν αισθητική του αποσπασματικού. Ο ποιητικός λόγος βρίσκεται τεμαχισμένος σε όλιγόστιχες μονάδες και δέν μπορεί πλέον να επιλύσει τά σοβαρότατα προβλήματα τεχνικής πού έχουν στό μεταξύ προκύψει. Η αποσπασματικότητα όμως τής μορφής υποδηλώνει μιάν ιδιαίτερη σχέση μέ τήν πραγματικότητα, ένα βίωμα άσυνεχές, πού δέν κατορθώνει να ένοποιηθει και να καρποφορήσει. Η πραγματικότητα δέν έχει άναχθει σε σύμβολο· έτσι, οι ποιητές και ή ανθρώπινή τους συνείδηση άδυνατούν να συνθέσουν τίς έντυπώσεις τους, τίς σκόρπιες ψηφίδες του εξέλιξόμενου μωσαϊκού τής ύπαρξής τους. «Γιά τούτο, όπως έγραφε ο Νίκος Καζαντζάκης τό 1940, «οί ποιητές έχουν μέσα τους τόση άσυναρτησία και πίκρα πού του κάκου μάχονται να τίς σκεπάσουν ο κνισμός, ή άδιαφορία, ή ή φιληδονία».

Και όμως, έχει κανείς τήν έντύπωση πώς ύπάρχει στήν ποίηση των ήμερών μας κάτι πολύ σημαντικό και τό όποιο διαφεύγει ακόμα και από τους ίδιους τους δημιουργούς της. Η παρακμή των μορφών συμπορεύεται μέ τήν θεμελιώδη προσπάθεια καταρτισμού μιās νέας μυθολογίας, ένός νέου κύκλου σημασιών. Αυτό τό βλέπουμε στίς καλύτερες περιπτώσεις ποιητών, όπως του Λευτέρη Πούλιου, του Άλέξη Τραϊάνου, του Γιάννη Ύφαντη, του Άλέξανδρου Ίσαρη, ακόμα και στήν άδικα σαταλημένη ιδιοφυία του Διονύση Σαββόπουλου. Δύσκολο να βρείς κάποιους στίχους για να προσανατολιστείς. Μιά ποιήτρια, κάπως άδικημένη από τήν κριτική, ή Τζένη Μαστοράκη, μάς έχει δώσει ένα κάποιο νήμα:

«Μαθαίνουμε, γράφει, να διαβάζουμε συλλαβιστά
τίς μεγάλες κραυγές (...)
Άγγίζουμε
άποκαθιστώντας τίς αισθήσεις στο άκέραιο».

Κι ακόμα, σαν μία προσπάθεια να λυθούν οι διαφορές μας μέ τό παρελθόν:

«Οί μεγάλοι
κουβαλοῦν πάντα μέσα τους
τό παιδί πού υπήρξαν
στο δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο.
... Έμεις
κουβαλάμε, άπλούστατα, μέσα μας
τούς μεγάλους».

Οί «μικροί», πού δέν είναι βέβαια πλέον και τόσο μικροί, ήρθε ή ώρα να δώσουν τήν κατάθεσή τους ολοκληρωμένη άπέναντι στους «μεγάλους», να περάσουν από τή συλλογή και τήν περισυλλογή στή συνθετική μορφοποίηση, να γίνουν, δηλαδή, κατασκευαστές κόσμων, μέ τήν ύλική και μεταφυσική έννοια των όρων — προοπτική πού χωρίς αυτήν ο γραπτός λόγος δέν θα 'χε πια κανέναν λόγο ύπαρξης και οι ποιητικές δοκιμές θα ήταν άπλως και μόνο άραβουργήματα τής σχολής και τής άνικανότητάς μας.

Β'

Ο Νάσος Βαγενάς είναι από τους λίγους ποιητές πού έχουν κατανοήσει τό σταυροδρόμι όπου βρίσκεται ή σύγ-

χρονή μας ποίηση και από τους ελάχιστους εκείνους πού είχαν τό θάρρος να προτείνουν νέους τρόπους έκφρασης, πού ίσως οδηγήσουν σε «ανεξάντλητες δημιουργικές ισοροπίες», κατά τόν λόγο του Άγγελου Σικελιανού.

Ός σήμερα, ο Βαγενάς έχει δώσει τέσσερις μέ πέντε ποιητικές συλλογές, ένα βιβλίο μέ πεζά κείμενα και μερικές έξαιρετικές κριτικές μελέτες. Είναι, δηλαδή, από τους λίγους δημιουργούς πού συνδυάζουν τήν κριτική και τήν ποίηση, τήν άνάπλαση τής πραγματικότητας μέσω τής ποιητικής έμπειρίας και τήν κριτική αυτής τής άνάπλασης, ως σχετικά αυτόνομη διαδικασία.

Είναι βέβαια χωρίς να μιλήσουμε όριστικά για τά ποιήματά του. Πολύ συχνά πέφτουμε θύματα του μύθου τής πρώιμης μεγαλοφυίας. «Κοντά στήν πρώιμη νεότητα όμως κρύβεται και τό πρώιμο γήρας». Τό έργο του Βαγενά βρίσκεται κατά καλή τύχη ακόμα σε εξέλιξη. Μπορούμε λοιπόν να παρακολουθήσουμε τό κατά πόσο θα ολοκληρωθεί ή πορεία του ή τόν βαθμό στον όποιο θα ολοκληρωθεί, χωρίς να υποκύψουμε στή βάρβαρη μεθοδομανία τής πανεπιστημιακής κριτικής. Ένα έργο πού διαφεύγει τίς κριτικές άποκτά περισσότερη αξία από εκείνο πού τίς επιβεβαιώνει, επειδή είναι στή φύση τής ποίησης να άρνεϊται τίς βεβαιότητές μας.

Τό πρώτο έργο του Βαγενά, *Πεδίον Άρεως* (1974), είναι φανερά δέσμιο των συμβάσεων πού βασάνισαν για μιάν περίοδο τήν ποιητική έκφραση — για τούτο ίσως είναι και τό πιο χαρακτηριστικό. Η γλώσσα του είναι μιá διάλεκτος έρασιμένη από τίς έφημερίδες και τίς διαφημίσεις. Είναι μιá γλώσσα άποσιωπήσεων, μέ κάποιαν αισθητική άναρχία, μιá σημαίνουσα άνομοιομορφία, άκανόνιστη και ύφολογικά βουβή και ά-σημη:

«Οί στίχοι σπάνε σαν παλιά σανίδια
Ένα χέρι νεκρού βγαίνει απ' τό ποίημα».

Τό χαρακτηριστικό αυτό, ή ποίηση να γράφεται έχοντας ως θέμα τήν ποίηση, έρχεται σε βαθιά ρήξη μέ τήν τόσο παραγνωρισμένη άποψη του Παλαμά πώς «ποίηση είναι ο λόγος πού πάει να γίνει τραγούδι», ή τήν κάπως πιο ρομαντική του Β. Γαίητς πώς «ή ποίηση είναι ή άλήθεια ιδωμένη μέ πάθος». Όμως, τό πιο ουσιαστικό μέλημα του ποιητή είναι να κατασκευάσει τόν δικό του κόσμο, να δώσει δική του μορφή και έρμηνεία ακόμα και σε ό,τι έχει είπωθει ύπέροχα πριν από αυτόν. Ο Βαγενάς από τήν πρώτη του συλλογή φαίνεται πώς έχει συνειδητοποιήσει τά δυό βασικά προβλήματα τής ποίησής μας· τό πρόβλημα τής μορφής και τής γλώσσας. Και τά παρουσιάζει μέ τήν λεπτότητα του ποιητή τεχνίτη, μέσω τής τέχνης του· δέν τά προϋποθέτει ως θεωρητικές άρχές· ή ίδια ή ποιητική του πράξη τά φέρνει στήν επιφάνεια.

Μετά τήν συλλογή αυτή ο Βαγενάς μάς έδωσε έναν τόμο πεζών μέ τόν τίτλο *Η Συντεχνία* (1976) και τήν κριτική του μελέτη για τόν Γιώργο Σεφέρη *Ο Ποιητής και ο Χορευτής* (1979). Για τό πρώτο βιβλίο έχουν είπωθει τόσοι έπαινοι, ώστε ακόμα δέν έχει είπωθει μέσα στο φυσικό του χώρο. Έπηρεασμένος από τήν φανταστική λαβυρινθολογία του Χόρχε Λούις Μπόρχες ο Βαγενάς, όπως άλλωστε και όλοι σχεδόν οι Έλληνες άναγνώστες για μιá δε-

καετία, ἐπιχείρησε μιά δημιουργική μεταφύτευση τοῦ κόσμου του στά καθ' ἡμᾶς. Ἀναρωτιέται βέβαια κανείς ἂν τό δάνειο ξεχρεώθηκε. Ὁ Παλαμᾶς δίκαια φωνάζει κάπου πῶς μόνο οἱ φερέγγυοι δανείζονται. Δέν εἶναι ὅμως ζήτημα δανεισμοῦ ἢ ὄχι. Μέγας ὑφοτέχνης ὁ Μπόρχες εἶχε χάσει πρό πολλοῦ ἓνα βαθύ αἶσθημα ἱερότητας πού ἐνυπάρχει σάν ζωογόνα προϋπόθεση τῆς μεγάλης λογοτεχνίας. « Ἀλλά ἡ πνευματικότητα εἶναι ἀσυμβίβαστη μέ τήν εὐφυλογία· ἡ εὐφυλογία εἶναι τό καλύτερο παιδί τῆς μετριότητος ». Ὁ Μπόρχες ἰσορροπεῖ καί, κάποτε, στραβοπατάει πάνω σέ αὐτή τήν λεπτότατη γραμμή πού χωρίζει τόν Ὁσκαρ Οὐάιλντ ἀπό τούς μιμητές του. Ὁ Ἰάκωβος Πολυλάς, ἤδη ἀπό τόν περασμένο αἰῶνα, στό τόσο ἄδικα παραγνωρισμένο δοκίμιό του « Περὶ Γλώσσης », παρατηροῦσε ὅτι: « τῆς γλώσσης τήν ἀναμόρφωσιν ἐνεργοῦν φιλόκαλοι λογοτέχναι, εἴαν εἶναι ἱκανοί ὄχι μόνο νά κατεδαφίζουν, ἀλλά καί νά οἰκοδομήσουν, νά φέρουν ἀπό τās ἀκόμη ἀγνάς πηγᾶς ζωντανά ρεύματα καί καθαρά, μέσα εἰς τήν ἀκίνητον νεκροθάλασσαν τῆς συνθηματικῆς γλώσσης ». Ἐπινοητική φαντασία, δυστυχῶς, λείπει ἀπό τούς Ἕλληνες· οἱ Ἕλληνες ἔχουν μιά ἀξιοθαύματη ἀναπαραγωγική φαντασία, μόνο πού μερικές φορές γίνονται καί οἱ ἴδιοι θύματά της.

Ἐπιπλέον, ὁ Βαγενᾶς ὡς κριτικός ἔχει θέσει μερικά πολύ σημαντικά προβλήματα. Καί ἔμαθε τῆ νεότερη γενιά, στήν ὁποία ἀνήκω, νά διαβάξει τήν καλή λογοτεχνία μέ σωστό τρόπο. Τό βιβλίο του Ὁ Ποιητής καί ὁ Χορευτής, λόγου χάρη, μᾶς ἔδειξε ἓναν Σεφέρη ἔξω ἀπό τήν μελαγχολία καί τήν ἑλληνομανία πού τόν εἶχε στολίσει ἡ ἀκαδημαϊκή κριτική καί, γενικότερα, ὁ ἐπαρχιωτισμός μας. Τόν ἔδειξε σάν μιά ζωντανή ποιητική συνείδηση, γεμάτον ἐρωτήματα καί μέ μιά μοναδική δεκτικότητα στίς ἀποχρώσεις τῆς ἐκφραστικῆς ἀγωνίας. Μετά τό βιβλίο του ὠστόσο, μπορούμε νά ποῦμε πῶς ἡ ἴδια του ἡ ἐκτίμηση γιά τόν ποιητή Σεφέρη, ὅπως τόν βρίζουμε στά ποιήματά του, εἶναι μᾶλλον ὑπερβολική.

Γιά τόν ποιητή Σεφέρη εἰπώθηκαν πολλά πράγματα καί πολύ γρήγορα. Καί δυστυχῶς τά περισσότερα ἦταν καί σωστά. Αὐτό ὅμως στάθηκε ἓνα σοβαρό μειονέκτημα. Ἡ ἔλλειψη λανθασμένων ὑποθέσεων καί ἐκτιμήσεων γιά τήν ποίησή του τῆς ἀφαίρεσε ἐκεῖνη τήν μαγευτική αὔρα τῆς ἀοριστίας πού κάνει τά ἔργα νά μοιάζουν ἀνεξάντλητα. Πολύ γρήγορα, ἡ ποίηση τοῦ Σεφέρη ἔγινε κοινό κτήμα, δέν ξεπέρασε τόν ὀρίζοντα πού τήν γέννησε, αὐτοσημάνθηκε, διέγραψε τόν κύκλο τῶν ἐρμηνειῶν της — ἓναν κύκλο πού τελικά ἀποδείχτηκε πολύ στενός.

Χάρη στήν ποίηση τοῦ Βαγενᾶ, νομίζω ὅτι μπορούμε νά ἀξιολογήσουμε, ἢ καί νά προσεγγίσουμε ἐκ νέου τήν ποίηση τοῦ Σεφέρη. Ἡ κριτική του τόν ἐξάντλησε, ἀλλά τόν ἀνανεώνει ἡ ποίησή του. Ἐχει μάλιστα κανείς τήν ἐντύπωση πῶς ὅ,τι μπορούσε νά εἰπωθεῖ γιά τόν Σεφέρη, εἰπώθηκε ἅπαξ διὰ παντός ἐκεῖ. Μιά καλή κριτική ἐξαντλεῖ τό κρινόμενο ἔργο· ἐνῶ μιά ἄριστη κριτική σχεδόν τό ἐκμηδενίζει. Τό ἔργο ἀποσυναρμολογεῖται. Βλέπουμε καθαρά τούς μηχανισμούς του, κατανοοῦμε τά μέσα καί τίς προθέσεις του. Τελικά, τό ἔργο τοῦ Σεφέρη δέν ἀποδείχθηκε τόσο σύνθετο, ὅσο ἀρχικά φαινόταν. Καί ὁ Βαγενᾶς τό ἔδειξε περίτρανα καί μέ πολλή συμπάθεια. Τόση συμπάθεια, μάλιστα, πού φαίνεται πῶς καί ἡ δικιά του κριτική « σκάλωσε » μᾶλλον ἐκεῖ· ἔκτοτε περιστρέφεται γύρω ἀπό τά ἀξιώματα τῆς σεφερικῆς ποιητικῆς βελτιώνοντας ἐδῶ κι ἐκεῖ τίς προφανεῖς της ἀσάφειες καί δίνοντας ἓνα ὀλοκληρωμένο θεωρητικό ὑπόβαθρο στόν ἀποσπασματικό καί γεμάτο χάσματα κριτικό λόγο τοῦ Σεφέρη.

Ὁ ποιητής Βαγενᾶς, εἰδικά μέ τίς τελευταῖες συλλογές του, βγῆκε ἔξω ἀπό τόν ὀρίζοντα τῆς σεφερικῆς ποίησης. Ἀφοῦ δέχτηκε τῆ γονιμη ἐπιρροή τῆς ἀμερικανικῆς καί ἀγγλικῆς μεταπολεμικῆς ποίησης, ἀφοῦ διαποτίστηκε ἀπό τήν ποιητική τοῦ Μπόρχες, τῶν συμβολιστῶν καί τοῦ Ρεμπῶ ἰδιαίτερα, τοῦ Καβάφη, τοῦ Καρυωτάκη, τοῦ ἱμαζισμοῦ καί πιθανῶς τῆς προρραφαηλιτικῆς ποίησης, προσέδωσε στήν ποίησή του ἓναν νέο θετικότερο προσανατολισμό:

ἀπέβλεψε στό νά παλινορθώσει τίς χαλασμένες μορφές, νά τούς ξαναδώσει σημασιολογικό ἀντίκρισμα καί νά ἀνανεώσει μέσω τῶν μορφῶν τό εὐαισθησιακό περιεχόμενο τῆς ποιητικῆς γλώσσας.

Θά πρέπει νά περιμένουμε βέβαια ἀκόμα· γιατί πέρα ἀπό τίς γενικές διαπιστώσεις πού ἀφοροῦν τήν προσωπική συμβολή τοῦ κάθε ποιητῆ στή διαμόρφωση ἐνός νέου ποιητικοῦ ἰδιώματος, τό ἐγχείρημα καθενός ἀφοῶ καί τή γενικότερη κατάσταση τῆς γλώσσας μας. Καί δέν πρέπει νά παραλείψουμε νά σημειώσουμε πῶς, παρά τά ὅσα ἀκούγονται τόν τελευταῖο καιρό, δέν εἶναι ἡ ἑλληνική γλώσσα πού νοσεῖ, ἀλλά ἡ διάλεκτος πού ἐπέβαλε ἡ κυρίαρχη ἰδεολογία, ὡς ἐρμηνευτικό καί ἀναλυτικό κώδικα. Ἡ κρίση αὐτῆς τῆς διαλέκτου — κρίση τοῦ περιεχομένου τῆς βεβαίως καί ὄχι τῆς συνοχῆς τῆς ὡς συστήματος — ἔχει ὑπονομεύσει τήν ἐκφραστική δύναμη τῆς γλώσσας γενικότερα. Λίγοι ποιητές κατορθώνουν νά συγκροτήσουν ὕφος, νά ἀπλώσουν τό λόγο τους πάνω ἀπό πενήντα στίχους, γιά νά δοῦμε μέσα ἀπό τήν ἔκταση τήν πνοή τοῦ ποιητῆ, μέσα ἀπό τήν κίνηση τῶν λέξεων τήν ἐκφραστική τέχνη καί τήν μετάπλαση τῆς πολύμορφης πραγματικότητας σέ ἐνιαία καλλιτεχνική μορφή. Ἡ διάλεκτος τῆς κυρίαρχης ἰδεολογίας, ὅπως διοχετεύεται ἀπό τά σχολεῖα, τά πανεπιστήμια καί τά μέσα ἐνημέρωσης, ἔχει οὐσιαστικά ἀφυδατώσει τόν δημιουργικό λόγο. Καί ἡ κρίση τῆς, πού ἀπορρέει ἀπό τήν ἀνεπάρκειά τῆς νά ἐρμηνεύει καί νά ἀναλύει, ἀπό τήν ἀσυμφωνία τῆς δηλαδή μέ τήν σκοπιμότητα ὑπαρξῆς τῆς, ἔχει προκαλέσει αὐτήν τήν ἀξιοσπούδαστη ἀσυναρτησία καί ἀναντιστοιχία τῶν ἀναγκῶν τῶν ἀνθρώπων καί τῆς γλωσσικῆς τους ἐπάρκειας. Καί, ὅπως εἶναι φυσικό, κάθε τομῆ καί κάθε ἀλλαγῆ βρίσκεται πάντα ἐκτός τῆς διαλέκτου αὐτῆς, πέρα καί μακριά ἀπό τούς φορεῖς τῆς καί, κυρίως, στούς ἀντίποδες τῶν ἀξιών τῆς.

Γ

Ἀπό τήν κρίση αὐτή προέρχεται καί ἡ ἀποσπασματικότητα τῆς ποίησης τῶν ἡμερῶν μας, πού μέ τή σειρά τῆς ὀδήγησε στήν καταστροφή τῶν μορφῶν· τῶν ἐκφραστικῶν δηλαδή πυκνωμάτων πού προσφέρουν στή συγκίνηση ἕνα σημεῖο ἐπικέντρωσης καί τήν ἐντύπωση τῆς αἰσθητικῆς πληρότητας πού ἔχουμε στό ἀποσπάσματα τοῦ Σολωμοῦ. Ὁμως στόν Σολωμό, ἡ μορφή προὔπηρχε· ἦταν ἡ στιχογραφία, ὁ δεκαπεντασύλλαβος, τά μετρικά σχήματα. Ὁ Σολωμός ἐπεξεργαζόταν τό ὕλικό του, δημιουργώντας ταυτόχρονα κάτι καινούργιο. Ἡ ἀναφορικότητα τῶν ἀποσπασμάτων βασίζεται σέ αὐτό πού προὔπηρχε. Ἡ γλώσσα του γιά νά ἀποκτήσει τήν πληρότητα πού στεροῦνταν οἱ προηγούμενες, ἔπρεπε νά πυκνώσει καί νά δημιουργήσει βασικούς ἐκφραστικούς πυρήνες, γύρω ἀπό τούς ὁποίους θά μπορούσαν νά ἀξονιστοῦν εὐρύτερες γλωσσικές ἐνότητες καί ταυτόχρονα ἕνας διαφορετικός κόσμος σημασιῶν καί ἀξιολόγησης.

Μέ τά ἀποσπάσματα τοῦ Σολωμοῦ δημιουργοῦνται γιά πρώτη φορά σύνθετοι *συγκινησιακοί πυρήνες*, καί *συμπαιγεῖς ἐκφραστικές δομές* πού μπορούσαν νά ἀναπτυχθοῦν καί νά σηκώσουν τό βᾶρος μεταγενέστερων ἀτομικῶν δια-

φοροποιήσεων καί, ἐπιπλέον, νά ἀντέξουν στήν ἀνάλυσή τους σέ εὐρύτερα σύνολα. Αὐτό ἄλλωστε ἐννοοῦσε καί ὁ "Ἐντγκαρ" Ἀλαν Πόε στή θεωρία του γιά τήν ἀνυπαρξία μεγάλων σέ ἔκταση ποιημάτων. Πάντα σέ ἕνα ἔκτεταμένο ποίημα εἴτε ὑπάρχει ἕνας βασικός συγκινησιακός πυρήνας καί μιᾶ ἐκφραστική δομή, πού τοῦ δίνουν ταυτόχρονα ἐνότητα καί ποικιλία, εἴτε παρατηροῦμε μιάν πολυδιάσπαση ἐκφραστικῶν δομῶν σέ μικρότερες ἐνότητες, τίς ὁποῖες μόνον ἕνας πραγματικά μέγας συγγραφέας μπορεῖ νά ἐνοποιήσει.

"Ἐνα ἔκτεταμένο ποίημα, ὅπως τά *Cantos* τοῦ "Ἐζρα Πάουντ, λόγου χάρι, δέν μπόρεσε νά ἀποκτήσει τήν ἐνοποιητική του ἀρχή, ἐπειδή οὔτε ὁ ἴδιος ὁ Πάουντ εἶχε τή δύναμη αὐτή, οὔτε καί ἡ γλώσσα του ἀπό μόνη τῆς μπορούσε νά τήν δημιουργήσει. Ὁ Πάουντ ὑπονόμεισε τίς μορφές καί ὑπέστη ὁ ἴδιος τά ἐπιχειρήματα τῶν ἔργων του. Ὁταν ἤρθε ἡ ὥρα νά οἰκοδομήσει, δέν μπορούσε παρά νά βρεῖ γύρω του σπασμένες μετώπες· καί εἶχε τήν ἀφέλεια νά θελήσει νά τίς συγκολλήσει μέ τόν φασισμό, τό ἐρμηνευτικό ὑπερσύστημα, δηλαδή, πού θά τοῦ ἔδινε μιάν κεντροθετική ἀρχή. Μοιραία ἀφέλεια στ' ἀλήθεια, πού τόσο δυσάρεστησε τούς αἰσθητές φίλους του καί ἡ ὁποία παραμένει βεβαίως ἀνεξήγητη γιά τούς θιασῶτες τοῦ μοντερνισμού.

Ἡ περίπτωση τοῦ Σικελιανοῦ καί τοῦ Καζαντζάκη στή γλώσσα μας δέν πρέπει νά περνᾶ ἀπαρατήρητη. Γιατί ὅσο ἡ ἑλληνική σκέψη ἀποξενώνεται ἀπό τά πιά φιλόδοξα παιδιά τῆς, τόσο βαθύτερα παρερμηνεύει τή φυσιογνωμία τῆς, Οἱ δύο ποιητές ἦταν καί εἶναι οἱ μόνοι πού συνέστησαν μιᾶ συμπαγή ἐκφραστική δομή, παράλληλα μέ ἕναν νέο ἀξιολογικό κώδικα. Ὁταν γύρω στή δεκαετία τοῦ '30 καταρτίστηκε ὁ κανόνας ἀποδεκτῶν λογοτεχνῶν, πού ἐπιβλήθηκε διά πυρός καί σιδήρου κατά τή μεταπολεμική περίοδο, καί οἱ δύο ἐξοβελίστηκαν γιατί ἦταν οἱ μόνοι πού δέν ἐναρμονίζονταν μέ τό πνεῦμα καί τήν πράξη μιᾶς κυριαρχοῦσας γλώσσας. Ἡ συμπαγῆ καί αὐτάρκης ἐκφραστική δομή τῶν ἔργων τους, πού δέν χρειαζόταν τήν ἐπικύρωση ὁποιασδήποτε ἔξωθεν αὐθεντίας, δέν μπορούσε νά ἀπορροφηθεῖ ἀπό μιᾶ κοινωνική τάξη πού ἀπέβλεπε οὐσιαστικά στόν κατακερματισμό τοῦ κόσμου, τῆς ψυχολογίας, τῆς ζωῆς καί τῆς τέχνης σέ ἀφιλόδοξες μονομέρειες. Ἔτσι, καί οἱ δύο τους γλίτωσαν ἀπό τήν τύχη τοῦ Παλαμά, πού, ἐνῶ εἶδε τούς ἐκφραστικούς πυρήνες πού συνέστησε στόν *Δωδεκάλογο τοῦ Γύφτου* νά γίνονται τό φυτώριο ἀπ' ὁπού βλάστησαν σχεδόν ὅλα τά μεταγενέστερα ποιητικά ἰδιώματα, εἶδε ταυτόχρονα καί τήν πολυδιάστατη κοσμοθεωρία του νά θρυμματίζεται καί νά χρησιμοποιεῖται κατά τίς ἀνάγκες τῆς κρατικῆς ἰδεολογίας καί τίς προτιμήσεις τῶν συμπλιτῶν τῆς.

Μετά τό 1970, καί εἰδικότερα μετά τήν μεταπολίτευση τοῦ 1974, ἡ γλώσσα μας ἔπεσε σέ μιᾶ σημασιολογική ρευστότητα, ἐπειδή ἡ διάλεκτος πού ἐπέβαλαν γιά δεκαετίες οἱ κρατικοί μηχανισμοί βρέθηκε σέ βαθυτάτη ἀσυμφωνία μέ τίς ἀνάγκες τοῦ κοινωνικοῦ σώματος, χωρίς παράλληλα νά μπορεῖ νά ἀνταποκριθεῖ στίς ἀπαιτήσεις καί τίς ἀνακατατάξεις ἐνός διευρυμένου ἐπικοινωνιακοῦ κώδικα. Ἡ ρευστότητα αὐτή παρέσυρε καί τήν ποίηση. Ἡ ρευστότητα

τῶν σημασιῶν τότε ἐπιχειρήθηκε νά καλυφθεῖ μέ παραγλωσσικά φαινόμενα, ὅπως ἡ δημιουργία ἐνός ἰδιαίτερου τύπου λογοτέχνη καί μιᾶς εἰδικῆς λογοτεχνικῆς γλώσσας καί συμπεριφορᾶς, ἡ ὁποία, ἐνῶ διατεινόταν πῶς ἐπιζητοῦσε τήν καθαρῆ ποίηση, κανεῖς δέν μπορούσε νά ὑποστηρίξει πειστικά πῶς ἡ ποίησή του ἀξιολογοῦνταν μέ κριτήρια καί μόνο τῆς καθαρῆς τέχνης. Ταυτόχρονα, μετανάστες φιλόσοφοι τῆς Ἑσπερίας καί τοῦ Νέου Κόσμου, κραδαίνοντας τήν πιό νεόκοπη ὁρολογία, πού ἐπινοοῦν ἀνά πενταετία τά ἀμερικανικά πανεπιστήμια, ἐπέβαλαν μιᾶ καθαρά τεχνοκρατική προσέγγιση στή λογοτεχνία, τήν περιόρισαν στά πανεπιστημιακά μασσωλεῖα, ξεριζώνοντάς τιν ἀπό τούς φυσικούς τῆς ἀποδέχτες. "Ὅλα αὐτά, πού εἶναι δείγματα μιᾶς ἀπροκάλυπτης χειραγώγησης τῶν δημιουργημάτων τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, συνέβαλαν στήν πιό βάρβαρη ἐπιχείρηση ἀποδυναμώσεως τοῦ περιεχομένου τῆς λογοτεχνικῆς γλώσσας καί στήν ἀμβλυνση τῆς δραστηκότητάς τῆς, πίσω ἀπό φόρμουλες καί ψευδοεπιστημονικές κατατάξεις. Δυστυχῶς, τό ρεῦμα αὐτό, πού μετατρέπει τή λογοτεχνία σέ τεχνοσοφία καί πνευματικό ναρκισσισμό, πρόκειται νά ταλανίσει γιά πολύ καιρό τίς ἀνθρωπιστικές σπουδές, κερδίζοντας ἀναμφίβολα τήν ὑποστήριξη τῶν κρατικῶν ἐπιχορηγήσεων καί ἐπιβεβαιώνοντας τό ρητό πῶς ἕως σήμερα ἡ μεγαλύτερη ἀμαρτία ἐξακολουθεῖ νά παραμένει ἡ ἄγνοια.

Ὁ Βαγενᾶς στήν ποίησή του ἔρχεται νά θέσει ἐκ νέου βασικά προβλήματα τῆς ἐκφρασης, τά ὁποῖα, μέσα στήν ἀσάφεια καί τή σύγχυση τῆς μεταπολιτευτικῆς γλώσσας, ἐξακολουθοῦν νά ὑφίστανται καί νά καθορίζουν τό γενικό ὕφος τοῦ γραπτοῦ λόγου. Ὡς ποιητής ὁ Βαγενᾶς αἰωρεῖται ἀκόμα ἀνάμεσα στά δύο ἄκρα πού ὁ ἴδιος ὀρίζει ὡς ἐξῆς:

«Αἰωνιότητα τ' ὄνομά σου εἶναι Σολωμός»

καί στό:

«Προσπαθῶ νά φωνάξω. Ἐνας παχύς διπλωμάτης μέ τριχωτό χέρι μου κλείνει τό στόμα».

Καί ἀνάμεσα σέ αὐτούς ὁ Τερτσέτης καί «ἕνας κοντός στραβοκάνης», πού «μιᾶ τρύπα στό στήθος» τόν ταυτίζει μέ τόν Καρυωτάκη. Θά ἦταν ἀνυπόφορα ἄχαρο νά ἀποσυμβολίζαμε αὐτά τά κύρια ὀνόματα. Συμβολίζουν ὅ,τι ὑποδηλώνουν: πρόσωπα, καταστάσεις, γεγονότα.

Ὁ ποιητής Βαγενᾶς χαρακτηρίζεται ἀπό μιᾶ σολωμική καθαρότητα, μιᾶ καρυωτακική εἰρωνεία καί μιᾶ σεφερική ματαιίωση. Ἡ εὐγλωττη χειρονομία τοῦ Σεφέρη μέ τή θεατρικότητά τῆς ἔρχεται σέ ἀντίθεση μέ τή συνηθισμένη διπλωματική του εὐπρέπεια. Ὁ Βαγενᾶς περνάει μέσα ἀπό ὅλες τίς ἀποχρώσεις τῆς εἰρωνείας:

*«Οἱ στίχοι μου μέ ἐκθέτουν
(...) Διαστρεβλώνουν τό προσωπικό μου ὄραμα
Κι ὅμως οἱ πρῶτες λέξεις ἦταν σωστές
Ὁ πρῶτος στίχος ἐξοχος
στήν ἐκφραση τῶν αἰσθημάτων.
Μά γρήγορα
νοθεύτηκε ἀπ' τή μνήμη
κάποιων ἀπαίσιων ξένων ποιημάτων».*

Τό ὑποκείμενο ποίημα τοῦ Καβάφη δίνει ἕναν δικό του φωτισμό στους χαριεντισμούς τῆς εἰρωνείας.

Βέβαια, δέν ξέρομε τό κατά πόσο νοθεύεται ἢ ἄν νοθεύεται ποτέ ἕνα ποίημα. Πολλοί ποιητές βρίσκουν τό δρόμο τους, ἀκόμα καί τόν ἦχο τῆς φωνῆς τους, χάρις στό ἔργο ἐνός ἄλλου ποιητῆ μέ συγγενική εὐαισθησία. Αὐτό τό βρίσκουμε συχνά στόν Βαγενᾶ. Χρησιμοποιεῖ συχνότατα σύμβολα ἄλλων ποιητῶν. Τά «δρεπανηφόρα ἄρματα» τοῦ Σεφέρη, τά

*«παγόνια πού μᾶς κοιτᾶν ἀκίνητα
μέ μάτια ἀνθρώπων πού εἶχαμε γνωρίσει»*

τοῦ Ἑλιοτ, στίχους ἀπό τά *Lustra* τοῦ Πάουντ, ὡς καί μιάν ἐξαιρετικῆ μετάπλαση ἐνός χωρίου τοῦ *Τάο τε Κίνγκ*, κατά τό πρότυπο τῶν σολωμικῶν προσχεδιασμάτων:

«γιατί γιατί ξέρουν

Αυτοί που ξέρουν δέν μιλοῦν. Κι ὅσοι μιλοῦν δέν ξέρουν».

Πρόκειται ὅμως γιά σύμβολα πού ἀνήκουν στό γενικό πνεῦμα τοῦ λόγου μας πλέον, πού ἀποτελοῦν κλειδιά κατανόησης, τονικές κλίμακες πού συναιροῦν τή μελωδία ἑνός πλατύτατου φάσματος ἀναφορῶν. Κανείς δέν διεκδικεῖ τήν πατρότητά τους, γιατί, ἐφόσον κωδικοποιήθηκαν, κατέστησαν σύμβολα νοοτροπιῶν καί τάσεων.

Ὁ Βαγενᾶς, ἐνῶ χρησιμοποιεῖ τέτοια σύμβολα, βγαίνει ἔξω ἀπό τόν χῶρο τους. Γιά τοῦτο ἡ ποίησή του εἶναι κατάσπαρτη ἀπό: «ἐνθύμια τοῦ παλαιοῦ καθεστῶτος», στίχος σύνθημα σχεδόν, προμετωπίδα ἑνός βιβλίου, ἴσως καί τίτλος ἑνός κεφαλαίου μετεπαναστατικῆς ἱστορίας. Αὐτά τά ἐνθύμια τά τόσο φιλικά, οἰκεῖα καί προσιτά, πού γίνονται τύψεις καί ἐνοχές καί ἀμαρτήματα. Ὅπως χωρίτερα, ἡ «ἐλπίδα τῆς αἰώνιας νεότητος τοῦ κόσμου», ὁ Μαγιακόφσκι, ἔτσι καί σήμερα ὁ Βαγενᾶς:

«Μέ τό γιακά μου σηκωμένο προχωρῶ
στό τελευταῖο τέταρτο
τοῦ αἰῶνα».

Τό ποιός ἀποχαιρετάει ποιόν εἶναι ἕνα ἐρώτημα βέβαια ἀνοιχτό. Ὑπάρχει ἄραγε κανείς πού, μέ τό πέρασμα τοῦ χρόνου, νά μήν θεωρεῖται ἀντιπρόσωπος ὁλόκληρης τῆς ἐποχῆς του;

Κι ἐδῶ τά πράγματα ἔχουν ἀντικατασταθεῖ ἀπό τήν ἀπουσία τους. Τό ποίημα τοῦ Ρίτσου «Τό Σχήμα τῆς Ἀπουσίας» ἔρχεται στό νοῦ. Ἡ ποιητική γραφή διαδέχεται ἡ μία τήν ἄλλη, ἀρνεῖται ἡ μία τήν ἄλλη μέσα ἀπό τήν αὐθάδεια τῶν νεοτερισμῶν, μόνο στό βαθμό πού ἐξαρτᾶται ἀπό αὐτήν. Εἰδάλλως, ἡ ἴδια τῆς ἡ γλώσσα δέν σημαίνει καί δέν δηλώνει τίποτε. Δέν ἔχει προἱστορία, ἐνῶ τώρα μόλις φτιάχνει τήν ἱστορία τῆς. Αὐτή εἶναι ἄλλωστε ἡ ἐντύπωση πού ἀποκομίζουμε ἀπό τή σύγχρονη ποίηση· βλέπουμε τήν ἐπίμονη προσπάθεια τοῦ λόγου νά αὐτοσημανθεῖ, καταργώντας τίς προγενέστερες σημασίες. Μέ ἀποτέλεσμα νά μήν μπορεῖ νά μετατραπῆ σέ ἐκφραστικό πυρήνα κι ἕνα χρυστάλλωμα συγκίνησης ἱκανό νά κοινοποιηθεῖ καί νά λειτουργήσει.

Ὅταν λοιπόν ὁ ποιητικός λόγος δέν κατορθώνει νά ξεπεράσει τό τυπωμένο σημεῖο του, ὅταν δέν διευρύνει τό πεδίο τῶν ἀναφορῶν του καί δέν μπορεῖ νά βγάλει μέσα ἀπό τή σύγχυση μιά μορφή μέ καθαρότητα, τό μόνο πού μένει στόν ποιητή εἶναι νά «μεθαρμόσει» τά ἐκφραστικά του μέσα, νά ἐπαναδιατάξει τήν ἐσωτερική τους συνοχή, ὥστε νά πετύχει τήν αὐξηση τῆς ἐκφραστικότητάς τους χωρίς νά ἐπιδοθεῖ στό κοσμογονικό ἔργο τῆς δημιουργίας νέων μορφῶν.

Ὁ Βαγενᾶς, μέ τά τελευταῖα του ποιήματα, ἐπιχειρεῖ νά βγάλει τήν ποίηση καί τήν ποιητική γλώσσα ἀπό τό χάος μιᾶς σουρεαλίζουσας, μά καθόλου σουρεαλιστικῆς γραφῆς. Ἐπιχειρεῖ νά καλύψει τό χάσμα σημασιῶν πού παρατηρεῖται στή γλώσσα μας. Γιά τοῦτο ἐπιδιώκει νά ἀνανεῶνει καί νά ὀξύνει τή δύναμή τῆς, υἱοθετώντας μορφές καί σχήματα τῶν μορφῶν καί ἡ καθαυτή τους παρουσία, ἐναρ-

μονισμένη βέβαια πρὸς τό γλωσσικό αἶσθημα τῆς ἐποχῆς μας, εἶναι μιά οὐσιαστική κριτική παρέμβαση πού ἀναπροσανατολίζει τή μελέτη καί τήν προσέγγιση τῆς καλλιτεχνικῆς μορφουργίας ὡς σχέσεως κοινωνικῶν λόγων.

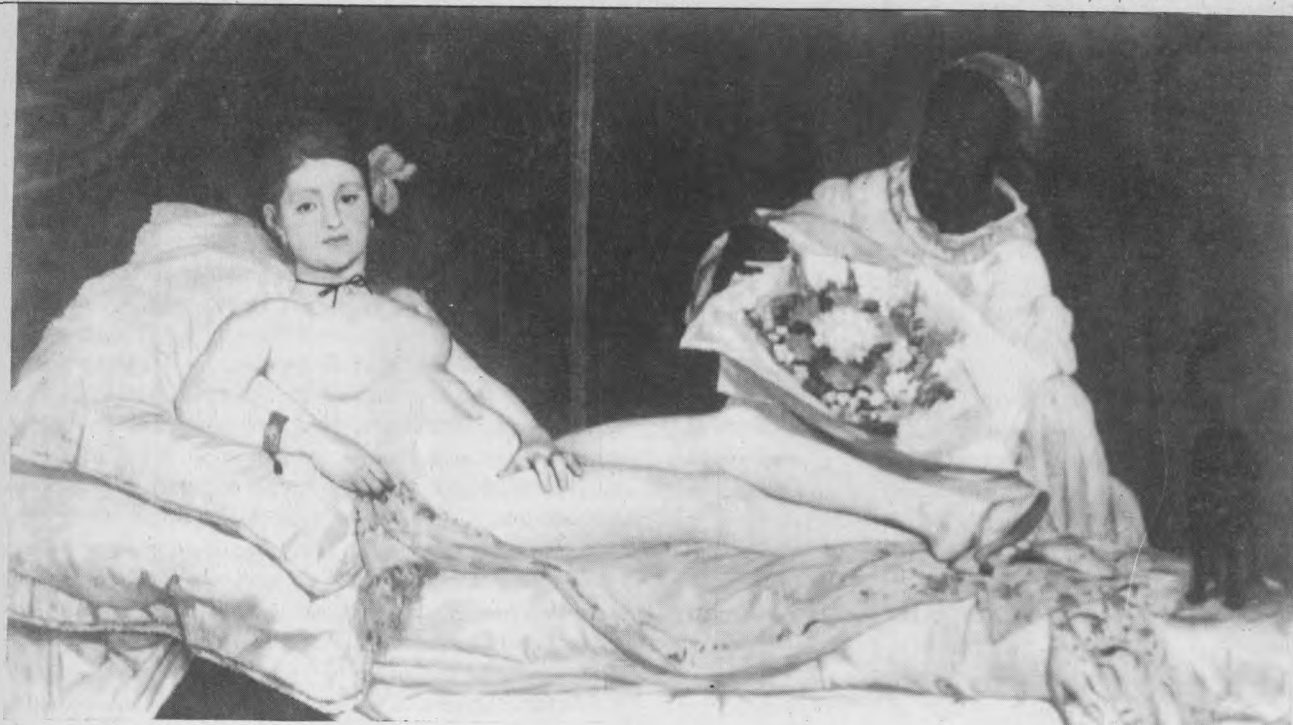
Ἔτσι, τά βιβλία του εἶναι κατάσπαρτα ἀπό χαϊκού, σονέτα, ὠδές, παντούμ, μπαλάντες, τερτσίνες, ἀναπαίστους, ἢ ἀκόμα ἀναφορές σέ συμβολικές μορφές καί εἶδη, ὅπως ἡ Γένεσις, ὁ ἐσωτερικός μονόλογος, τό dolce stil πιονο. Ὁλ' αὐτά, βεβαίως, μόνο σέ γενικές γραμμές παραμένουν πιστά στή γνωστή τους μορφή. Τίποτα δέν μοιάζει στή θέση του, στίχος, ρυθμός, εἰκόνες τρεκλίζουν ἢ ἐπεκτείνονται ἀπροσδόκητα, ὅπως στά ποιήματα τοῦ Καρυωτάκη ἢ στά πρῶτα ποιήματα τοῦ Ρίτσου: «Τά πάντα», ὅμως γράφει ὁ Βαγενᾶς, «ἐξαρτῶνται ἀπό τήν ποιότητα τῆς ἔκστασης». Κι ἔτσι τίθεται τό ἐρώτημα ἂν ὄντως ὑπάρχει ἡ ἔκσταση ὡς δυνατότητα τοῦ σύγχρονου λόγου, δηλαδή ὡς αἶτημα τῆς σύγχρονης ψυχῆς. Καί ἂν ἡ καθημερινή λαλιά ἔχει τήν ἀπεικονιστική δύναμη ν' ἀρπάξει ἐκεῖνο τό «ἀερίκο τό τίποτα» τοῦ Σαίξπηρ καί νά τό καρφώσει στή γῆ, δίνοντάς του «ὄνομα καί κατοικία».

Ὁ Βαγενᾶς μέ μόνο τό σονέτο «Dolce stil πιονο» ἀποδεικνύει πῶς ὄντως ἡ γλώσσα μας ἔχει αὐτή τή δύναμη καί πῶς εἶναι δυνατόν ὁ λόγος νά προκαλέσει καί πάλι ἕνα αἶσθημα τῆς αἰσθητικῆς εὐφορίας καί πληρότητας.

«Ἀκούω τό σφύριγμα ἀπό τή στροβιλιστή
βόμβα τοῦ χρόνου. Ὅμως δέν βλέπω πουθενά τό
ἀεροπλάνο

Ἡ ἔκρηξη θ' ἀκουστεῖ ὅταν θά πεθάνω
Ἄλλά ἴσως καί νά μήν ἀκουστεῖ
καθόλου. Γιατί μέ λίγη τύχη καί μέ τή σωστή
μέθοδο μπορεῖ ξαφνικά ν' ἀλλάξει τό πλάνο.
Κι ὅλα ν' ἀρχίσουν ν' ἀνεβαίνουν πρὸς τά πάνω.
Νά τά τραβοῦν οἱ ἔλκυστικοί μαστοί
κάποιος θεᾶς πού θά 'χει μόλις ξυπνήσει γλυκά.
Σ' ἕναν οὐράνιο κῆπο. Καί δέ θά φορᾶ
παρά μονάχα ἕνα μεταξωτό διάφανο σάλι.
Ἡ ὀλόγυμνη (ὅπως τή γέννησε ἡ φύση)
θά σκύβει γιά νά δροσίσει στά νερά
τούς λευκοῦς τῆς ὤμου, τό λαιμό καί τό κεφάλι».

Ἡ γλώσσα τοῦ σονέτου ἔχει μιά συγκρατημένη ἔνταση, μιά λεπτότεχνη πρισματικότητα, ἕναν ρυθμό μαγνητικό. Πίσω τῆς νιώθουμε τήν ἀνθρώπινη περιπέτεια, τόν ἄνθρωπο πού νιώθει τό θάμβος τῆς ὑπαρξῆς καί ὄχι ἕναν ἔρωτα καταραμένο, ὄλο πόζα καί ἐπιτήδευση, ψιμύθια καί ὑποκρισία. Καί ἐπιπλέον, μιά αἰσθητική παράδοση ἀναδύεται αὐτόματα, κάνοντας αὐτό τό λιτό δεκατετράστιχο ἕναν συγκεντρωτικό φακό, ὅπου οἱ ἀκτίνες ἑνός λόγου ἐστιάζονται καί διαθλώνται μέ μιά νέα χρωματική κλίμακα πέρα ἀπό τούς περιορισμούς μιᾶς κοινότοπης καλλιτεχνικῆς σύμβασης. Ἐδῶ φαίνεται ἡ νεοτερικότητα καί ὁ πειραματισμός· ὅταν οἱ γνωστοί ρυθμοί ξαναπαίρνουν μιά ἀπροσδόκητη αὐθεντικότητα· καί ταυτόχρονα, ὅταν ἀναδεικνύουν τά καλλιτεχνικά τους προηγούμενα. Ἔτσι, ξαναδιαβάζουμε τά σονέτα ὅλα μέ διαφορετικό μάτι. Ἡ ποίηση καί ἡ ἱστορία τῆς ἐπαναδιατάσσονται, ἀποκοτῶν μιά νέα ἀκολουθία, ἡ δημιουργική καλαισθησία κερδίζει ἕναν κρίκο συνεχείας,

κερδίζει, ἂν θέλετε, μιά παράταση στό χρόνο. Μέ τόν Βαγενᾶ ξανακερδίζουμε αὐτό τό αἶσθημα πού εἶχαμε σχεδόν χάσει μετά τόν πόλεμο· ὅτι τελικά ἡ ἱστορία δέν ἀρχίζει μέ μᾶς, πώς «εἶναι παιδιά πολλῶν ἀνθρώπων τά λόγια μας» καί πώς εὐτυχῶς δέν εἴμαστε μόνοι μέσα στήν περιπέτεια τοῦ λόγου. Κερδίζουμε κοντολογίς τήν ἀλληλεγγύη τοῦ χρόνου, τή σοβαρότερη δικαιολογία γιά νά συνεχίσουμε νά γράφουμε.

Παράλληλα, μέ τό σονέτο αὐτό, θά προσθέσω ἐπίσης τόν «Ἐσωτερικό μονόλογο τοῦ Γεώργιου Χορτάτζη», τό «Ἕγνος (ἢ μᾶλλον Ὡδή)», τό «*De rerum natura*» καί μερικά ποιήματα ἀπό *Τά γόνατα τῆς Ρωξάνης*, ὁ νεοελληνικός λόγος καθαρίζεται ἀπό τά μιμητικά τερτίπια τῶν μοντερνισμῶν καί ξαναπιάνει τό νῆμα τῆς συνέχειάς του, γίνεται ἐπομένως ἀνοιχτός σέ πολλαπλές ἐρμηνεῖες καί συσχετισμούς. Μέ ἀπλότητα καί φυσική ἄνεση περνᾶμε ἀπό τή μορφή ὡς λογοτεχνικό εἶδος στή μορφή πού ἀνακεφαλαιώνει τά λογοτεχνικά εἶδη, τά ὑπερβαίνει καί δίνει μιά νέα στροφή στή λειτουργικότητα τῆς ποιητικῆς γλώσσας.

Τά τελευταῖα χρόνια, ὁ σχολαστικισμός καί τό ἀδιέξοδο τῆς ἀκαδημαϊκῆς κριτικῆς ἔχει μετατρέψει τά λογοτεχνικά εἶδη σέ μεταφυσική εἰκοτολογία, ἀναβιώνοντας, κάπως στρεβλωμένες, βασικές ἀρχές τοῦ νομιναλισμοῦ. Μέρος τῆς εὐθύνης γιά τήν ἀναβίωση αὐτή, σέ ἕνα ἄλλο ὥστόσο επίπεδο, ἔχει καί ὁ ἴδιος ὁ Βαγενᾶς, ὅταν ἐπιχειρήσει νά ἀναστήσει τίς σοφιστικές φιλοκουβέντες τῶν Τσάτσου - Σεφέρη περί ἑλλόγου καί ἀλόγου στοιχείου. «Ἐλλογο στοιχεῖο ἑνός ποιήματος εἶναι ἡ τεχνική του — καί αὐτό, ἐπειδή μπορεῖ νά περιγραφεῖ. Ὅλα τά ὑπόλοιπα εἶναι ἄλογα: ἰδέες, εἰκόνες, ρυθμός. Τίποτε πιό ἄλογο, πιό ἄφραστο ἀπό τό φῶς τοῦ Ἐλύτη καί τοῦ Σαραντάρη. Γιατί τό ἄλογο δέν βρῖσκεται στή συνάφεια τῶν εἰκόνων καί ἰδεῶν ἀλλά στό ἀκατανόητο τῆς ὑπαρξῆς. Ὑπάρχει στόν κόσμον καί ὄχι στό λόγο. Εἶναι ἡ ἀναντιστοιχία ἀνάμεσα στόν κοσμικό ρυθμό καί στήν ἀνθρώπινη ψυχή. Ἡ ποίηση τοῦ Βαγενᾶ,

τό ξανάπαμε αὐτό, πηγαίνει πολύ πιό πέρα ἀπό τόν ὀρίζοντα τῆς κριτικῆς του, ἔτσι πού πρέπει ἴσως νά πιστέψουμε ὅτι οἱ κριτικές του δέν ἀποτελοῦν, κατά τή διατύπωση τοῦ Ἐλιοτ, «ὑποπροϊόντα τοῦ ποιητικοῦ τοῦ ἐργαστηρίου», ἀλλά εἰσαγωγές ἀδασμολόγητων προϊόντων, τά ὁποῖα ἐνίοτε μπορεῖ νά συσκοτίζουν τήν ἰθαγένεια τῆς πραγματικῆς του παραγωγῆς.

Ἐπιπλέον, τά ποιήματά του διατυπώνουν τόσο ἄρτια αὐτό τό ἄλογο σύμπαν πού μᾶς περιέχει, ὥστε οἱ θεωρητικές ἐκλογικεύσεις τοῦ Βαγενᾶ νά ὑποβαθμίζονται ἀπό μόνες τους:

«Δῶρο τῆς ὑπαρξῆς; Μαγεία; Μουσική τῶν κόσμων;

Ἡ ἀπλῶς ἔκσταση τοῦ τίποτα;».

Ἐτσι μᾶς δείχνει ὁ Βαγενᾶς τί σημαίνει νά βιώνεις ἕνα σύμπαν ἀκατανόητο, ἕναν κόσμον σημείων χωρίς εἰρμό, χωρίς φιλία. Καί μόνο ἡ ἔκφραση, ὁ λόγος, ἡ ποίηση δίνουν σέ ὅλη τούτη τή χυμένη μάζα ἐνότητα καί νόημα, ἔρωτα κι ἐπαφή. Παλιά πράγματα ὅλα αὐτά, πολύ γνωστά καί ἐξαισία διατυπωμένα ἀπό τόν P. B. Shelley:

*«Language is a perpetual orphic song,
which rules with Daedal harmony
a throng
of thoughts and forms,
which else senseless
and shapeless were».*

Ἡ γλώσσα εἶναι ἡ κοσμολογική σταθερά τῶν ποιητῶν, ὁ κοινός παρονομαστής τῆς ἀταξίας τοῦ σύμπαντος:

*«Ἐτσι ὅπως ἔγραφα τό ποίημα
ἡ λέξη πόρτα
ἄνοιξε τρίζοντας
κι ἀέρας μπῆκε μέσ στό σπίτι».*

“Αν παλαιότερα θαυμάζαμε τήν ποίηση πού ήθελε νά γίνει αντικείμενο, ή νά μιλήσει μέ αντικείμενα, ἐδῶ θά πρέπει νά ξαναγυρίσουμε σέ μιά φιλικότερη ἐκδοχή τῆς· τήν ποίηση ὡς κατ’ ἀναλογία συμμετοχο τῶν πραγμάτων. Κατ’ ἀναλογία, γιατί ἡ γλώσσα ἀναλογεῖ στά πράγματα, καί συμμετοχο, γιατί μετέχοντας καί ἡ ἴδια στή σύλληψή τους γίνεται καί ἡ ἴδια αντικείμενο. Ἡ γλώσσα καί, κατ’ ἐπέκταση, ἡ ποίηση δέν διαχωρίζονται ποτέ ἀπό τά πράγματα· ἦταν, ἀντιθέτως, μέρος τους καί πιθανῶς συνοδηγός τους στήν παραπλάνησή μας, ιδιαίτερα ὁσάκις μιλήσαμε γι’ αὐτήν. Ὁ Βαγενᾶς, ἔχοντας κατανοήσει αὐτή τή διπροσωπία τῆς γλώσσας, συμπαραουσιάζει τά χαρακτηριστικά τῆς, τά κάνει φανερά, καί ταυτόχρονα δίνει τό κλειδί νά τά θαυμάζουμε ὅπως καί κάθε ἄλλο ὠραῖο φυσικό φαινόμενο.

Μιά νέα διακλάδωση αὐτοῦ τοῦ ποιητικοῦ τύπου διακρίνουμε στό πρόσφατο βιβλίο του *Ἡ πτώση τοῦ Ἰπτάμενου* (1989). Ἐδῶ σέ φόρμες κοφτές καί λιτές δοκιμάζεται ἡ ἀντοχή τῶν δικῶν του συγκινησιακῶν πυρήνων, ἡ ἰκανότητά τους νά ἀφομοιώνουν, νά ἀναχωνεύουν, θά ἔλεγα κυριολεκτώντας, παράλληλους ἐκφραστικούς λογότυπους, νά τοὺς ἐγκλιματίζουν στή δική του βιόσφαιρα, στή διάταξη τοῦ δικοῦ του ὕφους, μετατρέποντας τή γλώσσα του σ’ ἕναν κόμβο σημασιῶν. “Ἐνα ποίημα τῆς Μαριάν Μούρ, πού ἀναστοιχειώνεται ἀπό τόν Βαγενᾶ, λέει:

«Ἡ ἔκσταση
παρέχει τήν ἀφορμή. Κι ἡ σκοπιμότητα
καθορίζει τή φόρμα».

Ἡ ἔκσταση καί ἡ φόρμα ἀποτελοῦν λοιπόν τοὺς κεντροθετικούς του ἄξονες. Ἡ ἔκσταση ὡς ἡ ἐπιζητούμενη ἐμπειρία καί ἡ φόρμα ὡς ἡ ἐπιζητούμενη τελείωση. Γύρω ἀπό τοὺς πόλους αὐτούς, οἱ «μιμήσεις» τοῦ Ρόμπερτ Λόγουελ ἐξελλογιζονται δημιουργικά καί ἀναστιλβώνονται, παίρνουν μίαν οἰκειότητα φωνῆς καί μιά νέα σκοπιμότητα. Ταυτόχρονα, στίχοι δάνειοι ἐπαναπροσδιορίζονται μέσα ἀπό ἕνα πιό προωθημένο στήν πρόθεσή του συγκείμενο:

«Ὁ ἥλιος κυκλοδιώκτος ... Αὐτά
ἢ κάτι τέτοια μέ κάνουν
νά ξενοχτῶ ψηλαφώντας τή χνουδωτή
ἀράχνη τοῦ χρόνου».

Ἡ στίχος τοῦ Κάλβου ἀποκτᾶ μιά νέα σημασία, ἐπειδή βρίσκει τή συνέχειά του. Γίνεται ἡ ζύμη πού μετουσιώνει τό παρελθόν μέσα ἀπό τήν ἔνταση τοῦ παρόντος. Αὐτό ἀκριβῶς πού παλαιότερα εἶχε πεῖ μ’ ἕναν ἀπροσδόκητα ὀραματικό τόνο ὁ Γιωργος Σαραντάρης:

«— Τί ἔμεινε ἀπό τό ἔργο τοῦ Καβάφη;
— Κάτι σάν κυπαρίσσι.
Τί μένει ἀπό τά ὀλοζώντανα φιλιὰ τοῦ Γρυπάρη;
— Μένονμε ἴσως ἐμεῖς, οἱ ἀκοίμητες νύμφες τοῦ
Ἰονίου Πελάγους, ἐμεῖς, ὁ Κάλβος».

“Ὅλη ἡ ποίηση εἶναι ἀπάντηση ὄχι σ’ ἐκεῖνα τά θρησκευτικά ἐρωτήματα «ποιοί εἴμαστε, ποῦθε, γιά πού», ἀλλά τί ἔμεινε μέσα μας ἀπό τοὺς περασμένους, ἀπό τό πρό-

σωπο τῆς θλίψης τους καί τί ἀπομένει σέ ἐμᾶς νά προσθέσουμε. Αὐτήν τήν ἀπάντηση προσφέρει ὁ Βαγενᾶς:

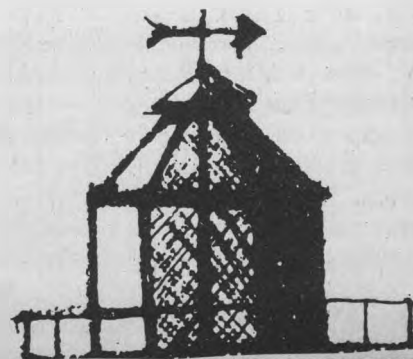
«δέν εἶναι αὐτό πού λές
εἶναι αὐτό πού δέν λές
πού ἔχει νόημα».

Κι ἐδῶ καταλήγει: μέ τή σιωπή τοῦ λόγου, δίνοντας νόημα στήν ἀπουσία λόγου, σημασιοδοτώντας τήν ἀνθρώπινη ὑπαρξη, τό ἐσύ, μέσα στήν πιό γόνιμη αὐθεντικότητά τῆς. «Ἡ σιωπή σου, τώρα, εἶναι ἡ φωνή σου», γράφει ἕνας ἀπό τοὺς πιό μεστούς μακαρισμούς τοῦ Ρίτσου. Ἡ σιωπή ὡς τελειωτική ἀπάντηση πέρα ἀπό τόν λόγο.

Μέσα ἀπό αὐτούς τοὺς πειραματισμούς-ποιήματα, ὁ Βαγενᾶς ὀλοκληρώνει ἕναν δικό του ἐκφραστικό πυρήνα καί μιά προσωπική συγκινησιακή δομή. Ἐπιχειρώντας μιά κάθετη τομή στίς ποιητικές γραφές, περνάει πέρα ἀπό τόν ὀρίζοντα τῆς ἀμορφῆς σύγχυσης. Ἀνανεώνει τίς μορφές καί μετατρέπει τόν λόγο τους σέ πυρήνα συγκινησιακό καί σέ ἐστία θερμότητας. Μέσα στή σύγχρονη ποίηση κομίζει ἕναν λόγο ἐνοποιητικό, ἕναν λόγο πού συνενώνει τήν πολυτυπία τῆς μεταπολεμικῆς γραφῆς, τήν ἀπροσδιοριστία τῆς, σέ στέρεες μορφές μέ καθαρά περιγράμματα.

“Αν ἡ ποιητική εἶναι μιά ἀλυσίδα παραδόσεων, ὁ Βαγενᾶς ὡς τώρα μᾶς ἔχει προσφέρει τοὺς κρίκους πού ἔλειπαν. Συγχεφαλαιώνοντας τίς ἰδιοτυπίες ἐκφραστικῶν ἰδιωμάτων, προχωράει στή θαρραλέα τους ἐπαναδιάταξη στό χῶρο καί στό χρόνο, ἐπαναπροσδιορίζοντας τή χρήση τους κι ἐπομένως τό φάσμα τῶν σημασιῶν τους. Ἀπλοποιώντας τίς ἐπιτηδεύσεις τῆς μεταπολεμικῆς γραφῆς, ξαναδίνει στή γλώσσα τήν καθαρότητα τῶν συνευρισμῶν πού χρειάζεται γιά νά ξανακερδίσει τήν ἀκεραιότητά τῆς ὡς ἀνθρώπινος λόγος καί ἀξιολογικό σύστημα.

Ἀπομένει τώρα νά δοῦμε τή συνέχεια· ἂν δηλαδή περάσουμε ἀπό τόν λόγο πού ἀποκαθαίρει στό λόγο πού οἰκοδομεῖ. “Αν ὁ Βαγενᾶς ἀπό κριτικός γίνει συμβολοευρέτης καί μυθοποιός, ἂν ἡ γλώσσα του ἀποκτήσει τήν ἀντοχή νά σηκώσει τό βάρος ἑνός μύθου καί νά ὑψωθεῖ σέ ταξινομική ἀρχή. “Αν τελικῶς τό ἐγγεῖρημά του ὀλοκληρωθεῖ καί ἀπό τήν ποιητική προχωρήσει στήν ποίηση πού ἔρχεται ὡς ὀριακό σημεῖο πρὶν τή σιωπή καί μετά τήν τεχνική. Ἡ ποίηση τοῦ Βαγενᾶ, προτοῦ γίνει θεσμοθετημένη ἀξία, προτοῦ προσληφθεῖ ἀπό τοὺς ἀκαδημαϊκούς καί γίνει λήμμα ἑνός κανόνα, εἶναι ἀκόμα μιά χαρούμενη ὑπόσχεση, μιά γνώση πού προξενεῖ χαρά. Εἶναι μιά ἐλπιδοφόρα ὑπόθεση πού περιμένουμε μέ ἐνδιαφέρον νά δοῦμε ποιός θά τήν πάρει στά χέρια του: ὁ ποιητής ἢ ὁ ἐπιστήμονας.

'Αλέξης Πανσέληνος

Βραδιές μπαλέτου

Μυθιστόρημα, έκδ. Κέδρος, 'Αθήνα 1991, σελ. 448

Ο συγγραφέας 'Αλέξης Πανσέληνος ανήκει στη γενιά των πεζογράφων που παλεύουν με τις ιδέες και την πραγματικότητα. 'Η λογοτεχνία γι' αυτούς είναι κάτι περισσότερο από μία περιπέτεια γραφής. Είναι «ή κατασκευή ενός μηχανισμού μέσα από τον οποίο μεταπλάθεται ή αλήθεια σε μύθο και ό μύθος σε αλήθεια, μέσα από τον οποίο συμβολοποιούνται τά θραύσματα της συνηθισμένης και ουδέτερης καθημερινότητας καθώς προβάλλονται μεγεθυμένα, όξυμένα, ώστε να μπορέσει ό αναγνώστης να βρει τις αντιστοιχίες με όσα ό ίδιος έχει αισθανθεί και κατά κάποιον τρόπο διατυπώσει μέσα του...».¹ Τά βιβλία του 'Α. Πανσέληνου (Α.Π.) δικαιώνουν τις προγραμματικές αυτές του σκέψεις και φυσικά τά καθιστούν ενδιαφέροντα στίς πενιχρές περιπέτειες ιδεών της εποχής.

Τά έργα του Α.Π. έρχονται από πολύ παλιά. 'Από τούς μεσοπολεμικούς και μεταπολεμικούς πεζογράφους, που ή τάξη τους, ή ιδεολογία και ή εποχή τους καθοδηγούσε στενά τις αισθητικές τους αναζητήσεις διαμορφώνοντας μία σύζευξη λογοτεχνικών και κοινωνικών κριτηρίων. 'Έχει γραφεί ότι ή μετά τό 1974 πεζογραφία στην πλειοψηφία της άσχολήθηκε με τό ιδεολογικοπολιτικό μυθιστόρημα, ρευστοποιώντας λογοτεχνικά τούς τόχους του κεφαλαίου «'Αγώνες της 'Αριστεράς», αφήνοντας τό σήμερα να γλιστρά μέσα από τά χέρια τους.

'Ο Α.Π. μετά τά διηγήματά του 'Ιστορίες μέ σκύλους (1982), που άποτελοῦσαν σπουδές στην μικροκλίμακα της ανθρώπινης περιπέτειας, πέρασε στην Μεγάλη πομπή (1985) της περιγραφής της ένσωμάτωσης του νέου στό σύστημα και έφθασε στίς Βραδιές μπαλέτου (1991), μία αναζήτηση της σχέσης του σήμερα με την μεταπολεμική 'Ελλάδα. 'Η ιδεολογία, ή χρήση της και ή κατάχρησή της δέσποζε στά δύο τελευταία. Στη Μεγάλη πομπή ό νέος ύφίσταται τις ιδεολογικές επεξεργασίες του συστήματος. 'Ο ήρωάς του, ό Νότης Σεβαστόπουλος, συνιστούσε μία τομή στους νεολαιίστικους λογοτεχνικούς ήρωες, που στίς άρχές της δεκαετίας του '80 έκαναν θορυβώδη εμφάνιση (Β. Ραπτόπουλος, Π. Τατσόπουλος, Α. Σφακιανάκης κ.ά.). 'Ο Α.Π. ξέφυγε από την περιγραφή, ένα είδος λογοτεχνικού styling που γινόταν προσπάθεια να αναπτυχθεί τότε με πληθωρικές αναφορές στην άμφισβήτηση της παρέας, στό ρόκ, στίς μηχανές, στον κόσμο των κόμικ... 'Ο Ν. Σεβαστόπουλος και κόμικς διάβαζε, και μηχανές οδηγούσε, και ρόκ ήτανε, μά περισσότερο από αυτά έδινε με τό μέτρο της άφέλειας και του συναισθηματισμού της πρόωρης εφηβείας όσο και με την οδυνηρή άπορία που προκαλούσε ή ανακάλυψη ενός άδηφάγου κοινωνικού συστήματος, την άσφαλή πορεία που οδηγεί τον νεολαιίστικο αυθορμητισμό στον κοινωνικό κομπορμισμό και την ύποταγή-ένσωμάτωση.

Στό καινούργιο του βιβλίο Βραδιές μπαλέτου, ό Α.Π. αναζητεί τό κοινωνικό και ιδεολογικό στίγμα μεγαλύτερων, και από ή δικιά του, ηλικιών. Σάν συγγραφέας παραμένει στό ενδιαμέσο των ηλικιών των ήρώων του στην Μεγάλη πομπή και στίς Βραδιές μπαλέτου.

Πρόκειται για την ιστορία τριών γερόντων. 'Έχουν ζήσει ή ζωή τους αλλά και σήμερα δέν έχουν παραιτηθεί. Την ξαναζούν μέσα από τις αναμνήσεις τους. («'Οσες φορές νομίζω ότι κάτι ζω, άπλως θυμούμαι κάτι που έχω ζήσει»). 'Η ζωή τους ξετυλίγεται άναδρομικά, μέσα από ένα

ήμερολόγιο, μπροστά στά μάτια μιās νέας κοπέλας που άδυνατεί να τούς καταλάβει.

Και οι τρεις έχουν βιώσει ή δύσκολη έμφυλιακή και μετεμφυλιακή 'Ελλάδα. 'Η σχέση τους με τά γεγονότα είναι καθοριστική όχι μόνο γιατί σημαδεύουν την προσωπική τους διαδρομή στον κοινωνικό και πολιτικό χώρο αλλά γιατί δίνουν πλούσιο υλικό στον Α.Π. να «μελετήσει» τό πώς αυτά τά γεγονότα οδηγούν ή εκτρέπουν, φορτίζουν ή ύπονομεύουν τις διαπροσωπικές τους σχέσεις, τό αξιακό τους σύστημα, τις συναισθηματικές, ψυχολογικές τους καταστάσεις.

'Αντίθετα, τό σήμερα καταγράφεται με την άπουσία της πολιτικής και ιδεολογικής πάλης στά πρόσωπα των νέων ηλικιών που ύπείσρχονται στό μύθο και έν μέρει ή ζωή των τριών ηλικιωμένων. "Όχι ότι λείπουν οι πολιτικές αναφορές σε γεγονότα του σύγχρονου βίου. 'Αντίθετα, υπάρχουν άρκετά τέτοια, μόνο που τούς νεαρούς ήρωες τούς φορτίζουν άρνητικά. Είτε άποδεχόμενοι παθητικά τό παιχνίδι της έξουσίας είτε βιώνοντας την παραφθορά της πολιτικής πράξης, οι ύφιστάμενοι τον παρασιτικό κοινωνικό περίγυρο των πολιτικών προσώπων που τούς εκτρέπει σε μία στάση, ζωής ή όποια άπλως μέσα από τον συμβιβασμό εξασφαλίζει την επιβίωση των ύποκειμένων. Σ' αυτή ή διαδικασία, τά προσωπικά όράματα, περνώντας από τό κρεβάτι του Προκρούστη, θά «επιβιώσουν» μέσα από τον έξευτελισμό τους, ή μικρότητα και την ευτέλεια.

Οι τρεις ηλικιωμένοι όμως ανασύρουν από τά βάθη των αναμνήσεών τους μιάν άλλη ζωή. Μία ζωή που δικαιώνεται όχι από τό τελικό αποτέλεσμα —και οι τρεις έχουν πλήθος συμβιβασμούς στην πλάτη τους— όσο από ή συμμετοχή τους στίς ρήξεις, στην προσπάθειά τους να άνατρέψουν τον ρου ή ιστορίας, την άδυναμία τους να ζήσουν μακριά από την κοινωνία και την πολιτική, ακόμα και όταν αυτή τούς ξερνάει στό περιθώριο ή τούς άναγκάζει στην ύποταγή και την ευτέλεια.

Και οι τρεις γέροντες είναι πλούσιοι όσο και αντιφατικοί χαρακτήρες, σφραγισμένοι από τον καιρό τους. Ο Γιώργος Μορφονιός, άνθρωπος του παρασκηνίου, δύσμορφος, έραστής της τέχνης, με δανεική καριέρα από οικογενειακή φροντίδα, που συμμετέχει στην Αντίσταση μέσα από ένα σύμφυρμα περίπλοκων αναζητήσεων. Ο συγγραφέας Μάριος Παρασκευαΐδης, πλάνητας στον κόσμο των διανοουμένων, μακριά από τις κορυφές, άμφισβητίας του κομμουνιστικού κατεστημένου αλλά και συνοδοιπόρος του. Ο Σωτήρης Μαρκέας, στέλεχος του ΚΚΕ, πληροφοριοδότης της Ίντελιντζενς Σέρβις, κινούμενος με ευκολία ανάμεσα «χαί σσάιτι» και «πλέμπας», είναι θυρυβώδης σαν τους ρομαντικούς: καταρράκτες ήχου αλλά σταγόνα νερού. Στην αντίπερα όχθη ζει η Κάτια του σήμερα, φιλόδοξος μπαλαρίνα της Λυρικής, που τό θραμά της για καριέρα περνά μέσα από χιλιάδες μικρούς και μεγάλους συμβιβασμούς. Αναζητά την αλήθεια στην ζωή των προηγούμενων γενεών αλλά τά κοινωνικά και ιδεολογικά της κριτήρια είναι άκρωτηριασμένα. Δίπλα της ένα πλήθος καλλιτεχνών και «καλλιτεχνών» που έχουν έναποθέσει στη μίζερη ζωή τους μίζερα όνειρα, που θέλουν να πραγματοποιήσουν μέσα από μίζερες πράξεις.

Αντιστικτικά στις δύο γενιές αναγνωρίζει κανείς τή διαφορετικότητα των άπλων και ούσιωδών της ζωής. Και από τις δύο γενιές απουσιάζει ή εύτυχια. Οι νεότεροι κυκλοφορούν μέσα στη ζωή χωρίς να τήν ζούν. Ανακαλύπτουν καθημερινά με φρίκη ποιοί κινούν τά νήματα, τό πλήθος, τό είδος και τήν ποιότητα των συμβιβασμών που τούς ζητούν. Αποποιοούνται τήν εύτυχια, θωρακίζόμενοι στην παθητική ένατένιση και στον μαζικό ή περιθωριακό κομπορμισμό. Παίρνουν σέ μικρές δόσεις έναν θάνατο που τούς έχει ήδη προαναγγεληθεί. Για τούς παλιότερους, ή εύτυχια ήταν «ένα κίβδηλο νόμισμα».

Δέν τό δεχτήκανε όμως αυτό παθητικά, ποτέ. Έζησαν τή χαρά να συμμετέχουν, να παίρνουν αποφάσεις με άδηλο αποτέλεσμα, να ίσοροπούν

έπικίνδυνα μεταξύ ζωής και θανάτου. Κέρδισαν τήν ανθρωπιά τους άναμετρούμενοι με τά όριά τους. Η εύτυχια τους ήταν ή στιγμή της άναμέτρησης που σ' αυτήν κρίθηκαν αξίες, φιλίες, έρωτες και ιδέες.

Η φιλία των νεότερων στηρίζεται στο κύκλωμα, στην παρέα, στις δημόσιες σχέσεις. Η τριάδα των ηλικιωμένων — άνθρωποι χωρίς τίποτε κοινό — στηρίχτηκε στο ότι ήταν εκεί. Μοιράστηκαν μιά φέτα ζωής που «έτρεχε γοργά κάτω από τά πόδια τους». Προδοσίες, αντιπαραθέσεις, ήττες και ταπεινώσεις σηματοδότησαν μιά ζωή έντονα βιωμένη και για αυτούς — και τον Α.Π. — κερδισμένη.

* * *

Ο Α.Π. βρίσκει εύκαιρία να τίθει πολλά θέματα, ιδιαίτερα από τον κόσμο της τέχνης. Η καλλιτεχνική δημιουργία και οι αισθητικοί της νόμοι, τά νέα δεδομένα στο χώρο των τεχνών, ή άλλαγή του ρόλου του καλλιτέχνη. Ακόμα, δέν χάνει εύκαιρία να τακτοποιήσει κάποιους έκκρεμείς ως φαίνεται λογαριασμούς, όπως τή περ τή γνώμη του για τή γενιά του '30 και τούς λογοτέχνες της — «άπολογητές μιάς τάξης που κυλίστηκε παφλάζοντας μέσα στη λάσπη της 4ης Αυγούστου». Στο στόχαστρό του βρίσκεται και τό ύπουργείο Πολιτισμού, ή «σοσιαλιστική» πολιτιστική του πολιτική, ακόμα και ή τότε ύπουργός του, ή Μελίνα Μερκούρη.

Όμως τό σήμερα στο βιβλίο του Α.Π. κατέχει δυσανάλογο χώρο σέ σχέση με τό χθές. Τά πρόσωπα των νερών ήλιακών διαγράφονται σαφώς πιο αδύνατα, με πολλές πτυχές του χαρακτήρα τους να παραμένουν για τον άναγνώστη, στο σκοτάδι ή τό ύπόφως. Έτσι, μερικές φορές κινούνται, πράττουν αλλά δέν ζούν.

Η αδυναμία αυτή έδράζεται και στην περιορισμένη έμβέλεια του χρησιμοποιημένου εύρηματος από τον Α.Π. Τό εύρημα είναι ή έξιστόρηση του παρελθόντος μέσα από ένα ήμερολόγιο που καλύπτει τά 4/5 σχεδόν της μυθιστορηματικής ανάπτυξης. Τό

άντίστοιχο εύρημα στην Μεγάλη πομπή (παράλληλη διήγηση μέσα από ένα κόμικ που διαβάζει ο ήρωας) λειτουργούσε, γιατί δημιουργούσε επάλληλα περάσματα από τό φανταστικό στο πραγματικό, όπου πολλές φορές τό ένα έπεξηγούσε τό άλλο. Αντίθετα, στις Βραδιές μπαλέτου τό ήμερολόγιο — τό παρελθόν δηλαδή — βαρραίνει πάνω στη σημερινή πραγματικότητα, αναπτύσσοντας έτεροβαρείς χαρακτήρες και καταστάσεις. Ό,τι κινείται στο παρελθόν είναι ζωντανό, ολοκληρώνεται, ενώ ό,τι υπάρχει στο σήμερα παρουσιάζεται άποσπασματικό και στατικό. Αν αυτό δέν ύποκρύπτει τήν άποψη ότι τό παρελθόν, με όλο τό βάρος των τραυματικών έμπειριών, δέν έπαυε να συνιστά τήν πραγματική ζωή, τότε βρισκόμαστε μπροστά σέ μιά άφηγηματική και δομική δυσχαμφία. Ο άναγνώστης, από ένα σημείο και μετά, παύει να ενδιαφέρεται για τό σήμερα.

Παρ' όλ' αυτά, οι Βραδιές μπαλέτου είναι μιά φρέσκια ματιά στη μεταπολεμική Ελλάδα. Η άναμφισβήτητη ικανότητα του Α.Π., μέσα από έναν στέρεο λόγο, να πλουτίζει τις φόρμες του με τή δύναμη των ιδεών, ενεργοποιεί στα μάτια του άναγνώστη τήν κριτική όπτική, άφου αυτές — οι ιδέες — παρουσιάζονται έκθετες τόσο με τά θετικά τους στοιχεία όσο και με τήν παραφθορά που τις συνοδεύει ή τούς επιβάλλεται.

Γιάννης Ν. Μπασκόζος

1. Αλέξης Πανσέληνος. «Τό ελληνικό μυθιστόρημα και τό κοινό του». Περιδικό Λέξη.

